European Investment Bank

CM Complaints Mechanism

नेपाल उर्जा प्रणाली विस्तार

उजुरी

SG / E / 2018/39

संयन्त्र - उजुरी संयन्त्र - उजुरी संयन्त्र - उजुरी संयन्त्र

निष्कर्ष प्रतिवेदन

16 मार्च 2021

तयार पार्ने

उजुरी संयन्त्र

बाह्य वितरण
उजुरीकर्ता
प्रमोटकर्ता
उत्तरदायित्व सल्लाहकार
LAHURNIP

आन्तरिक वितरण
व्यवस्थापन समिति
महासचिव
महानिरीक्षक
EIB **सेवाहरू सम्बन्धित छ**

EIB उजुरी संयन्त्र

EIB उजुरी संयन्त्रले सर्वसाधारणलाई EIB समूहले केही गल्ती गरेको छ जस्तो लागएमा विवादहरूको वैकल्पिक र पूर्व-प्रत्याशीत समाधानको लागि सक्षम गर्ने उपकरण प्रदान गर्ने उद्देश्य लिएको छ । EIB विरुद्ध उजुरी गर्ने अधिकारको अभ्यास गर्दा, कुनै पनि सर्वसाधारण सदस्यको दुई-स्तरीय प्रक्रिया, एक आन्तरिक - उजुरी संयन्त्र विभाग (EIB-CM) - र एक बाह्य - युरोपियन लोकपाल (EO) को पहुँच हुन्छ ।

EIB-CM को जवाफबाट सन्तुष्ट नभएका उजुरीकर्ताहरूलाई EO सँग EIB विरुद्ध गैर-प्रशासनको उजुरी गर्ने अधिकार छ ।

EO लाई 1992 को मास्ट्रिक्ट सन्धिले युरोपियन युनियन (EU) संस्थाको रूपमा "सृजना गरिएको" थियो जहाँ कुनै पनि EU नागरिक वा निकायले गैर-प्रशासनको आधारमा कुनै पनि EU संस्था वा निकायमा छानबीन गर्न अपील गर्न सक्नेछ । गैर-प्रशासन भनेको नराम्रो वा असफल प्रशासन हो । यो EIB समूहले लागूयोग्य कानून र / वा स्थापित नीति, मानक र प्रक्रियाहरू बमोजिम कार्य गर्न असफल भएमा, सुशासनका सिद्धान्तहरूको सम्मान गर्न असफल भएमा वा मानव अधिकारको उल्लङ्घन गरेमा हुन्छ । EU-द्वारा निर्धारण गरेका केही उदाहरणहरूमा : प्रशासनिक विखण्डन, अन्याय, भेदभाव, शक्तिको दुरुपयोग, जवाफ दिन असफल, जानकारी प्रदान गर्न अस्वीकार गर्ने, अनावश्यक ढिलाइ आदि हुन् । गैर-प्रशासनले EIB समूहका गतिविधिहरूको वातावरणीय वा सामाजिक प्रभावहरूसँग सम्बन्धित हुन सक्छ र परियोजना चक्रसँग सम्बन्धित नीतिहरू र EIB का अन्य लागू नीतिहरूसँग पनि सम्बन्धित छ ।

EIB उजुरी संयन्त्र EIB द्वारा यसको नीति र प्रक्रियाहरूसँग गैर-अनुपालनलाई सम्बोधन गर्न मात्र होइन तर परियोजनाहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धी जस्ता उजुरीकर्ताहरूले उठाएका समस्या (हरू) लाई सुल्झाउने प्रयासको लागि डिजाइन गरिएको हो ।

EIB उजुरी संयन्त्र सम्बन्धी थप र बढी विस्तृत जानकारीको लागि, कृपया हाम्रो वेबसाइट : http://www.eib.org/about/accountability/complaints/index.htm मा जानुहोस् ।

सामग्रीको तालिका

संक्षिप्त सूची V
कार्यकारी सारांश VI
1 उजुरी 1
2 **पृष्ठभूमि जानकारी** 3
3 **नियमन खाका** 4
4 EIB-CM **द्वारा सम्पन्न गरिएको काम** 6
5 **खोज र निष्कर्षहरू** 7
6 **सिफारिशहरू** 54
अनुसूचीहरू 56

संक्षिप्त सूची

ADB	एशियाली विकास बैंक
CBD	जैविक विविधता सम्मेलन
CDO	प्रमुख जिल्ला अधिकारी
CFUG	सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूको समूह
CIA	संचयी प्रभाव विश्लेषण
CMPTR	उजुरी संयन्त्र सिद्धान्तहरू, सन्दर्भका शर्तहरू र प्रक्रियाको नियमहरू
DDC	जिल्ला विकास समिति
DFO	जिल्ला वन कार्यालय (r)
EIA	वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन
EIB-CM	EIB उजुरी संयन्त्र
E&S	वातावरणीय र सामाजिक
EMP	वातावरणीय व्यवस्थापन योजना
ESDS	वातावरणीय र सामाजिक डाटा पाना
ESIA	वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन
ESMP	वातावरणीय र सामाजिक व्यवस्थापन योजना
ESPS	वातावरणीय र सामाजिक सिद्धान्त र मानकहरू
ESSD	पर्यावरण र सामाजिक अध्ययन विभाग
EU	युरोपेली संघ
FGD	लक्षित समूहमा छलफल
FPIC	नि:शुल्क पूर्व र सूचित सहमति
GRM	उजुरी पुन: समाधान संयन्त्र
IAR	प्रारम्भिक आंकलन प्रतिवेदन
IEE	प्रारम्भिक वातावरण परीक्षण
ILO	अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन
IPDP	आदिवासी जनजातिको विकास योजना
LAHURNIP	नेपाली आदिवासी जनजातिको मानव अधिकारको लागि वकिल संघ
NEA	राष्ट्रिय विद्युत प्राधिकरण
NEFIN	आदिवासी जनजातिको राष्ट्रिय संघ
NFDIN	आदिवासी जनजातिको विकासको लागि राष्ट्रिय फाउण्डेशन
NGO	गैर-सरकारी संस्था
PAP	परियोजनाबाट प्रभावित व्यक्तिहरू
PRA	सहभागीतामूलक द्रुत / ग्रामीण मूल्यांकन
PSEP	उर्जा प्रणाली विस्तार परियोजना
RAP	पुनर्वास कार्य योजना
RIPP	पुनर्वास र आदिवासी जनजाति योजना
RoW	बाटोको अधिकार
SEA	रणनीतिक वातावरणीय मूल्यांकन
SEP	साझेदार संलग्नता योजना
TP	पारदर्शिता नीति
UNDRIP	आदिवासी जनजातिको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघको घोषणा
VDC	गाउँ विकास समिति

कार्यकारी सारांश

अक्टुबर 2018 मा, लमजंग जिल्ला (नेपाल) बाट स्वतन्त्र पूर्व र सूचित सहमति र अधिकार फोरम (FPIC) ले EIB-द्वारा अनुदान प्रदान गरिएको 220 kV मर्स्याङ्दी करिडोर प्रसारण लाइन र यस क्षेत्रमा अन्य जलविद्युत क्षेत्र विकासको सम्बन्धमा मध्यस्थताको लागि अनुरोधको साथमा उजुरी पेश गरेको थियो । उजुरीले मुख्यतया उर्जा प्रणाली विस्तार परियोजना (PSEP वा "परियोजना") को घटक 2 सँग सरोकार राख्दछ ।

जुलाई 2019 मा प्रारम्भिक आंकलन चरण पछि, EIB उजुरी संयन्त्र (EIB-CM) ले एक सहकार्य समाधान प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्न प्रस्ताव गर्यो । प्रस्तावित मार्गमा प्रवर्द्धकसँग सम्झौताको अभावमा, अगस्त 2019 मा उजुरी EIB-CM नीति अनुरुप, अनुपालन समीक्षाको विषय भयो ।

तलको तालिकाले उजुरीकर्ताबाट प्राप्त विभिन्न आरोपहरू र EIB-CM ले आफ्नो अनुसन्धान पछि बाट निकालेको निष्कर्ष प्रस्तुत गर्छ ।

नं.	**उजुरीमा लगाइएको आरोपहरू**		EIB-CM को **निष्कर्ष (परियोजनाको लागूयोग्य मानक अनुरुप)**[1]
1	PSEP **को लागि, विशेष गरि 220** kV **मर्स्याङ्दी कोरिडोरमा वातावरणीय र सामाजिक यथोचित सावधानी, उल्लेखनीय अन्तरहरू**	1.1 PSEP को लागि वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन (हरू), वा कम्तीमा 220 kV मर्स्याङ्दी कोरिडोर र सम्बन्धित जलविद्युत क्षेत्र विकासको लागि उच्च वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन (EIA) मानक लागू गर्न असफलता	**आंशिक रूपमा ग्राउन्डेड** EIA प्रक्रिया र मर्स्याङ्दी करिडोरमा दुवै प्रसारण लाइनहरू लागि औपचारिक कागजातहरू अहिलेसम्म EIB आवश्यकताहरू यसको वातावरणीय र सामाजिक (E&S) मानकहरू, वित्तीय सम्झौताहरू बमोजिम, र बैंकको मूल्यांकन कागजातहरूमा संकेत गरिए बमोजिम पूर्ण रुपमा अनुरुप छैनन् ।
		1.2 वातावरणीय र सामाजिक प्रभावहरूको मूल्यांकन गर्दा PSEP मा सलामी स्लाइसीङ* / संचयी प्रभाव विश्लेषण (CIA) को अभाव । * सलामी स्लाइसीङ भनेको प्रायजसो अवैद्य उपायले गरिने कैयन् साना कार्यहरूको शृङ्खला हो जसको सङ्ग्रहित समग्रले निकै ठूलो कार्य वा परिणाम ल्याउँछ जसलाई सबैलाई एकै पटक सम्पादन गर्न कठिन वा गैह्र कानुनी बनाउँछ । यसलाई निन्दा गर्नको लाग प्रयोग गर्ने गरिन्छ ।	**आंशिक रूपमा ग्राउन्डेड** उदिपुर-भरतपुरको लागि प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षा (IEE) प्रतिवेदनमा परियोजनाको संचयी प्रभावहरूको बारेमा केही जानकारी समावेश गरिएको छ, यद्यपि यसलाई सन्तोषजनक मानिएको छैन । मनाङ-उदिपुरको लागि (मस्यौदा) EIA प्रतिवेदनमा अझै पनि आयोजनाको संचयी प्रभावको मूल्यांकन छैन । बैंकको लेखाजोखा कागजातहरू, र वित्तीय सम्झौतामा उल्लेख गरिएको सम्भावित संचयी प्रभावहरू (EIA प्रक्रियाहरूको अंशको रूपमा) को मूल्यांकनको स्पष्ट आवश्यकता अनुरुप अझै पनि छैन ।

[1]यो द्रुत स्न्यापशट प्रदान गर्नको लागि हो । EIB-CM ले प्राप्त गरेका कुराहरू र निष्कर्षको बारेमा थप जानकारीको लागि, कृपया प्रतिवेदनको खण्ड 5 मा हेर्नुहोस्।

नं.	उजुरीमा लगाइएको आरोपहरू		EIB-CM को **निष्कर्ष (परियोजनाको लागूयोग्य मानक अनुरुप)**[1]
		1.3 रणनीतिक वातावरणीय मूल्यांकनको अभाव	**ग्राउन्डेड छैन**
2	**परामर्श र जानकारीको खुलासा** गर्न EIB **आवश्यकताहरूको पालना गर्न असफलता र सूचना, भाषा र मर्यादाको अधिकारहरूको उल्लङ्घन**	2.1 परियोजना प्रभावित व्यक्तिहरूसँग विशेष गरि लमजुङ जिल्ला र बाटोको अधिकार (RoW) बाट प्रभावित व्यक्तिहरूसँग पर्याप्त र अर्थपूर्ण परामर्शको अभाव । 2.2 परियोजनाको बारेमा निर्णय गर्दा प्रभावित समुदायहरूको अपर्याप्त सहभागिता र सम्झौताको खोजी 2.3 आदिवासी जनजाति सहित प्रभावित स्थानीय मानिसहरूको पहुँच हुने गरि परियोजना र यसका प्रभावहरूको बारेमा पर्याप्त जानकारी खुलासाको अभाव ।	**आंशिक रूपमा ग्राउन्डेड** EIB E&S मानकको आधारमा थुप्रै कमी-कमजोरीहरूको पहिचान गरियो । सरोकारवालाको संलग्नता योजनाको अनुपस्थिति अनुरूप छैन । अन्य मुद्दाहरूमा न्यून स्तरको सहभागिता, विशेष गरि महिलाको, RoW बाट प्रभावित मानिसहरूसँग परामर्शको हदको बारेमा स्पष्टताको अभाव, र सामान्य रुपमा सार्वजनिक परामर्शहरूमा प्रतिनिधिहरूको सहभागीता देखि लिएर, सार्वजनिक परामर्श प्रक्रियामा प्रभावकारिता र अर्थपूर्णताको तहसम्मका अन्य विषयहरू छन् ।
3	**प्रभावित समुदायहरू, विशेष गरि आदिवासी जनजातिबाट परियोजनाको लागि** FPIC **मा कमी**		**आंशिक रूपमा ग्राउन्डेड** परियोजनाको तयारीको क्रममा लागू आदिवासी जनजातिसँग सम्बन्धित आवश्यकताहरू निर्धारण गर्न र परियोजना कार्यन्वयनको बेलामा आदिवासी जनजातिको संलग्नताको प्रकृयामा समयसापेक्ष र पर्याप्त ध्यानको अभाव । आदिवासी जनजातिको संलग्नता प्रक्रिया र नतीजाहरूको कुनै चित्तबुझ्दो दस्तावेज छैन । आदिवासी जनजातिको अद्यावधिक / अन्तिम विकास योजना नभएको । EIB E&S मानकहरू र खण्ड 5.3 मा प्रस्तुत गरिए झैं अन्य परियोजनाका लागूयोग्य मानकहरू अनुरूप छैन ।
4	**लमजुङमा गैर-स्वेच्छिक पुनर्वास र जग्गा अधिग्रहण** (EIB **मानक र राष्ट्रिय कानून र नीति**) **को लागि विशेष सुरक्षाको अनुपालन गर्न परियोजनाको असफलता**	4.1 प्रक्रिया र तरिकाहरूका आधारमा भौतिक र आर्थिक विस्थापन र जग्गा अधिग्रहणको आवश्यकताहरूको अनुपालन गर्न असफलता (पर्याप्त सूचना, जानकारी र परामर्शको अभाव; योजनाहरूको कमी; क्षतिपूर्तिको गणनामा पारदर्शिताको कमी)	**ग्राउन्डेड** परामर्श प्रक्रियामा सीमितताहरू । पुनर्स्थापना कार्य योजना (RAPs) लाई अन्तिम रूप दिइएको छैन (उदिपुर-भरतपुर प्रसारण लाइनको लागि समस्याग्रस्त छ किनभने टावर निर्माण कार्य सुरु भइसकेको छ, र जग्गा अधिग्रहण प्रक्रिया र क्षतिपूर्ति भुक्तानी जारी रहेको छ) । यसबाहेक, उपलब्ध मस्यौदा RAPs ले भूमि प्रयोग प्रतिबन्ध मुद्दाहरूसँग व्यवहार गर्दैन । EIB E&S मानकहरू, र अनुबन्धित

नं.	उजुरीमा लगाइएको आरोपहरू		EIB-CM को **निष्कर्ष (परियोजनाको लागूयोग्य मानक अनुरुप)**[1]
			दायित्वहरू (उदिपुर-भरतपुर प्रसारण लाइनको लागि) अनुरूप छैनन् ।
		4.2 विशेष गरि RoW अन्तर्गतका जग्गाधनीहरूलाई अपर्याप्त क्षतिपूर्ति	**निष्कर्षमा पुग्न सकिएको छैन**
5	**वातावरणीय र सामाजिक प्रभावहरूको श्रृंखला र उपयुक्त निराकरण उपायहरूको आवश्यकताको लागि अपर्याप्त विचार**		**आंशिक रूपमा ग्राउन्डेड** EIA प्रक्रियाहरूको अन्तिम अंशको रूपमा सुधारको स्कोप ।

परियोजनाको लागूयोग्य मानकहरूको पालना गर्ने जिम्मेवारी प्रवर्द्धक र स्थानीय अधिकारीहरूको हो भने, तिनीहरूले परियोजना लागू मानकहरू पूरा गरेको कुरा सुनिश्चित गर्नको लागि EIB ले परियोजनाहरूको मूल्यांकन र अनुगमन गर्नुपर्छ । प्रतिवेदनले **EIB को भूमिकाको सम्बन्धमा** केही सबल पक्ष र केही कमजोरीहरू दर्शाउँछ (खण्ड 5.6, B, र तालिका 6) ।

सेवाहरूले जुन 2019 मा उनीहरूको अनुगमन अभियानको पछाडि सुदफात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनाको विकास गर्यो (अनुसूची 2 मा प्रमुख तत्वहरू हेर्नुहोस्) । EIB-CM ले यसलाई त्यस बिन्दुमा पहिचान गरिएको महत्वपूर्ण मुद्दाहरू सम्बोधन गर्नको लागि लिएको सकारात्मक कदमको रूपमा लिन्छ । सेवाहरू अझै प्रवर्द्धकसँग योजनाको कार्यान्वयनको बारेमा अझै सम्झौता गर्न नसकेको देखिन्छ ।

यो प्रतिवेदनमा गरिएको अवलोकनको आधारमा, EIB-CM ले बैंकलाई निम्न सिफारिसहरू गर्छ :

1. **सकेसम्म चाँडो सुदफात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजना अध्यावधिक गर्न ।**
2. **यसको क्षमतालाई सबलीकरण गर्नको लागि सकेसम्म चाँडो प्रवर्द्धकसँग नजिकको सम्बन्ध राख्नुहोस् । कम्तीमा, यसले आदिवासीहरूमा विशिष्ट विशेषज्ञताको साथमा (बढीमा छ महिना), सरोकारवालाको संलग्नतालाई विशेषज्ञ (हरू) को संलग्नता आवश्यक** भएको देखाउँछ **।**
3. **परियोजनाको** EIB **अनुगमनलाई सुदृढ पार्न जारी राख्नुहोस् र प्रवर्द्धकसँग नजिकबाट अनुगमन गर्नुहोस्**, EIB को आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै E&S का मामिलाहरूमा प्राविधिक मार्गनिर्देशन प्रदान गर्नुहोस्, र द्वि-मासिक रुपमा अध्यावधिक गरिएको सुदफात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनाको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्नुहोस् ।
4. **वित्तीय सम्झौताको साथमा**, यो परियोजनाको मर्स्याङ्दी कोरिडोर घटकको लागि **वितरणको साथमा कार्य गर्ने प्रमुख निर्धारकको अद्यावधिक सुदफात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनाको कार्यान्वयनमा भएको** EIB **प्रगतिको स्थिति सुनिश्चित गर्नुहोस् ।**
5. EIB **संचालनहरूमा** (प्रवर्द्धकहरूको लागि) **साझेदारको संलग्नतामा मार्गनिर्देशन नोट प्रस्तुत गर्नको लागि** प्रवर्द्धक / ESSD र अन्य प्रमुख साझेदारहरूसँग **सकेसम्म चाँडो एउटा कार्यशाला आयोजना गर्नुहोस् ।**
6. EIA प्रक्रिया र प्रतिवेदनको भागको रूपमा सम्बन्धित परियोजनाको **सम्भावित महत्वपूर्ण संचयी प्रभावहरूको मूल्यांकनको गुणस्तरको यथोचित सावधानीमा** EIB कर्मचारीहरूलाई सहयोग पुर्‍याउनको लागि **एउटा आन्तरिक प्रक्रियात्मक चेकलिस्टको विकास गर्नुहोस्** ।

EIB-CM ले निष्कर्ष प्रतिवेदन जारी गरेपछि छ महिनाभित्र माथिका सिफारिशहरूको अनुगमन कार्यान्वयन गर्न शुरू गर्नेछ ।

EIB-CM ले सेवाहरूद्वारा तयार गरिएको **सुदफात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजना**मा समावेश कार्यहरूलाई **पूर्ण रुपमा सहयोग** गर्छ । EIB-CM ले परियोजना कार्यान्वयन स्तरमा केही थप सिफारिस गर्छ ।

निष्कर्ष प्रतिवेदन

उजुरीकर्ता : लमजुङ जिल्ला, नेपालबाट स्वतन्त्र पूर्व र सूचित सहमति (FPIC) र अधिकार फोरम

प्राप्त मिति : 8 अक्टोबर 2018

गोप्य : होईन

उजुरीको मुख्य विषय : पर्याप्त वातावरणीय र सामाजिक प्रभावहरूको विश्लेषणको अभाव, पर्याप्त परामर्शको अभाव, FPIC को अभाव, अनिच्छाले हुने पुनर्वाससँग सम्बन्धित प्रावधानहरूको पालना गर्न असफल

1 उजुरी

1.1 8 अक्टोबर 2018 मा, नेपालको लमजुङ जिल्लाबाट स्वतन्त्र पूर्व र सूचित सम्मति (FPIC) र अधिकार फोरम ("उजुरीकर्ता") ले EIB उजुरी संयन्त्र (EIB-CM) लाई EIB द्वारा वित्तीय सहयोग गरिएको 220 kV मर्स्याङ्दी करिडोर उच्च-भोल्टेज प्रसारण लाइन र उक्त क्षेत्रमा अन्य जलविद्युत क्षेत्रको विकाससँग सम्बन्धित मध्यस्थताको लागि अनुरोध गर्दै एउटा पत्र पठायो । यदि सहकार्य समाधान प्रक्रिया सम्भव नभएको खण्डमा वा मुद्दाहरूको समाधान बिना समापन भएमा, EIB-CM ले अनुपालन समीक्षा शुरू गर्नु पर्नेछ ।

1.2 EIB-CM ले मनन् गर्छ कि उजुरीकर्ताले लगाएको आरोपलाई मुद्दाहरूको चारवटा मुख्य समूह अन्तर्गत वर्गीकरण गर्न सकिन्छ : (i) पर्याप्त र समग्र (रणनीतिक) वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव विश्लेषण नभएको आरोप; (ii) उचित परामर्श, सहमति खोज्ने र परियोजनाको बारेमा जानकारी खुलासा गर्ने, यसका प्रभावहरू र कसरी प्रत्येक असरलाई रोक्न, कम गर्न वा क्षतिपूर्ति गर्न सकिन्छ भन्ने सहित सरोकारवालाको पर्याप्त र अर्थपूर्ण संलग्नता सम्बन्धी आरोपित मुद्दाहरू; (iii) FPIC को अभावको आरोप; र (iv) जग्गा अधिग्रहण र जग्गाको प्रयोगमा प्रतिबन्धहरू, र क्षतिपूर्तिसँग सम्बन्धित आरोपित मुद्दाहरू । आरोपहरूलाई तल तालिका 1 मा थप दर्शाइएका छन् । उजुरीको पूर्ण पाठ अनलाइनमा उपलब्ध छ ।[2]

1.3 उजुरीकर्ता नेपालको लमजुङ जिल्लामा स्थानीय आदिवासी र गैर-आदिवासी व्यक्तिहरूको समूह हो जसले उनीहरूको क्षेत्रमा जलविद्युत क्षेत्रको विकासमा अधिकारमा आधारित दृष्टिकोणको वकालत गरिरहेको छ । नेपाली आदिवासी जनजातिको मानव अधिकारको लागि वकिलहरूको संघ (LAHURNIP)[3] र उत्तरदायित्व परामर्श[4] ले उजुरीको मस्यौदालाई सहयोग गरेको छ र उजुरीकर्तालाई

---

[2] https://www.eib.org/attachments/complaints/10-8-18-final-complaint-eng.pdf; https://www.eib.org/attachments/complaints/10-8-18-final-complaint-nep.pdf

[3] https://www.lahurnip.org/

[4] https://www.accountabilitycounsel.org/

सल्लाह दिइरहेको छ । यसै बीचमा (सेप्टेम्बर 2019), उजुरीकर्ता व्यक्तिले सोही दावीहरू सहित नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र नेपाल विद्युत प्राधिकरण (NEA) मा उजुरी पेश गर्यो ।

तालिका 1: उजुरीमा लगाइएको आरोपहरूको सिंहावलोकन

<table>
<tr><th>नं.</th><th>मुख्य आरोपहरू</th><th>उप-आरोपहरू</th></tr>
<tr><td rowspan="3">1</td><td rowspan="3">विद्युत प्रणाली विस्तार परियोजना (PSEP, "परियोजना") विशेष गरि 220 kV मर्स्याङ्दी करिडोरको लागि वातावरणीय र सामाजिक यथोचित सावधानीमा महत्वपूर्ण अन्तरहरू</td><td>1.1 PSEP को लागि वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन (हरू) को लागि, वा कम्तीमा 220 kV मर्स्याङ्दी कोरिडोर र सम्बन्धित जलविद्युत क्षेत्र विकासको लागि उच्च वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन (EIA) मानक [5] लागू गर्न असफल</td></tr>
<tr><td>1.2 वातावरणीय र सामाजिक प्रभावहरूको मूल्यांकन गर्दा PSEP को सलामी स्लाइसिङ / संचयी प्रभाव विश्लेषण (CIA) को अभाव</td></tr>
<tr><td>1.3 रणनीतिक वातावरणीय मूल्यांकन (SEA) को अभाव</td></tr>
<tr><td rowspan="3">2</td><td rowspan="3">परामर्श र जानकारीको खुलासा र सूचना, भाषा र मर्यादाको अधिकारहरूको उल्लंघनमा EIB आवश्यकताहरूको पालना गर्न असफल</td><td>2.1 परियोजना प्रभावित व्यक्तिहरू (PAP), विशेष गरि लमजुङ जिल्लामा र बाटोको अधिकार (RoW) बाट प्रभावित मानिसहरूसँग पर्याप्त र अर्थपूर्ण परामर्शको अभाव</td></tr>
<tr><td>2.2 परियोजनाको बारेमा निर्णय लिंदा प्रभावित समुदायहरूको अपर्याप्त सहभागिता र सम्झौताको खोजी</td></tr>
<tr><td>2.3 आदिवासी जनजाति मानिसहरू सहित प्रभावित स्थानीय मानिसहरूको पहुँच योग्य हुने गरि परियोजना र यसका असरहरूको बारेमा पर्याप्त जानकारी खुलासाको अभाव ।</td></tr>
<tr><td>3</td><td colspan="2">प्रभावित समुदायहरू, विशेष गरि आदिवासी जनजातिबाट परियोजनाको लागि FPIC को अभाव</td></tr>
<tr><td rowspan="2">4</td><td rowspan="2">लमजुङमा अनिच्छाले हुने पुनर्वास र जग्गा अधिग्रहण (EIB मानक र राष्ट्रिय कानून र नीति) को लागि विशेष सुरक्षाको पालन गर्न परियोजनाको असफलता</td><td>4.1 प्रक्रिया र कार्यविधिहरूका आधारमा शारीरिक र आर्थिक विस्थापन र जग्गा अधिग्रहणको लागि आवश्यकताहरूको अनुपालन गर्न असफलता (पर्याप्त सूचना, जानकारी र परामर्शको अभाव; योजनाहरूको अभाव; क्षतिपूर्तिको गणनामा पारदर्शिताको कमी)</td></tr>
<tr><td>4.2 विशेष गरि RoW अन्तर्गत जग्गाधनीहरूलाई अपर्याप्त क्षतिपूर्ति</td></tr>
<tr><td>5</td><td colspan="2">वातावरणीय र सामाजिक प्रभावहरूको श्रृंखला र उपयुक्त निराकरण उपायहरूको आवश्यकताको लागि अपर्याप्त सोच विचार
- लमजुङ जिल्लामा सामुदायिक संसाधनहरूमा नकरात्मक प्रभावहरू र अपर्याप्त समुदाय-स्तरका लाभहरू
- सार्वजनिक सुरक्षा जोखिमहरू (तारहरूबाट करेन्ट लाग्ने र चट्याङको बढ्दो जोखिम)
- पर्यावरणीय संसाधनहरूमा नकरात्मक प्रभावहरू
- दृश्य प्रभावहरू, जसले परिणाम स्वरूप पर्यटनमा नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्छ
- ध्वनि प्रभावहरू (प्रसारण लाइनहरूको गुन्जिने आवाज)
- विद्युत, चुम्बकीय क्षेत्रहरूमा दीर्घकालीन संसर्गको माध्यमबाट मानव, पशुधन र बालीहरूमा सम्भावित स्वास्थ्य प्रभावहरू
- निर्माण चरणको क्रममा नकरात्मक प्रभावहरू, जस्तै आवाजको स्तर र फोहरमा वृद्धि, र निर्माणको</td></tr>
</table>

[5]"उच्च EIA मानक" ले पूर्ण EIA लाई जनाउँछ भन्ने बुझिन्छ । उजुरीकर्ताले "कम EIA मानक" वा "IEE मानकको सट्टा" "उच्च EIA मानक" शब्दावलीको प्रयोग गर्छ ।

नं.	मुख्य आरोपहरू	उप-आरोपहरू
	लागि बाहिरका श्रमिकहरूलाई रोजगार दिँदाको सामाजिक प्रभावहरू । - परियोजनाको लिङ्ग-विभेदित प्रभावहरू (महिलाहरूमा अझ बढी नकारात्मक असरको साथमा) विशेष गरि लमजुङमा (बाहिरका कामदारहरूलाई रोजगारी दिनुको कारण लिङ्गको प्रभाव बाहेक)	

2 पृष्ठभूमि जानकारी

2.1 उजुरीकर्ताले लमजुङ जिल्लामा PSEP (वा "परियोजना") को अंशको रूपमा EIB द्वारा लगानी गरिएको 220 kV मर्स्याङ्दी करिडोर प्रसारण लाइनहरू सहित, विभिन्न जलविद्युत परियोजनाहरू र प्रसारण लाइनहरूको सन्दर्भ लिन्छ । उजुरीमा उल्लेखित अन्य परियोजनाहरू EIB द्वारा लगानी नगरिएको कुरा EIB-CM ले नोट गरेको छ । उदाहरणको लागि, उजुरीले EIB द्वारा लगानी नगरिएको 132 kV भुल्भुले मध्य-मर्स्याङ्दी प्रसारण लाइन पूरा गर्दा स्थानीय समुदायको विभिन्न मुद्दाहरू र खराब अनुभवको सन्दर्भ लिएको छ ।

2.2 परियोजनामा राष्ट्रिय उर्जा प्रसारण ग्रिडमा सातवटा नयाँ उच्च-भोल्टेजका प्रसारण लाइनहरू, सम्बन्धित सबस्टेशनहरू र विद्यमान धेरै सबस्टेशनहरूको विस्तार र स्तरवृद्धि सहित प्राथमिकतामा परेका लगानीहरू समावेश छ । यसको उद्देश्य नयाँ जलविद्युत योजनाहरूलाई राष्ट्रिय ग्रिडमा जडान गरेर घरेलु माँग पूरा गर्नमा सहयोग पुर्याउनु हो । यो परियोजनामा थुप्रै घटकहरूको डिजाइन, आपूर्ति, स्थापना, परीक्षण, निर्देशन र संचालन समावेश रहेको छ । EIB ले परियोजनाको दुईवटा अलग घटकहरू, विशेष गरि घटक 2: *मर्स्याङ्दी कोरिडोरमा प्रसारण प्रणालीको विस्तार* र घटक 4: *समुन्द्रटार र त्रिशुली 3B बीच प्रसारण प्रणालीको विस्तार*मा लगानी गरिरहेको छ ।[6]

2.3 थप रूपमा खास गरेर, उजुरीले परियोजनाको घटक 2 सँग सरोकार राख्छ । घटक 2 मा मर्स्याङ्दी करिडोरमा निम्न प्रसारण प्रणाली विस्तार समावेश रहेको छ :

1. खुदी-उदिपुर-मार्की चोक-भरतपुर 220 kV प्रसारण लाइन (लगभग 110 किलोमिटर), खुदीमा 220 kV सबस्टेशन, उदिपुरमा 220 kV स्विच यार्ड र भरतपुरमा 220 kV तट विस्तार ।

2. मनाङ-खुदी 220 kV प्रसारण लाइन (झन्डै 25 किमी), मनाङमा 220 kV सबस्टेसन र खुदीमा 220 kV तट विस्तार।[7]

[6] परियोजनाको अन्य घटकहरू अन्य रकमका स्रोतहरूद्वारा समेटिएको छ ।

[7] आर्थिक करारमा समावेश परियोजनाको प्राविधिक विवरण बमोजिम (तालिका A) । कृपया नोट गर्नुहोस् कि वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकनहरूको वास्तविक विभाजन अनुच्छेद 5.1.21 र तालिका 3 मा संकेत गरिए बमोजिम फरक छ ।

Project: NEPAL POWER SYSTEM EXPANSION PROJECT

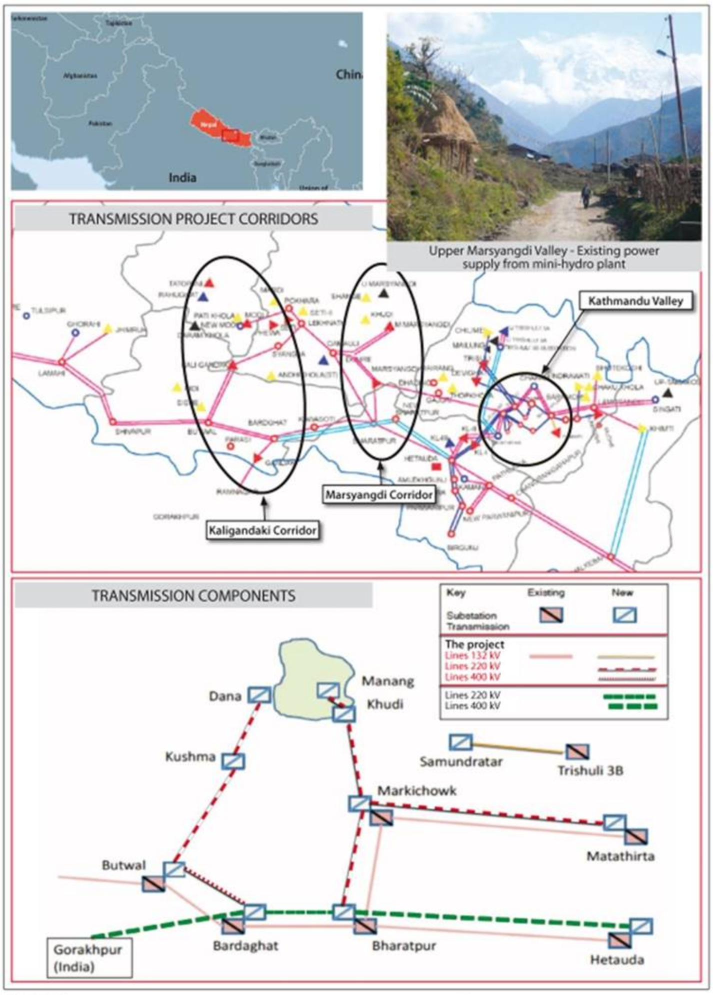

N° 20130599

2.4 EIB ले € 95 मिलियन (प्रारम्भिक लगानी रकम) सम्मको परियोजनाको लागि लगानी ऋण प्रदान गरिरहेको छ । यो ऋण EIB को निर्देशक समितिले 16 सेप्टेम्बर 2014 मा स्वीकृत गरेको थियो । आर्थिक करार 2015 मा हस्ताक्षर गरिएको थियो । ऋण लिने अर्थ मन्त्रालयले प्रतिनिधित्व गरेको संघीय लोकतान्त्रिक गणराज्य नेपाल हो, र अन्तिम लाभार्थी र परियोजना कार्यान्वयन गर्ने निकाय राज्यको पूर्ण-स्वामित्व रहेको उर्जा उपयोगिता ("प्रवर्द्धक") NEA हो । परियोजनामा एसियाली विकास बैंक (ADB) र विकास सहकार्यको लागि नर्वेजियन निकायको सह-वित्तीय लगानी छ । 2020 को अन्तसम्ममा, बैंकले जम्मा €15.3 मिलियन डलर (प्रारम्भिक वित्तीय रकमको 16%) को तीनवटा भुक्तानीहरू गरेको छ ।

3 <u>नियमन खाका</u>

3.1 EIB-CM को आज्ञापत्र

3.1.1 EIB-CM को नीति र सञ्चालन प्रक्रिया EIB समूह विरुद्ध दायर गरिएको कुप्रशासन उजुरीको लागि लागू हुन्छ (खण्ड II को दफा 4.1, EIB उजुरी संयन्त्र सिद्धान्तको "सिद्धान्तहरू", सन्दर्भको शर्त र प्रक्रिया को

नियमहरू - CMPTR) ।[8] उजुरीहरूले EIB समूहले यसको कार्यहरू र / वा बहिष्कारमा कुनै पनि आरोपित कुप्रशासन सँग सरोकार राख्न सक्छ (खण्ड IV को दफा 1.1, CMPTR को "प्रक्रियाका नियमहरू") । कुप्रशासन EIB समूहका गतिविधिहरूको वातावरणीय वा सामाजिक प्रभावहरू र परियोजना चक्रसँग सम्बन्धित नीतिहरू र EIB को अन्य लागूयोग्य नीतिहरू (खण्ड II को दफा 1.2, CMPTR को "सिद्धान्तहरू") सँग सम्बन्धित हुन सक्छन् ।

3.1.2 खण्ड III को दफा 2.2 बमोजिम, EIB-CM ले उजुरी अन्तर्गत विषयको अवस्थित जानकारी जम्मा गरेर समीक्षा गर्छ, विशेष गरि सुशासन, खुलासा र पारदर्शितासँग सम्बन्धित EIB समूहका नीति र प्रक्रियाहरू पालना गरेको छ कि छैन भनेर मूल्यांकन गर्न उपयुक्त सोधपुछ गर्छ । EIB-CM खण्ड III को दफा 2.1, CMPTR को "सन्दर्भका शर्तहरू" बमोजिम EIB समूहका सबै आन्तरिक र बाह्य सरोकारवालाहरूको हीतको रक्षा गर्दै प्रत्येक उजुरीलाई उच्चतम मानकको आधारमा व्यवहार गरिने कुरा सुनिश्चित गर्नको लागि परिचालन गतिविधिबाट स्वतन्त्र छ ।

3.2 परियोजनाको लागूयोग्य मानकहरू

3.2.1 परियोजनाको लागूयोग्य मानकमा निम्न कुराहरू समावेश छन् :

- नेपालको संविधान, आदिवासी राष्ट्रियता ऐनको विकासको लागि राष्ट्रिय आधार (2002), पर्यावरण संरक्षण ऐन (1997), र भूमि अधिग्रहण ऐन (1977) जस्ता राष्ट्रिय कानून र नियमावलीमा निर्धारण गरिएका मानकहरू;
- नेपालले अनुमोदन / स्वीकार गरेको प्रासंगिक अन्तर्राष्ट्रिय साधनहरू अन्तर्गत नेपालका प्रतिबद्धताहरू;
- EIB वातावरणीय र सामाजिक (E&S) मानकहरू : वातावरणीय र सामाजिक सिद्धान्त र मानकहरूमा EIB को व्याख्यान (ESPS) (2009)[9] र EIB को पर्यावरण र सामाजिक पुस्तिका ("हाते पुस्तिका") (2013 संस्करण);
- आर्थिक करारमा E&S सर्तहरू र सम्बन्धित आवश्यकताहरू ।

3.2.2 प्रतिवेदनको खण्ड 5 ले उजुरी गरिएका विभिन्न आरोपहरूसँग सम्बन्धित लागूयोग्य परियोजना मानक प्रस्तुत गरेको छ । परियोजनासँग लागूयोग्य मानकहरूको सम्बन्धमा, EIB-CM को अनुपालन समीक्षा मुख्यगरि EIB E&S मानकहरू, प्रासंगिक हदसम्म EU मानकहरू, नेपालको प्रासंगिक अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू, र आर्थिक करार अन्तर्गत E&S सर्तहरू / उपक्रम / आवश्यकताहरूको पूर्तिमा परियोजनाको अनुपालनमा केन्द्रित थियो । यसले राष्ट्रिय कानूनको पालनालाई समेट्ने उद्देश्य राखेको थिए । EIA को आवश्यकताका क्षेत्रहरू, र अनिच्छाले हुने पुनर्वासको विषयहरूमा राष्ट्रिय कानून र EIB E&S मानक बीचमा अन्तरहरू छन् भन्ने कुरा हेक्का राख्नुपर्छ ।[10]

---

[8] उजुरी 8 अक्टोबर 2018 मा प्राप्त भएकोले, EIB CMPTR को 31 अक्टोबर 2012 को संशोधित संस्करण लागू हुन्छ । : https://www.eib.org/attachments/strategies/complaints_mechanism_principles_2012_en.pdf मा उपलब्ध छ ।

[9] https://www.eib.org/attachments/strategies/eib_statement_esps_en.pdf मा उपलब्ध छ ।

[10] उदाहरणको लागि मनाङ-उदिपुरका लागि RAP मा दस्तावेजीकरण (तालिका 6.1) गरिए जस्तै । प्रतिवेदनको पूर्ण पाठको लागि अनुसूची 3 (फुटनोट 157) मा हेर्नुहोस् ।

4 EIB-CM द्वारा सम्पन्न गरिएको काम

4.1 EIB-CM ले उजुरीको प्रारम्भिक मूल्याङ्कन गर्यो र जुलाई 2019 मा यसको प्रारम्भिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (IAR) जारी गर्यो[11] । प्रारम्भिक मूल्याङ्कन को अंशको रुपमा, EIB-CM मार्च 2019 मा नेपालमा परियोजनाबाट प्रभावित समुदायहरू (पाँचवटा गाउँमा) का साथै प्रवर्द्धक र अन्य प्रमुख सरोकारवालाहरू, जस्तै उजुरीकर्ताका सल्लाहकारहरू र सम्बन्धित निकायहरूसँग भेट्न नेपाल भ्रमणमा गए ।[12] प्रारम्भिक मूल्याङ्कन र EIB-CM नेपालको मिसनको प्रमुख उद्देश्य उजुरीकर्ताले अनुरोध गरे अनुसार मध्यस्थता सम्भावनाको मूल्याङ्कन गर्नु थियो ।

4.2 प्रारम्भिक मूल्याङ्कन को क्रममा संकलन गरिएका सूचनाहरूबाट, EIB-CM ले धेरैजसो सरोकारहरू उजुरीकर्ताले अपर्याप्त र अनुपयुक्त सञ्चार र परामर्शको रूपमा बुझाईमा फरक भएकोले उठान गरेको पाएको थियो । EIB-CM ले आफ्नो IAR मा, विशेष गरि परामर्श प्रक्रियालाई सुदृढ पार्ने कुरालाई मध्यनजर गर्दै, सहकार्यात्मक समाधान प्रक्रियालाई अगाडि बढाउने मार्गको रूपमा सहजीकरण गर्ने प्रस्ताव गर्यो । अगस्ट 2019 मा प्रवर्द्धकले सञ्चार गरेको प्रस्तावमा आगामी मार्गको सम्झौताको अभावमा, उजुरी EIB-CM नीतिको अनुरूप, अनुपालन समीक्षाको अधीनमा भयो ।

4.3 त्यसैबेलादेखि, EIB-CM ले परियोजनाको कार्यान्वयनमा संलग्न EIB सेवाहरूसँग केही पक्षहरूको बारेमा थप जानकारी र स्पष्टीकरण प्राप्त गर्न धेरै बैठकहरू संचालन गरिसकेको छ । अक्टोबर 2019 मा, EIB-CM ले सेवाहरूसँग थप जानकारी र कागजातहरू अनुरोध गर्दै एउटा सूची साझा गर्यो (प्रवर्द्धकलाई अनुरोध गर्नको लागि तिनीहरूको लागि र / वा उनीहरूलेबाट उपलब्ध छ) । EIB-CM ले जनवरी 2020 को अन्त्यमा अनुरोध गरिएको केही जानकारी र कागजातहरू प्राप्त गर्यो ।

4.4 EIB-CM ले त्यतिबेलासम्म जम्मा गरेको सूचनाहरूलाई पूरक बनाउन र उजुरीकर्ता, प्रभावित समुदायहरू, प्रवर्द्धक र अन्य प्रमुख सरोकारवालाहरूसँग परामर्श गर्नको लागि 2020 को वसन्तमा नेपालमा तथ्य खोज्ने मिसनको परिकल्पना गरेको थियो । COVID-19 प्रकोपको कारण, EIB-CM ले नेपाल यात्रा गर्न सकेन । यसले उजुरीलाई निर्वाह गर्ने एउटा प्रमुख सीमाको प्रतिनिधित्व गर्छ । तसर्थ, EIB-CM को अनुपालन समीक्षा मुख्यगरि हाल हामीसँग भएको जानकारी र उपलब्ध कागजातहरूको साथै कलहरू, अनलाइन बैठकहरू र उजुरीकर्ताहरू र यसको सल्लाहकारहरूको प्रतिनिधिहरूसँग इमेल एक्सचेन्जहरू, र सेवाहरू (सेप्टेम्बर 2019 अक्टोबर 2020 को बीचमा) सीमित रहेको छ । EIB-CM ले अनुसन्धानको चरणमा फिल्ड भ्रमण गर्ने अवसर नपाएकोमा पछुतो मानेको छ ।

4.5 उजुरीकर्ताले नोभेम्बर 2019 मा कलको क्रममा EIB-CM लाई धम्क्याउने / बदला लिने घटनाहरूको बारेमा सूचित गरेका थिए, जसमा EIB-CM ले जनवरी 2020 मा थप विवरण प्राप्त गर्यो । EIB-CM ले यस सम्बन्धमा सेवाहरूसँग सम्पर्क राखी उनीहरूलाई प्रवर्द्धकलाई सोही बमोजिम सूचित गर्न र जतिसक्दो चाँडो आवश्यक कदमहरू चाल्न अनुरोध गर्यो । सेवाहरूले यो मामिलामा प्रवर्द्धकलाई बैंक मार्फत 1 जुलाई 2020 मा आधिकारिक पत्र पठाउनु अघि टेलिफोन कल र इमेल मार्फत कुराकानी गरे । प्रवर्द्धकले 30 जुलाई 2020 को पत्रमा गहन छानबिन पछि निम्न जवाफ दिए : "...परियोजनाका कुनै

---

[11] https://www.eib.org/attachments/complaints/2019-07-30-complaint-sg-e-2018-39-nepal-power-system-expansion-project-initial-assessment-report.pdf; https://www.eib.org/attachments/complaints/2019-07-30-complaint-sg-e-2018-39-nepal-power-system-expansion-project-initial-assessment-report-np.pdf मा उपलब्ध छ ।

[12] EIB-CM मिसनको बारेमा थप जानकारीको लागि, IAR हेर्नुहोस् ।

पनि कर्मचारीहरूले PAP हरूलाई क्षतिपूर्ति स्वीकार गर्ने अवस्थामा राख्नको लागि कुनै पनि किसिमको बल / दबाव प्रयोगमा संलग्न छैनन् । ... आजसम्म, परियोजनाले कुनै पनि जग्गाधनीलाई बलपूर्वक क्षतिपूर्ति रकम स्वीकार गर्ने दबाब दिन कुनै पनि सुरक्षा बल परिचालन गरेको छैन ।"

5 खोज र निष्कर्षहरू

5.1 PSEP को लागि, विशेष गरि 220 kV मर्स्याङ्दी कोरिडोरमा वातावरणीय र सामाजिक यथोचित सावधानी, उल्लेखनीय अन्तरहरू (आरोप नं. 1)[13]

तालिका 2: उप-आरोपहरू

उप-आरोप 1.1	PSEP को वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन (हरू) को लागि, वा कम्तीमा 220 kV मर्स्याङ्दी कोरिडोर र सम्बन्धित जलविद्युत क्षेत्र विकासको लागि उच्च EIA मानक लागू गर्न विफल[14]
उप-आरोप 1.2	वातावरणीय र सामाजिक प्रभावहरूको मूल्यांकन गर्दा PSEP को सलामी स्लाइसिङ / संचयी प्रभाव विश्लेषण (CIA) को अभाव
उप-आरोप 1.3	SEA को अभाव

A. आरोपसँग सम्बन्धित परियोजनाको लागूयोग्य मानकहरू

EIB E&S मानकहरू

एउटा EIA को लागि आवश्यकताहरू

5.1.1 हाते-पुस्तिकाको भाग I को मानक 1 को §11 अनुसार, "EU बाहिरका परियोजनाहरूले वातावरणमा महत्वपूर्ण र वस्तुगत प्रभाव र जोखिम लिन सक्ने, मानव स्वास्थ्य र मानव अधिकारमा हस्तक्षेप गर्ने सम्भावना भएमा तिनीहरू पनि वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन (ESIA) प्रक्रियाको विषय हुनेछन् । ESIA EU EIA निर्देश र सबैभन्दा राम्रो अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासमा निहित सिद्धान्तहरूसँग अनुरूप हुनुपर्छ । मानव अधिकार, जैविक विविधता, जलवायु परिवर्तन, सांस्कृतिक सम्पदा, र प्रकोपको जोखिममा पर्ने प्रभावहरूलाई समग्र ESIA मा एकीकृत गर्न माथि अनुच्छेद 7 मा उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरू अनुरुप विशेष ध्यान दिनुपर्छ । यदि EIB द्वारा आवश्यक ठानिएमा, परियोजनाको प्रकृति र देशको प्रसंगको आधारमा, प्रवर्द्धकले एकल मानव अधिकार प्रभाव मूल्यांकन र / वा अन्य पूरक मूल्यांकनहरू गर्न आवश्यक पर्छ ।"

5.1.2 प्रवर्द्धकले महत्वपूर्ण E&S प्रभावहरू र जोखिमहरू हुने सम्भावना भएका कुनै पनि परियोजनाको लागि E&S मूल्यांकन गर्नु पर्छ भनेर अनुच्छेद 19 ले पुष्टि गर्छ । अनुच्छेद 21 ले EU कानून (अर्थात् EU EIA निर्देशन वा प्रासंगिक EU कानूनको अनुसूची I र II) को साथै राष्ट्रिय E&S कानून र लागूयोग्य अन्तराष्ट्रिय सर्वोत्तम अभ्यास बमोजिम वर्गीकरण गरिए बमोजिम प्रवर्द्धक अनुरुप हुनुपर्नेछ भनेर थप निर्दिष्ट गर्छ । अनुच्छेद 28 मा भनिएको छ, "EU EIA निर्देशनको अनुसूची I अन्तर्गत वर्गीकृत

[13] कृपया पुनर्वास र गुनासो सम्बोधन गर्ने संयन्त्रसँग सम्बन्धित आरोपहरू खण्ड 5.4 विश्लेषण गरिनेछ भनेर याद राख्नुहोस् ।

[14] फुटनोट 5 हेर्नुहोस् ।

परियोजनाहरू, र / वा ESIA ले वा निर्धारण गरेको पर्यावरण, जनसंख्या, मानव स्वास्थ्य र निरोगितामा सम्भावित महत्वपूर्ण प्रभाव र जोखिमको लागि राष्ट्रिय कानून पालना गर्न आवश्यक हुने परियोजनाहरूको लागि वृहत् वातावरणीय र / वा सामाजिक मूल्यांकन गरिन्छ । यी परियोजनाहरूलाई निर्दिष्ट औपचारिक र सहभागितामूलक मूल्यांकन प्रक्रियाहरू आवश्यक पर्छ ।"

5.1.3 माथि उल्लेख गरिए बमोजिम हाते पुस्तिका खण्ड II को §109 र 110, B.2 मूल्यांकन चरणले परियोजना टोलीद्वारा EIA परियोजना स्क्रिनिंगको बारेमा विवरण प्रदान गर्छ । EU बाहिरका परियोजनाहरूको लागि, EIB ले EU कानूनलाई यसको ESIA आवश्यकताहरूको बेन्चमार्कको रूपमा दर्साउँछ । EU EIA निर्देशनको अनुसूची I मा सूचीबद्ध परियोजनाहरू EIA परियोजना स्क्रिनिंगको लागि पूर्ण E(S)IA को वर्ग अन्तर्गत पर्छ ।

5.1.4 ESPS को EIB कथन अनुसार, "EIA आवश्यक हुने परियोजनाको लागि, बैंक वा यसको प्राधिकरणले बैंकको आवश्यकता अनुसार EIA पूरा हुनु अघि उक्त परियोजनालाई लगानी गर्न सक्दैन I थप विवरणहरू हाते पुस्तिकामा समावेश छन्।"[15]

संचयी प्रभावहरूको आकलन

5.1.5 EIB E&S मानकले अन्य अवस्थित र / वा योजनाबद्ध परियोजनाहरूसँग, परियोजनाको संचयी प्रभावहरू (र यसको विभिन्न घटकहरू) लाई विचार गर्ने आवश्यकतालाई वातावरण, जैविक विविधता र / वा सामाजिक सम्बन्धमा प्रभावहरूको मूल्यांकन गर्ने सम्बन्धमा धेरै पटक सन्दर्भ लिने गर्छ ।[16]

5.1.6 मानक 1 ले मूल्यांकन प्रक्रियाको अंशको रूपमा संचयी प्रभावहरू (यो मानकको उद्देश्यहरू अन्तर्गत) को मूल्यांकन गर्न र परियोजनाको विस्तृत E&S मूल्यांकन अध्ययनको संचयी प्रभावहरूको विवरण सहित आवश्यकताको लागि स्पष्ट सन्दर्भ लिने गर्छ (हाते पुस्तिका खण्ड I मानक 1 को §5 र 32) ।

रणनीतिक वातावरणीय मूल्यांकन

5.1.7 यसबाहेक, EIB ले योजना र कार्यक्रमहरूको सम्भावित प्रभावहरू पहिचान र मूल्यांकन गर्नको लागि "अपस्ट्रीम" उपकरणको रूपमा SEA को आवेदनलाई प्रवर्धन गरि प्रभाव मूल्यांकन र जोखिम व्यवस्थापनको लागि समग्र दृष्टिकोण विकास गर्न प्रतिबद्ध छ भनेर मानक 1 ले उल्लेख गर्छ । (हाते पुस्तिकाको खण्ड I को मानक 1 को §4) ।

5.1.8 हाते पुस्तिकाको खण्ड II को अनुच्छेद 2 ले SEA लाई कुन परिस्थितिमा प्रासंगिक मानिन्छ भनेर प्रष्ट पारेको छ : "SEA नीति, एक भौगोलिक क्षेत्र वा ईलाका, विशेष क्षेत्र, र / वा क्षेत्र / ईलाका भित्रका निश्चित जैविक विविधता वा जैविक प्रणाली सेवाहरूमा महत्वपूर्ण प्रभाव पार्ने सम्भावना भएका योजना र कार्यक्रमहरूको लागि प्रासंगिक छ । साथै, समान प्रकृतिको दोहरिने आयोजनाहरूबाट उत्पन्न हुने संचयी प्रभावहरूको ठूलो जोखिम हुने क्षेत्र वा ईलाकामा, विस्तृत दृष्टिकोण लिन र रणनीतिक तहको मूल्यांकन गर्न उचित हुन्छ ।" अनुच्छेद 102 ले क्षेत्रगत लगानी कार्यक्रमहरू (जस्तै उर्जामा क्षेत्रव्यापी दृष्टिकोण) र सोही क्षेत्र, ईलाका वा संचयी वा जलग्रहमा समग्र वा संयोजनमा विद्यमान र प्रस्तावित /

[15] ESPS को EIB कथनको अनुच्छेद 18 ।

[16] हाते पुस्तिका खण्ड I को मानक 1 को §5, 27 र 32; मानक 3 को §32, 57, 68 र 69; मानक 5 को §13; मानक 6 को §30 मा पुस्तिकाको खण्ड I मा प्रभाव क्षेत्रको परिभाषा हेर्नुहोस् । हाते पुस्तिका खण्ड II को §40, 42, 172, र 211 पनि हेर्नुहोस् । ESPS को EIB कथनको §19 पनि हेर्नुहोस् ।

योजनाबद्ध विकास गतिविधिहरू जस्ता EU बाहिरका परिस्थितिहरूको ठोस उदाहरणहरू प्रदान गर्छ ।

5.1.9 योजना वा कार्यक्रम EU बाहिर अवस्थित हुँदा, प्रवर्द्धकलाई SEA को सिद्धान्तहरूलाई महत्वपूर्ण योजना र निर्णय गर्ने उपकरणको रूपमा लागू गर्न प्रोत्साहित गरिन्छ (खण्ड I को हाते पुस्तिकाको मानक 1 को §18) । सोही अनुच्छेद अनुसार, EIB र प्रवर्द्धकले प्रत्येक मामिला अनुसारको विश्लेषणको आधारमा निश्चित योजनाहरू र कार्यक्रमहरूको लागि SEA ले गर्नुपर्ने आवश्यकतामा सहमत हुनेछन् ।

EIA **निर्देशक** 9**2 / 2011** / EU (**निर्देशन 2014** / 5**2** / EU **द्वारा संशोधन गरिएको**)[17]

5.1.10 EIA निर्देशक 92 / 2011 / EU को अनुसूची 1 मा सूचीबद्ध सबै परियोजनाहरूलाई वातावरणमा महत्वपूर्ण प्रभाव पर्ने मानिन्छ । परियोजनाको सूचीमा समावेश 220 kV वा सोभन्दा बढी भोल्टेज र 15 किलोमिटर वा सोभन्दा बढी लामो ओभरहेड विधुतीय पावर लाइनहरू EIA निर्देशनको दफा 4 (1) को अधीनमा हुन्छ र त्यसलाई EIA चाहिन्छ ।

5.1.11 EIA निर्देशनले EIA को प्रक्रियाको व्याख्या गर्छ । सर्वसाधारणसँग परामर्श गर्नु EIA प्रक्रियाको एक प्रमुख विशेषता हो । प्रभावकारी सार्वजनिक सहभागिता सुनिश्चित गर्नको लागि, EIA **प्रतिवेदन र अन्य जानकारीहरू** सकेसम्म चाँडो प्रदान गरिनुपर्छ । अनुसूची IV ले वातावरणीय प्रभावहरूमा प्रदान गरिनुपर्ने जानकारीको विवरण प्रदान गर्छ । वातावरणमा प्रस्तावित परियोजनाको सम्भावित प्रभावको विवरणमा परियोजनाको संचयी प्रभावहरू समावेश हुनुपर्छ ।

वित्त सम्झौता

5.1.12 वित्त सम्झौतामा EIA र IEE को लागि निम्नलिखित परिभाषा समावेश छ ।

- "वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन" वा "EIA" भनेको कुनै पनि परियोजना घटकको सम्बन्धमा गरिएको प्रत्येक वातावरणीय र सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन, त्यस्ता परियोजना घटकसँग सम्बन्धित सम्भावित वातावरणीय र सामाजिक प्रभावहरूको पहिचान र मूल्यांकन गर्ने र त्यसबाट जोगिन, घटाउन र / वा कुनै प्रभावहरूको उपचार गर्नु हो । आशंका हटाउनको लागि, प्रत्येक EIA को वातावरणीय र सामाजिक मानक र बैंकद्वारा बेलाबेलामा निर्दिष्ट गरिएको कुनै पनि अन्य आवश्यकताहरूको अनुपालन गर्नेछ ।
- "प्रारम्भिक वातावरणीय मूल्यांकन" वा "IEE" भनेको नेपालको कानून र नियम बमोजिम कुनै परियोजना घटकको सम्बन्धमा गरिएको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षा हो ।

5.1.13 आर्थिक सम्झौताको दफा 1.04 B को शर्तले दफा 1.02 अन्तर्गत पहिलो शाखा सहित प्रत्येक शाखाहरूको वितरण, धेरै सर्तहरूको अधीनमा रहेको बताउँछ । ती मध्ये एकले निम्न उल्लेख गर्छ : "(iii) बैंकद्वारा वितरित गर्नुपर्ने शाखाद्वारा कभर गरिएको प्रत्येक परियोजना घटकको सम्बन्धमा : (A) EIA **प्रक्रिया पूरा गर्ने**, र (B) नेपालमा सक्षम राष्ट्रिय प्राधिकरणद्वारा वातावरणीय स्वीकृति (हरू) द्वारा पुष्टि गरिने ।

[17] वातावरणमा केहि सार्वजनिक र निजी परियोजनाहरुको प्रभावको आंकलनको बारेमा युरोपेली संसद र 13 डिसेम्बर 2011 को परिषद्को 2011/92/EU निर्देशन, 16 अप्रिल 2014 को युरोपियन संसद र परिषद्ले 2014/52 EU निर्देशनद्वारा संशोधन गरिएको ।

5.1.14 परियोजनाको उपक्रम (दफा 6.05 अन्तर्गत) को निरन्तरता गर्ने भागको रूपमा, ऋण लिनेले पतिबद्धता गर्दछ कि NEA ले :

"(e) वातावरण र सामाजिक :

(i) वातावरणीय र सामाजिक मानक, अध्यावधिकअध्यावधिक गरिएको वातावरणीय र सामाजिक व्यवस्थापन योजना र RIPP [पुनर्वास र आदिवासी जनजाति योजना], र

(ii) यो परियोजनाको लागि आवश्यक वातावरणीय वा सामाजिक स्वीकृतिहरू प्राप्त गर्ने, कायम राख्ने र पालना गर्ने;

(f) वातावरणीय कानून : लागू हुने वातावरणीय कानून बमोजिम परियोजनाको कार्यान्वयन र संचालन गर्ने ।"

5.1.15 बैंकमा पठाइने परियोजना जानकारीको भागको रूपमा (दफा 8.01 र अनुसूची A.2), ऋणीले यो परियोजनाको लागि EIA मस्यौदामा उल्लेखित ढाँचा अनुरुप र सक्षम राष्ट्रिय प्राधिकरणले वातावरणीय स्वीकृतिको पुष्टि सहित बैंकको वातावरणीय र सामाजिक अभ्यासहरू अनुरुप **अन्तिम** EIA / IEE **प्रतिवेदन (लागू हुने भए अनुसार)** र वातावरणीय र सामाजिक व्यवस्थापन योजनाहरू प्रस्तुत गर्छ । यी कागजातहरू प्रसारण लाइन वा सम्बन्धित सबस्टेशनसँग सम्बन्धित **कुनै पनि निर्माण गतिविधि सुरू गर्नु अघि** डेलिभर गर्नुपर्नेछ ।

B. <u>निष्कर्षहरू</u>

5.1.16 EIB E&S मानक र आर्थिक सम्झौतामा सेट गरिएको आवश्यकताहरू र EIA प्रक्रिया पूरा गर्नको लागि गरिएको सन्दर्भमा फरक छ जसरा एकातर्फ बैंकको मूल्यांकन कागजातहरूमा सम्भावित संचयी प्रभावको एक आंकलन समावेश छ भने, अर्कोतर्फ सम्बन्धित प्रसारण लाइनहरूको लागि गरिएको र उपलब्ध वास्तविक E&S प्रभाव मूल्याङ्कनहरू समावेश छ ।

<u>EIB E&S मानक र आर्थिक करार र मूल्यांकन कागजातहरूमा सन्दर्भहरूमा आवश्यकताहरू</u>

5.1.17 EIB E&S मानकहरू EU EIA निर्देशकका सिद्धान्तहरूको प्रयोगका बारेमा सबै देशहरूमा EIB द्वारा आर्थिक सहयोग गरिएका परियोजनाहरूको लागि स्पष्ट छ । मर्स्याङ्दी करिडोरमा (मनाङ-उदिपुर र उदिपुर-भरतपुर) EIB द्वारा आर्थिक सहयोग गरिएका दुईवटा प्रसारण लाइनहरू - दुबै 220 kV र 15 किलोमिटर भन्दा लामो छ - EU EIA निर्देशनको अनुसूची । अनुसार EIA आवश्यक पर्ने परियोजनाहरूको कोटीमा पर्छ ।

5.1.18 बैंकका मूल्यांकन कागजातहरूले यस आवश्यकतालाई पुष्टि गर्छ किनकि तिनीहरूले **EIA निर्देशनको अनुसूची । अन्तर्गत पर्ने** EIB **द्वारा आर्थिक सहयोग गरिएको सबै घटकहरूको लागि** EIA **प्रक्रिया पूरा भएको** स्पष्ट रूपमा दर्शाउँछ । उदाहरणको लागि, वातावरणीय र सामाजिक तथ्याङ्क पाना (ESDS)[18] मा निम्न कुरा उल्लेख गरिएको छ : "परियोजनामा माथिल्लो मर्स्याङ्दी उपत्यकामा मनाङ देखि खुदीसम्म 25 किलोमिटर लामो 220 kV को प्रसारण लाइन समावेश छ, जसमा दुबै तर्फ सब-स्टेशनहरू सहित, केही अंश अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र (ACA) भित्र पर्छ, र यो घटकको लागि नेपाली निकायहरूको लागि EIA गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्य प्रसारण लाइनहरूलाई नेपाली कानून बमोजिम EIA आवश्यक पर्दैन र सामान्यतया IEE प्रक्रियालाई अनुसरण गर्छ; यद्यपि, **यो विशेष अवस्थामा EIA**

[18] https://www01.eib.org/attachments/register/55531964.pdf मा 22 अक्टोबर 2020 मा उपलब्ध भए अनुसार

निर्देशनको अनुसूची I अन्तर्गत पर्ने EIB **द्वारा लगानी गरिने सबै घटकहरू**, EIB **वेबसाइटमा सार्वजनिक परामर्श र प्रकाशन गर्नुपर्ने सहित पूर्ण** EIA **मार्फतबाट जानुपर्नेछ ।** EIB द्वारा लगानी गरिने प्रत्येक लाइनहरूले, **निर्माण सुरु हुनुभन्दा पहिले** EIA प्रतिवेदन अध्यावधिक गर्नुपर्ने र अन्तिम प्रतिवेदन बनाउनुपर्ने सहित EIA प्रक्रियाहरू, **RIPP** र **EMP** (वातावरणीय व्यवस्थापन योजना) पुरा गर्नुपर्ने हुन्छ र **संवितरणको शर्त** हुनेछ ।"

5.1.19 EIA प्रक्रियाहरूको एक भागको रूपमा सम्भावित संचयी प्रभावहरूको आंकलनको आवश्यकताको बारेमा : बैंकको मूल्यांकन कागजातहरूले पनि यो आवश्यकताको बारेमा स्पष्ट उल्लेख गरेको छ । अनुसूची 1 ले बैंकको मूल्यांकन कागजातहरूमा EIA को सर्तहरू र संचयी प्रभावहरूको आंकलनको आवश्यकताहरूको सन्दर्भमा थप विवरणहरू प्रदान गर्छ । EIB -CM ले समग्रमा, आर्थिक सम्झौता मूल्यांकन कागजातहरूसँगै E&S मामिलाहरूसँग सम्बन्धित वितरणका सर्त र आवश्यकताहरूसँग पंक्तिबद्ध छ (अनुच्छेदहरू 5.1.12 देखि 5.1.15 हेर्नुहोस्) ।[19]

5.1.20 SEA को सम्बन्धमा : ESDS ले उल्लेख गरेको छ कि "नेपाली वातावरणीय कानूनमा रणनीतिक वातावरणीय मूल्यांकन (SEA) को लागि कुनै आवश्यकता समावेश छैन र यो परियोजनाको सन्दर्भमा SEA गर्ने कुनै योजना छैन ।"

<u>वास्तवमा E&S प्रभाव मूल्यांकन गरियो र अहिलेसम्म उपलब्ध औपचारिक कागजातहरू</u>

5.1.21 चारवटा E&S प्रभाव मूल्यांकन गरिसकेको छ र अहिलेसम्म यो परियोजनाको लागि प्रतिवेदन तयार पारिएको छ : PSEP (2014) को लागि मस्यौदा IEE प्रतिवेदन र मस्यौदा EIA प्रतिवेदन, मनाङ-उदिपुर (2018) को लागि (मस्यौदा) EIA प्रतिवेदन[20] र उदिपुर-भरतपुर (2017) को लागि अन्तिम IEE प्रतिवेदन[21] ।

5.1.22 उजुरीकर्ताले परियोजनाको सलामी स्लाइसिङ वा E&S प्रभाव मूल्यांकन PSEP स्तर वा कम्तिमा मर्स्याङ्दी करिडोर घटकको स्तरको सट्टा उप-परियोजना स्तरमा संचालन गरिएको मुद्दाको उठान गरेको छ । विखण्डनले "व्यक्तिगत थ्रेसोल्ड सेट भन्दा बढि नहुने वा प्रत्येक मामिलाको जांचमा उल्लेखनीय प्रभाव नपार्ने भएकोले प्रभाव मूल्यांकन आवश्यक नपर्ने तर, साथमा लिंदा, महत्त्वपूर्ण वातावरणीय प्रभाव पार्ने गरि प्रारम्भिक परियोजनालाई विभिन्न परियोजनामा विभाजन गर्ने अभ्यासलाई जनाउँछ ।"

5.1.23 सलामी स्लाइसिङ को मुद्दालाई सम्बोधन गर्ने दृष्टिकोणमा यदि धेरै परियोजनाहरूको नजिकबाट सम्बन्ध भएमा र एकसाथ निर्दिष्ट थ्रेसोल्डमा पुग्न वा बढेको छ, वा संचयी प्रभावहरूको विचारमा भएमा EIA गर्नुपर्ने बाध्यता समावेश छ । माथि उल्लेख गरिए अनुसार, मर्स्याङ्दी करिडोरमा दुबै प्रसारण लाइनहरू EIB को अधीनमा छन् EIB आवश्यकता अनुसार छन्, जसले सलामी स्लाइसिङ को मुद्दालाई सम्बोधन गर्छ । EIB का आवश्यकताहरूमा अनुच्छेदहरू 5.1.5, 5.1.6, 5.1.12, र 5.1.19 मा संकेत गरिए झैं सम्भावित संचयी प्रभावहरूको आंकलन गर्नुपर्ने आवश्यकता समावेश छ । तालिका 3 ले EIA को

[19] यो परियोजनाको कागजातको आवश्यकताको सन्दर्भमा थोरै विचलित हुन्छ : आर्थिक सम्झौताले "अन्तिम EIA / IEE प्रतिवेदन (लागू भए बमोजिम)" लाई जनाउँछ । परियोजनाका केही घटकहरू, जस्तै समुद्रतार-त्रिशूली 3B 132 kV प्रसारण लाइन, EIA निर्देशकको अनुसूची। अन्तर्गत पर्दैन भनेर नोट गर्नुहोस् ।

[20] झन्डै कूल 45.25 किलोमिटर लाइनको लम्बाई ।

[21] कूल 64.55 किलोमिटर लाइनको लम्बाई ।

शर्तमा आवश्यकताहरूको पूर्ति र यी चारवटा मूल्यांकन / प्रतिवेदनहरूको सम्बन्धमा सम्भावित संचयी प्रभावहरूको आंकलन सम्बन्धी EIB-CM को अवलोकनहरू प्रस्तुत गर्छ ।

5.1.24 SEA को सम्बन्धमा : परियोजनाको सन्दर्भमा कुनै पनि SEA गरिएको छैन । जून 2019 मा तिनीहरूको अनुगमन मिसनको बेलामा[22], EIB सेवाहरूले NEA परियोजनाका कर्मचारीहरूको लागि E&S मामिलाहरूमा ज्ञान साझेदारी कार्यक्रम आयोजना गरेको थियो । EIB-CM ले उनीहरूको कार्यशालाको एक भागको रूपमा, सेवाहरूले SEA को महत्त्वलाई जोड दिई एक अपस्ट्रिम टूलको रूपमा निर्णय लिने प्रक्रियामा प्रारम्भमा उत्तम उपलब्ध योजना विकल्पहरूको पहिचान गर्न प्रयोग गरिएको कुरा स्वीकार गर्छ ।

[22] सेवाको जुन 2019 को अनुगमन मिसनले धेरै परियोजनाहरू : तनहु जलविद्युत परियोजना, नेपाल उर्जा प्रणाली विस्तार परियोजना र नेपाल ग्रीड विकास परियोजनालाई समेटेको छ ।

तालिका 3 : वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभाव मूल्याङ्कन (आयोजनाको मर्स्याङ्दी कोरिडर घटकसँग सम्बन्धित) र EIA तथा सञ्चयी प्रभाव मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा EIB-CM ले गरेका अवलोकनहरू

गरिएको/उपलब्ध मूल्याङ्कन	EIB **को वेवसाइट मा उपलब्ध**	EIB-CM **ले निम्नमा गरेका अवलोकनहरू :**	
		EIA **सम्बन्धी आवश्यकताहरू**	**सञ्चयी प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धी आवश्यकताहरू**
वातावरणमा परेको असर मूल्याङ्कन NEP:दक्षिण एसिया उप क्षेत्रिय आर्थिक सहयोग (SASEC), विद्युत प्रणाली विस्तार आयोजना (SPEP) मस्यौदा दस्तावेज, फेब्रुवरी2014 IEE, नेपाल :SASECPSEP–प्रशारण तथा वितरण, संशोधित मस्यौदा दस्तावेज, अप्रिल 2014	छ.[23]	EIB-CM ले दुवै दस्तावेजहरू मस्यौदा स्वरूपमा रहेको उल्लेख गर्छ । ती दस्तावेजले दक्षिण एसिया उप-क्षेत्रीय PSEP को अन–ग्रीड पक्षलाई समेट्छन् । *एसियाली विकास बैंकको वातावरणीय मूल्याङ्कन निर्देशिका 2003* र सुरक्षा नीति घोषणापत्र *2009* अनुरुप एसियाली विकास बैंकको प्राविधिक सहायतामा यी दस्तावेजहरू तयार गरिएका थिए । EIB ले मूल्याङ्कन चरणको समयमा आफ्नो E&S मापदण्डहरू अनुरूप कमीकमजोरी विश्लेषण गर्नुपर्ने थियो ।[24] यो हातेपुस्तिका भोल्युम 1 अन्तर्गतको मापदण्ड । को §12 र भोल्युम II को §90 बमोजिम रहेको छ । EIB को E&S मापदण्डहरू[25] पालनाको सुनिश्चित गर्न र सो अन्तर्गत कुनै पनि विद्यमान कमीकमजोरी पहिचान गर्न EIB-CM लाई EIB सर्भिसेजबाट यी दुई दस्तावेजको विश्लेषण/समीक्षा प्राप्त भएन ।	मस्यौदाको रुपमा रहेका यी दुई प्रतिवेदनहरूमा "सञ्चयी र प्रेरित प्रभावहरू" नामक एउटा खण्ड[26] रहेको छ । EIB-CM ले यो खण्ड वस्तुगत हिसाबले केही सीमित रहेको उल्लेख गर्दछ । यसमा मुख्यगरी जलवायु परिवर्तन र अझ विशेषगरी हरितगृह ग्यास उत्सर्जनबाट हुने प्रभावहरू बारेको जानकारी प्रस्तुत छ । EIB-CM को दृष्टिमा यो खण्डलाई दक्षिण एसिया उपक्षेत्रीय SASEC PSEP अन्तर्गतको सम्भावित सञ्चयी प्रभाव मूल्याङ्कनको प्रमुख खोज निष्कर्षहरू बताउने खण्डको रूपमा लिन सकिँदैन ।

[23]सन् 2020 अक्टोबर 22 अनुसार उपलब्ध :https://www01.eib.org/attachments/registers/51924029.pdf; https://www01.eib.org/attachments/registers/53846571.pdf

[24]यो सन् 2014 अप्रिलमा EIB वेवसाइटको प्रेस विज्ञप्तिमा उल्लेख छ । यो चरण (EIB ले गरेको कमीकमजोरी विश्लेषण) IEE मसौदाको पेज 19 चित्र 2.1 मा पनि स्पष्ट देखाइएको छ । मसौदाको रुपमा रहेको IEE ले निम्न कुराहरु उल्लेख गर्दछ :"युरोपियन इन्भेष्टमेन्ट बैंक (EIB)ले यो आयोजनालाई सहवित्तीय लगानी गर्ने सोच्दैछ । EIB को आफ्नै वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षा मापदण्ड छन् र यसले नेपाल विद्युत प्राधिकरणको पक्षमा तयार गरिएको वातावरणीय तथा सामाजिक मूल्याङ्कनहरुको समीक्षा गर्नेछ । EIB ले नेपालको ढाँचा अन्तर्गत आवश्यक रहेका IEE र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको तयारी अघि पूरक सुरक्षा विश्लेषणहरु गराउन सक्छ । चित्र 2.1 ले आगामी समग्र सुरक्षा गतिविधिहरु चित्रण गर्दछ ।"

[25]यस्ता प्रमाण उपलब्ध गराउन EIB सर्भिसेज समक्ष सन् 2019 अक्टोबर 22 मा एउटा अनुरोध पत्र पठाइएको थियो ।

[26]मसौदा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको खण्ड 5.5 र मसौदा IEEको खण्ड 5.6 ।

गरिएको/उपलब्ध मूल्याङ्कन	EIB को वेवसाइट मा उपलब्ध	EIB-CM ले निम्नमा गरेका अवलोकनहरू :	
		EIA सम्बन्धी आवश्यकताहरू	सञ्चयी प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धी आवश्यकताहरू
मर्स्याङ्दीकोरिडर अन्तर्गत (मनाङ–उदीपुर) 220 केभी प्रशारण लाइन आयोजनाको EIA प्रतिवेदन, सेप्टेम्बर 2018	छैन.[27]	EIB सर्भिसेजले EIA प्रक्रिया र प्रतिवेदनलाई पूर्ण र अन्तिम मान्दैन । सर्भिसेजले वातावरणीय मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको मस्यौदामा विभिन्न टिप्पणीहरू गर्यो र यसमा सन् 2019 को मे महिनामा अनुगमन समेत गरेको थियो.[28]। यसमा सञ्चयी प्रभाव र सरोकारवाला सहभागितासँग सम्बन्धित टिप्पणीहरू छन् । EIB को यी टिप्पणीलाई EIA प्रतिवेदनमा अहिलेको मितिसम्म (सन् 2020 को अन्त्यसम्म) पूर्णरूपमा सम्बोधन र एकीकृत गरिएको छैन । उक्त EIA प्रतिवेदनले EIB कोE&S मापदण्ड पूर्ण रूपमा पूरा नगरेको हुँदा यो प्रतिवेदनलाई EIB ले अहिलेसम्म सार्वजनिक नगरेको भनी बताएको छ । सर्भिसेजले सन् 2019 जुन महिनामा गरेको अनुगमन कार्य पछि एउटा वातावरणीय तथा सामाजिक कार्ययोजना पनि विकास गरेको छ (यसपछि यहाँ "सुधारात्मक वातावरणीय तथा सामाजिक कार्ययोजना" भनिएको.[29])। EIB-CM ले यसलाई सर्भिसेजबाट उक्त बिन्दुसम्म पहिचान गरेको कमी-कमजोरी सम्बोधनका लागि गरिएको एउटा सकारात्मक कदम भनी समर्थन गरेको छ । EIB-CM ले उल्लेख गरेअनुसार उक्त योजनामा यो प्रशारण लाइनको EIA प्रक्रिया र प्रतिवेदनसँग सम्बन्धित विभिन्न कार्यहरू समावेश छ । तथापि, यो योजनाको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा सर्भिसेजले अहिलेसम्म प्रोमोटरसँग कुनै सम्झौतामा पुग्न नसकेको देखिन्छ ।	(मस्यौदा)EIA प्रतिवेदनमा सञ्चयी प्रभावहरूको विवरण समावेश गरेको छैन । एउटा प्रशारण लाइन कानुनी रूपमा संरक्षित क्षेत्रको रुपमा रहेको अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र हुँदै जाने हुँदा यो अवलोकन अझ बढी महत्वपूर्ण छ (यस सम्बन्धमा हातेपुस्तिकाको भोल्युम I, मापदण्ड 3 को §68 र 69 हेर्नुहोस्) । EIA प्रतिवेदनमा गरिएको टिप्पणीहरू अन्तर्गत.[30]EIB सर्भिसेजले अन्य योजनाबद्ध विकासहरूसँग आयोजनाको सञ्चयी प्रभाव सम्बन्धी जानकारी सहित उक्त प्रतिवेदन अध्यावधिक गर्न अनुरोध गर्यो (EIA अन्तर्गत आवश्यक रहेको) ।प्रोमोटरले (अझ खास रूपमा यसको E&S अध्ययन विभाग - ESSD)ले भने यसको लागि छुट्टै मूल्याङ्कन चाहिने भनेको छ । वतावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको लागि मस्योदा कार्यशर्तहरूको समीक्षा गर्दा सर्भिसेजले अन्य योजनाबद्ध विकासहरूसँग आयोजनाको सञ्चयी प्रभावहरू सम्बोधन गर्ने कार्यशर्तको आवश्यकता र त्यसपछिको वतावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको बारेमा पहिले नै सन् 2016 को अक्टोबरमा टिप्पणी पठाएको थियो.[31] । EIB-CM ले उल्लेख गरे अनुसार प्रोमोटरले यो टिप्पणीलाई आजको मितिसम्म (सन् 2020 को अन्त्यसम्म) सम्बोधन गरेको छैन । तथापि, प्रोमोटरले परिशिष्ट थपेर यो सवालको सम्बोधन गर्ने निर्णय गरेको भन्ने कुरा सर्भिसेजले EIB-CM लाई जानकारी

[27]सन् 2020 अक्टोबर 22 अनुसार ।

[28]मर्स्याङ्दी कोरिडर (मनाङ–उदीपुर) 220 केभी प्रशारण लाइनको (सन् 2019 मे) वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित EIB को टिप्पणीहरु । आन्तरिक रुपमा साझा गरिएको ।

[29]सुधारात्मक वातावरणीय पर सामाजिक कार्ययोजना बारेमा थप जानकारीको लागि अनुसूची 2 हेर्नुहोस् ।

[30]मर्स्याङ्दी कोरिडर (मनाङ–उदीपुर) 220 केभी प्रशारण लाइनको (सन् 2019 मे) वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित EIB को टिप्पणीहरु । आन्तरिक रुपमा साझा गरिएको ।

[31]सर्भिसेजले प्रोमोटरलाई सन् 2016 अक्टोबर 27 मा पठाएको इमेल । कार्यशर्तको अन्तिम स्वरुपले (सन् 2017 मार्च) सञ्चयी प्रभावहरुको सम्म्बोधन गर्ने आवश्यकता सम्बन्धमा EIB ले गरेको टिप्पणीको सम्बोधन गर्दैन ।

गरिएको/उपलब्ध मूल्याङ्कन	EIB को वेवसाइट मा उपलब्ध	EIB-CM ले निम्नमा गरेका अवलोकनहरू :	
		EIA सम्बन्धी आवश्यकताहरू	सञ्चयी प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धी आवश्यकताहरू
			गराएको छ ।
IEE, मर्स्याङ्दी कोरिडर (उदीपुर–नयाँ भरतपुर) 220 केभी, डबल सर्किट प्रशारण लाइन, सेप्टेम्बर 2017	छ[32]	नेपालको कानुनअनुसार, यो प्रशारण लाइन (उदीपुर–नयाँ भरतपुर)ले IEE गर्नुपर्ने हुन्छ (EIA होइन) । तसर्थ, एउटा IEE प्रतिवेदन तयार गरी प्रस्तावित प्रशारण लाइनले कुनै उल्लेख्य प्रभावहरू पार्ने छैन, र वातावरणीय मूल्याङ्कनको सम्बन्धमा थप अध्ययन जरुरी छैन भनी प्रतिवेदनले निष्कर्ष निकालेको छ[33] । माथि प्रस्तुत गरिए झैं EIB कोE&S मापदण्ड बमोजिम यो प्रशारण लाइनको वतावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । मूल्याङ्कन दस्तावेजहरू र वित्तीय सम्झौताले पनि वतावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रक्रिया पूरा गर्ने, सार्वजनिक परामर्श गर्ने, EIA प्रतिवेदन र E&S व्यवस्थापन कार्यक्रम(ESMP)लाई अध्यावधिक गरी अन्तिम रूप दिने, EIB को वेवसाइटमा प्रकाशित गर्ने र सम्भावित सञ्चयी प्रभावहरूको मूल्याङ्कन सम्बन्धी आवश्यकतालाई समेट्ने लगायतका कार्यहरू गर्नुपर्ने उल्लेख गरेका छन् । EIB सर्भिसेजले प्रारम्भिक वातावरणीय प्रतिवेदन मस्यौदाको समीक्षा गर्यो । राष्ट्रिय कानुनले निर्धारण गरेका कुरा र EIB को E&S मापदण्डहरूबीचको फरकप्रति सचेत हुँदै सर्भिसेजले मस्यौदा IEE प्रतिवेदनको समीक्षा गर्दा EIA को दृष्टि प्रयोग गर्यो र देखिएका कमीकमजोरी हटाउने र EIB को E&S मापदण्ड र EIA सम्बन्धी	यस IEEमा एउटा उपखण्ड छ, "अन्य योजनाबद्ध विकासहरूसँग आयोजनाको सञ्चयी प्रभाव" शीर्षकमा । यस उपखण्डमा एउटा अनुच्छेद छ, उक्त अनुच्छेदले प्रस्तावित प्रशारण लाइन रेखाको प्रभाव क्षेत्रभित्र विभिन्न धेरै विकास गतिविधिहरू भइरहेका छन् भन्ने कुरा स्वीकारेको छ (प्रशारण लाइनहरू र जलविद्युत आयोजनाहरूको निर्माण, सडकहरूको निर्माण[35]) । यसले के निष्कर्ष निकालेको छ भने "यो 220 केभी प्रशारण लाइनको निर्माणले साइटको ठाउँ सार्नुपर्ने वा माथि उल्लेख गरिएका विकास गतिविधिहरूको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा परिवर्तन गराउन सक्छ । यो प्रभाव समयको हिसाबले दीर्घकालीन हुनेछ, मात्राको हिसाबले साइट विशेष हुनेछ र प्रभावको हिसाबले मध्यम हुनेछ[36]।" अन्य योजनाबद्ध विकासहरूसँग यो आयोजनाको सञ्चयी प्रभावहरूको सम्बन्धमा प्रदान गरिएको संयुक्त मूल्याङ्कन अंक (प्रभाव विश्लेषण अन्तर्गत) सम्भावित उल्लेख्य प्रभाव रहेको छ, यो कम प्रभाव, उल्लेख्य प्रभाव, धेरै प्रभाव र धेरै नै उल्लेखनीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रणालीको आधारमा गरिएको हो[37] । सञ्चयी प्रभावहरूको उचित मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा रहेका कठिनाहरूको बारेमा सर्भिसेजले EIB-CM सँग आफ्नो विचारहरू साझा गरेका छन् । सुधारको लागि ठाउँ रहेको

[32]सन् 2020 अक्टोबर 22 सम्म उपलब्ध :https://www01.eib.org/attachments/registers/80938653.pdf

[33]प्रतिवेदनको पेज 13 र 167 ।

[35]स्मरण रहोस् अन्य विकास गतिविधिहरु तर्जुमा सामान्य हो र यसको खास आयोजनाहरुसँग कुनै सन्दर्भ रहेको छैन ।

[36]प्रतिवेदनको पेज 93 र 94 । यो प्रतिकूल प्रभाव, सामाजिकआर्थिक र सांस्कृतिक वातावरण (सञ्चालन चरण) अन्तर्गतको उपखण्ड हो ।

[37]प्रतिवेदनको पेज 99 ।

गरिएको/उपलब्ध मूल्याङ्कन	EIB को वेवसाइट मा उपलब्ध	EIB-CM ले निम्नमा गरेका अवलोकनहरू :	
		EIA सम्बन्धी आवश्यकताहरू	**सञ्चयी प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धी आवश्यकताहरू**
		आवश्यकताहरू पूरा गर्न प्रतिवेदनलाई सुधार गर्ने सम्बन्धमा टिप्पणीहरू प्रदान गर्यो । यी टिप्पणीहरूमा अन्य योजनाबद्ध विकासहरूसँग आयोजनाले पार्ने सञ्चयी प्रभावहरूको सम्बोधन गर्नुपर्ने, विभिन्न प्रभावहरूको निर्मूलीकरण उपायहरूसम्बन्धी थप जानकारीहरू प्रदान गर्ने र E&S व्यवस्थापन कार्यक्रम(ESMP) अन्तर्गत विभिन्न योजनाहरू विकास गर्ने, र साथै सरोकारवाला सहभागिता र गुनासो सम्बोधन संयन्त्रसँग सम्बन्धित थिए । तथापि EIB-CM ले उल्लेख गरेअनुसार E&S प्रभाव मूल्याङ्कन प्रक्रिया र अध्ययनको लागि सम्बोधन गर्न बाँकी रहेका केही सवालहरूलाई EIB को E&S मापदण्डअनुसार र वित्तीय सम्झौतामा परिभाषित गरिए अनुसार पूर्ण EIA सम्बन्धी आवश्यकताहरू पूरा गर्न गर्नुपर्ने विषयको रूपमा विचार गरिनुपर्छ । यी कुराहरूमा (1) अन्तिम IEE प्रतिवेदनमा सञ्चयी प्रभाव सम्बन्धी जानकारी सीमित छन् (थप जानकारीको लागि अर्को कोलम हेर्नुहोस्), र (2) जनसहभागिता प्रक्रियाको सम्बन्धमा केही कमी कमजोरीहरू रहेका छन्[34] ।	उनीहरूले स्वीकार गरे पनि उनीहरूको विचारमा सञ्चयी प्रभावहरू मूल्याङ्कन गरिएका छन्, र अन्तिम IEE प्रतिवेदनमा रहेका विद्यमान अनुच्छेद र मूल्याङ्कन अंकहरूले यस सम्बन्धमा पर्याप्त जानकारी प्रदान दर्छन् (निर्णय प्रक्रियाको सारांशको रूपमा) । अवशिष्ट जोखिमहरू पर्याप्त नरहेको उनीहरूको विचार छ । EIB-CM ले सम्भावित सञ्चयी प्रभावहरूको (E&S सञ्चयी प्रभाव अन्तर्गत आवश्यक) मूल्याङ्कनको गुणस्तर र यसको प्रलेखनको बारेमा प्रश्न उठाएको छ किनकि यस सम्बन्धमा उपलब्ध दस्तावेज प्रमाणहरू सीमित रहेका छन् । अन्य योजनाबद्ध विकासहरूसँग आयोजनाको सञ्चयी प्रभाव बारेको अनुच्छेदमा भएका जानकारी सीमित रहेको र पर्याप्त रूपमा प्रमाणीकरण नगरिएको EIB-CM ले पाएको छ । त्यसैगरी, सञ्चयी प्रभावहरूको मूल्याङ्कन नतिजाहरूलाई (यदि यो उचित रूपमा गरिएको हो भने) प्रमुख सञ्चयी प्रभावहरू सम्बोधन गर्न ESMP मा ठोस उपायहरू समावेश गर्ने कार्यमा र सरोकारवाला सहभागिता, पुनर्वास र जीविकोपार्जन पुनर्स्थापना सम्बन्धि कसरी थप रूपान्तरण गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा EIB-CM ले प्रष्ट थाहा पाउन सकेको छैन ।

[34]यस सम्बन्धमा थप जानकारीको लागि खण्ड 5.2 हेर्नुहोस् ।

C. <u>निष्कर्षहरू</u>

कथित "उच्च EIA मापदण्ड" प्रयोग गर्न असफल भएको भन्ने सम्बन्धमा:

5.1.25 EIB कोE&S मापदण्ड र आयोजना सम्बन्धी बैंकको मूल्याङ्कन दस्तावेजहरूको आधारमा मनाङदेखि उदीपुरसम्म र उदीपुरदेखि भरतपुरसम्मको दुवै प्रशारण लाइनहरूका लागि पूर्ण EIA आवश्यक छ ।

- SASECPSEPको लागि सन् 2014 फेब्रुवरीको एउटा मस्यौदा EIA प्रतिवेदन छ, तर अध्यावधिक गरी अन्तिम रूप दिइएको छैन ।
- मनाङ–उदीपुर प्रशारण लाइनको EIA प्रतिवेदन रहे पनि EIB सर्भिसेजले उक्त प्रतिवेदनलाई अन्तिम मान्दैन, किनकि प्रतिवेदनले EIB को E&S मापदण्ड र EIA सम्बन्धी आवश्यकताहरू पूरा गर्ने सम्बन्धमा EIB ले उठाएको टिप्पणीहरू सम्बोधन गर्न असफल भएको छ ।
- उदीपुर–भरतपुर प्रशारण लाइनको IEE गरिएको र सोको प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिइएको छ । EIB सर्भिसेजले उक्त मस्यौदा IEE प्रतिवेदनको समीक्षा गरी यसलाई EIB कोE&S मापदण्डहरू र EIA का आवश्यकताहरू पूरा गर्नेगरी सुधार गर्नुपर्ने विचारहरू सहित टिप्पणीहरू गर्यो ।
- तथापि EIB-CM ले उल्लेख गरेअनुसार E&S प्रभाव मूल्याङ्कन प्रक्रिया र अध्ययनको लागि सम्बोधन गर्न बाँकी रहेका केही सवालहरूमा EIB कोE&S मापदण्डअनुसार पूर्ण EIA सम्बन्धी आवश्यकताहरू पूरा गर्ने विचार गरिनुपर्छ (विस्तृत जानकारीको लागि तालिका 3 हेर्नुहोस्) ।

5.1.26 तसर्थ, EIB-CM को निष्कर्ष अनुसार EIB ले मर्स्याङ्दी कोरिडरमा रहेका दुवै प्रशारण लाइनहरूको हकमा पूरा गर्नुपर्ने कुराहरू (दुवैको लागि पूर्ण EIA र सम्भावित सञ्चयी प्रभावहरूको मूल्याङ्कन) सुझाव गर्यो । यसले बैंकले मस्यौदा प्रतिवेदनहरूको समीक्षा र टिप्पणी गर्दा EIA को दृष्टिले हेरेको छ । तैपनि, केही सवालहरू सम्बोधन गर्न बाँकी छन् । मर्स्याङ्दी कोरिडरमा EIB ले वित्त लगानी गरेका दुवै प्रशारण लाइनहरूको EIA प्रक्रिया र औपचारिक दस्तावेजहरू अझै पनि पूर्ण रूपमा EIB को E&S मापदण्डहरू, वित्तीय सम्झौता र बैंकको मूल्याङ्कन दस्तावेजहरू(सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध ESDS अनुसार समेत)मा उल्लेख गरिएका कुराहरू अनुरूप छैनन् ।

कथित सञ्चयी प्रभाव मूल्याङ्कन(CIA) **को अभाव रहेको भन्ने सम्बन्धमा :**

5.1.27 EIB-CM को निष्कर्ष अनुसार सम्भावित सञ्चयी प्रभाव सम्बन्धी जानकारी हाललाई उपलब्ध छैन (मनाङ–उदीपुरको लागि EIA प्रतिवेदन) वा पर्याप्त रूपमा प्रमाणीकरण गरिएको छैन (उदीपुर–भरतपुरको लागि अन्तिम IEE प्रतिवेदन) । हाल उपलब्ध कुनै पनि प्रतिवेदनहरूले E&S प्रभाव मूल्याङ्कन अन्तर्गत सञ्चयी प्रभावको मूल्याङ्कन (गुणस्तर मापदण्ड पूरा गर्ने सम्बधमा) गरिएको भन्ने पर्याप्त अभिलेख प्रमाण प्रदान गर्दैनन् । "आयोजनाको प्रभाव क्षेत्रभित्र रहेका विद्यमान सबै आयोजनाहरू र ती आयोजनासँग सम्बन्धित अन्य विकासहरूको सम्भावित सञ्चयी प्रभावको मूल्याङ्कन सम्बन्धी आवश्यकताहरूसँग यो मिल्दो छैन", जुन यो मूल्याङ्कन गर्दाको समयमा वास्तविक रूपमा हुनुपर्ने अपेक्षा गरिन्छ, जसलाई स्पष्ट रूपमा मूल्याङ्कन दस्तावेजहरूमा उल्लेख गरिएको र वित्तीय सम्झौतामा दिइएको EIA को परिभाषामा जोड दिइएको छ ।

कथित रणनीतिक वातावरणीय मूल्याङ्कन(SEA) **को अभाव रहेको भन्ने सम्बन्धमा :**

5.1.28 EIB-CM को निष्कर्ष अनुसार SEA सम्बन्धी आवश्यकता यस आयोजनाको सम्भाव्य क्षेत्रभन्दा बाहिर पर्दछ । EIB-CM को विचारमा यो भावी लगानीहरूको सफलताको लागि अनुकूल हुन सक्छ, तर यसको लागि ऊर्जा क्षेत्रका प्रमुख ऋणदाताहरू र विकास साझेदारहरूले नीति निर्माण, योजना र कार्यक्रम तर्जुमाको तहमा SEA को सिद्धान्तहरू प्रयोगको प्रवर्द्धन र सहकार्य गर्ने प्रयासमा समन्वयन गरेको हुनुपर्नेछ । यसले मुलुकलाई जलविद्युत विकासका हिसाबले (जस्तै लमजुङ जिल्लाको) बढी सरोकारको रूपमा लिइएको ऊर्जा र भौगोलिक क्षेत्रको दिगो विकासमा सहयोग गर्न मद्दत गर्नेछ । निरन्तर प्रगतिको लागि र नेपालमा यस क्षेत्रमा रहेका सार्वजनिक

प्रोमोटरहरूसँग बैंकको भावी सम्भावित लगानीलाई विचार गर्दै EIB ले यस सम्बन्धमा भूमिका खेल्ने कुरामा विचार गर्न सक्छ ।

5.2 परामर्श र सूचनाको खुलासा सम्बन्धी EIB को आवश्यकताहरू पालना गर्न असफल र सूचनाको अधिकार, भाषा र मर्यादाको उलंघन भएको भन्ने सम्बन्धमा (आरोप नं. 2)

तालिका 4 : अतिरिक्त आरोपहरू

उप आरोप 2.1	आयोजना प्रभावित जनता(PAP) सँग विशेषगरी लमजुङ जिल्लामा र RoW द्वारा प्रभावित जनतासँग पर्याप्त र अर्थपूर्ण परामर्शको अभाव ।
उप आरोप 2.2	आयोजना बारेको निर्णय प्रक्रियामा प्रभावित समुदायको अपर्याप्त सहभागिता र उनीहरूको सहमति नखोजिएको ।
उप आरोप 2.3	आयोजना र यसको प्रभावहरूको बारेमा स्थानीय प्रभावित जनता, आदवासी जनजातिहरूको पहुँच हुनेगरी पर्याप्त जानकारी खुलासाको अभाव ।

A. <u>यी आरोपहरूसँग सम्बन्धित आयोजनाको लागू हुने मापदण्डहरू</u>

EIB को E&S मापदण्डहरू[38]

5.2.1 EIB ले पूर्णरुपमा सूचनामा पहुँचको अधिकार, सार्वजनिक परामर्श र सहभागितालाई प्रवर्द्धन गर्दछ र आयोजना तहमा गुनासो समाधान र अन्य माध्यबाट उपचारमा पहुँचको अधिकार प्रवर्द्धन गर्दछ ।

5.2.2 मापदण्ड 10 अनुसार प्रोमोटरहरूले प्रोमोटर, आयोजना प्रभावित समुदाय र अन्य सरोकारवालाहरूबीच रचनात्मक संवाद निर्माण र कायम गर्नुपर्नेछ (सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई उचितरूपमा पहिचान गरी सहभागी गराइनुपर्छ) । यस मापदण्डले आयोजनाको जीवनचक्रभरि निर्णय प्रक्रियामा जनसहभागिताको महत्वलाई जोड दिन्छ । "EIA प्रक्रिया र वृहत आयोजनाको समग्र जीवनचक्रभरि सार्वजनिक परामर्श र सरोकारवाला सहभागिताको उद्देश्य भनेको प्रोमोटरहरूलाई सार्वजनिक सरोकार र सवालहरूको पहिचान गरी सम्बोधन गर्न र जनसाधारणलाई आयोजना सम्बन्धी जानकारी प्राप्त गर्न र आयोजनाको मूल्याङ्कन, विकास र कार्यान्वयनमा अर्थपूर्ण योगदान गर्न सहयोग गर्नु हो" (हाते पुस्तिकाको भोल्युम 2, अनुच्छेद 160, बी.2 मूल्याङ्कन चरण) ।

5.2.3 प्रभावकारी र अर्थपूर्ण सहभागी र परामर्श एउटा निरन्तरको दोहोरो प्रक्रिया हो र यो देहायका सिद्धान्तबाट निर्देशित हुनेछ : यसलाई प्रोमोटरले सुरुमा नै पहल गर्ने र सम्पूर्ण आयोजना जीवनचक्रभरि निरन्तर रहने, समावेशी हुने र वस्तुगत र प्रक्रियागत दुवै रूपमा पर्याप्त अभिलेखीकरण गरिने सुनिश्चित गर्नुपर्छ । समावेशी र प्रभावकारी हुने सम्बन्धमा अनुच्छेद 20 ले उल्लेख गरेअनुसार "साक्षरता, जानकारीको प्रभावकारी खुलासा तथा प्रचारप्रसार अभियान अवलम्बन गर्दा असमान लैङ्गिक सम्बन्धहरू र प्रचारप्रसारका माध्यमसम्मको पहुँच जस्ता तत्वहरूमा प्रोमोटरले विचार गर्नुपर्ने हुन्छ" (मापदण्ड 10, हातेपुस्तिकाको भोल्युम 1) ।

5.2.4 त्यसैगरी, मापदण्ड 10 ले सरोकारवाला सहभागिता प्रक्रियामा समावेश हुने प्रमुख चरणहरूको सम्बन्धी प्रक्रियागत आवश्यकताहरूबारे विस्तृत रूपमा उल्लेख गर्दछ, यसमा सरोकारवाला विश्लेषण, जनसहभागिता योजना, सूचनाको सामयिक खुलासा र सार्वजनिक परामर्शहरू छन् ।

[38] EIB को आदिवासी जनजातिहरूसँग सम्बन्धित प्रावधानहरू खण्ड 5.3 मा प्रस्तुत गरिनेछ ।

5.2.5 सरोकारवाला सहभागिता, सार्वजनिक परामर्श तथा जनसहभागिता, गुनासो संयन्त्रको स्थापना, सूचना प्रवाह र सङ्कटासन्न समूह तथा आदिवासी जनजातिहरूको सहभागिता सम्बन्धी आवश्यकताहरू अन्य मापदण्डहरूमा पनि समावेश गरिएका छन्, जस्तै मापदण्ड 1, मापदण्ड 6 र मापदण्ड 7 ।[39] यी मापदण्डहरूले तोकेका आवश्यकताहरू सरोकारवाला सहभागिता सम्बन्धी मापदण्ड 10 सँग अन्तरसन्दर्भको रूपमा प्रयोग गरिनुपर्छ ।

5.2.6 सरोकारवाला सहभागिता एउटा प्रमुख सामाजिक पक्ष हो, यसलाई आयोजना टीमबाट मूल्याङ्कनको समयमा मूल्याङ्कन गरिनुपर्छ र परियोजना कार्यान्वयनको समयमा थप अनुगमन गर्नुपर्छ । हातेपुस्तिका भोल्युम 2 को अनुच्छेद 164 ले उल्लेख गरेअनुसार "युरोपियन युनियनभन्दा बाहिरका क्षेत्रमा रहेका आयोजनाहरूको हकमा (...) सरोकारवाला सहभागिता योजना र गुनासो संयन्त्र निर्माण गर्नु वातावरणीय तथा सामाजिक मूल्याङ्कन प्रक्रिया अन्तर्गत अनिवार्य छ । मापदण्ड 7 र 10 अनुरूप जहाँ EIB को कार्यसञ्चालन र/वा त्यसका भागहरूले आदिवासी समुदायहरूको परम्परागत अधिकार र हितलाई प्रभावित वा खतरामा पार्छ, त्यहाँ टीमले सन्तुष्टजनक FPICको प्रक्रिया अपनाएको कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।" अनुच्छेद 171 अनुसार "टीमले सरोकारवाला पहिचानको नतिजाहरू र सरोकारवाला सहभागिता योजनाको समीक्षा गर्नेछ, आयोजना गुनासो संयन्त्रको पर्याप्तता मूल्याङ्कन गर्नेछ र आयोजनाको कार्यान्वयनको समयमा योजनाबद्ध सरोकारवाला सहभागिताको पर्याप्तताको मूल्याङ्कन गर्नेछ । सरोकारवाला सहभागिता योजनामा उल्लेख गरिएअनुसार आयोजनाको जीवनचक्रभरि सरोकारवाला सहभागिता निरन्तर रहने अपेक्षा गरिन्छ" (हातेपुस्तिका, भोल्युम 2) ।

EIA **निर्देशिका 92/2011/ईयु (निर्देशिका 2014/52/ईयुबाट संशोधित)**.[40]

5.2.7 सर्वसाधारणसँगको परामर्शलाई मूल्याङ्कन प्रक्रिया अन्तर्गतको एक अभिन्न हिस्सा मानिन्छ र यसलाई प्रभावकारी EIA को प्रमुख भाग मानिन्छ । सार्वजनिक परामर्शको उद्देश्य भनेको सम्बन्धित जनता.[41] वातावरणीय निर्णय प्रक्रियामा प्रभावकारी रूपमा सहभागी होउन् भन्ने हो । त्यस उद्देश्यका लागि सम्बन्धित जनतासँग आफ्नो टिप्पणी र विचारहरू व्यक्त गर्ने हक हुनेछ र विकास सहमतिको अनुरोधका लागि निर्णय लिनुभन्दा पहिले दक्ष अधिकारीहरूप्रति सबै विकल्पहरू खुला हुनेछ ।

5.2.8 प्रभावकारी जनसहभागितालाई सुनिश्चित गर्न जनतालाई आयोजना र EIAसँग सम्बन्धित सूचना तथा वातावरणीय निर्णय प्रक्रियाहरूमा उचित समय सीमाभित्र रहेर विद्युतीय माध्यमबाट र सार्वजनिक सूचनाहरूबाट वा अन्य उपयुक्त माध्यमहरूबाट सकेसम्म छिटो सुसूचित गरिनुपर्छ । EIA प्रतिवेदनमा सम्बन्धित जनतासँग परामर्शको लागि समय सीमा 30 दिन भन्दा कम हुनु हुँदैन । **परामर्शको नतिजाहरू** र संकलन गरिएका जानकारीहरू सम्बन्धी सहमतिको प्रक्रिया विकासमा **विचार गरिनुपर्छ** । लिइएका निर्णयहरूबारे जनतालाई अनिवार्य सुसूचित गराउनुपर्छ (यसको विषयवस्तु, निर्णय आधारित रहेका अवस्था, कारण र विचारणीय पक्षहरू) ।

B. निष्कर्ष परिणाहरू

5.2.9 EIB-CM ले हालसम्म भएका सार्वजनिक परामर्श र सूचना खुलासा गतिविधिहरू सम्बन्धी उपलब्ध सबै जानकारीहरू संकलन, संग्रह र विश्लेषण गर्यो । उपलब्ध विभिन्न E&S मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरू र पुनर्वास कार्ययोजनाहरू(RAPs)मा यो जानकारी पाइयो । यसका अतिरिक्त, हालैका गतिविधिहरू बारेका केही जानकारी (सन् 2019 मा भएका) सर्भिसेजले साझा गर्यो ।.[42] एकीकृत जानकारी अनुसूची 3 मा प्रस्तुत गरिएको छ । केही

[39]अनुच्छेदहरू 21 र 22 ।

[40]फुटनोट 17 हेर्नुहोस् । ईयु वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिका लागू हुने सम्बन्धी कुराको लागि खण्ड 5.1 हेर्नुहोस् ।

[41]ईयु वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिकाले "सम्बन्धित जनता" भन्नाले वातावरणीय निर्णय प्रक्रियाबाट प्रभावित भएका वा हुनसक्ने वा त्यसमा सरोकार भएका जनता भनी परिभाषित गरेको छ । वातावरणीय संरक्षण प्रवर्द्धन गर्ने र राष्ट्रिय कानुनले तोकेका कुनै पनि आवश्यकताहरू पूरा गर्ने गैरसरकारी संस्थाहरूलाई सरोकार भएको ठानिन्छ ।

[42]EIB ले अकाउन्ट्याबिलिटी काउन्सेललाई सन् 2020 अप्रिल 30 मा पठाएको पत्र हेर्नुहोस् । यो पत्र नेपालका आदिवासीहरूको मानव अधिकार सम्बन्धी वकीलहरूको समूह र अकाउन्ट्याबिलिटी काउन्सेल – गुनासोकर्ताको सल्लाहकारहरूबाट सूचनामा पहुँचको लागि अनुरोध गरिएको सन्दर्भमा पठाइएको थियो (उनीहरूको सन् 2019 जुन 17 मा आएको पत्रमा EIB को जवाफ) ।

अवस्थामा यसले लमजुङ जिल्लाका केही खास जानकारीका साथै आदिवासी जनजातिसँग सम्बन्धित खास जानकारीहरू पनि समावेश गरेको छ ।[43]

5.2.10 संकलन गरिएका सूचनाहरूबाट के देखिन्छ भने लमजुङ जिल्लामा सहितसार्वजनिक परामर्श र सूचना खुलासा गतिविधिहरू E&S मूल्याङ्कन र RAPsतयारी अन्तर्गत भएको देखिन्छ । आयोजना प्रभावित क्षेत्रका विभिन्न मानिस, आदिवासी जनजातिहरू समेत[44], विभिन्न समयमा सार्वजनिक परामर्श, लक्षित समूह (FGDs) छलफल, घरधुरी सर्वेक्षण र अन्तर्वार्ताहरूमा सहभागी भएका थिए । त्यसैगरी, आयोजना बारेको जानकारी र यसका प्रभावहरू विभिन्न स्वरूपमा विभिन्न समयमा सञ्चार गरियो । सार्वजनिक परामर्शको समयमा (र मनाङ–उदीपुर प्रशारण लाइनको हकमा एउटा सार्वजनिक सुनुवाइ) र लिखित रूपमा सार्वजनिक सूचनाहरूको माध्यमबाट पृष्ठपोषण मागियो ।

5.2.11 तथापि, सार्वजनिक परामर्श तथा जनसहभागिता र सरोकारवाला सहभागिता प्रक्रिया त्यति उच्चतम नरहेको हुन सक्छ । EIB-CM ले EIB मापदण्ड 10 अन्तर्गत सरोकारवाला सहभागिताको सम्बन्धमा विभिन्न कमी-कमजोरी पहिचान गर्यो, यसलाई विस्तृत रूपमा तल उल्लेख गरिएको छ ।

5.2.12 <u>सरोकारवाला सहभागिता योजनाको तयारी :</u>

- आयोजनाको लागि समग्र रूपमा वा आयोजनाको मर्स्याङ्दी कोरिडर भागको **कुनै पनि सरोकारवाला सहभागिता योजना**(SEP) **बनाइएको छैन**[45]। यो EIB कोE&S मापदण्डहरू अनुरूप छैन (अनुच्छेद 164, हातेपुस्तिका भोल्युम 2) । EIB-CM को विचारमा आयोजनाको प्रकृति र जनसहभागिताको सन्दर्भमा EIA का आवश्यकताहरू (वातावरणमा धेरै प्रभाव पर्ने भनी विचार गरिएको) र आयोजना क्षेत्रमा आदिवासी जनजातिका विभिन्न समूहहरूको उपस्थिति रहेको अवस्थालाई हेर्दा SEP अनिवार्य मानिएको छ । EIB-CM ले के स्वीकार गर्दछ भने बैंकले यो दृष्टिकोण साझा गर्दछ[46] र सन् 2019 मा बैंकले सुधारात्मक वातावरणीय तथा सामाजिक कार्ययोजनामा SEP को विकासलाई समावेश गर्यो ।

5.2.13 <u>सहभागिताको स्तर र समावेशी सहभागिता :</u>

- उपलब्ध जानकारीको आधारमा, आयोजना प्रभावित क्षेत्रमा रहेका कूल जनसंख्याको तुलनामा परामर्श गरिएका **मानिसहरूको संख्या** थोरै छ । उदाहरणको लागि, सार्वजनिक परामर्शमा र मनाङ–उदीपुर प्रशारण लाइनको EIA को सन्दर्भमा सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रममा उपस्थित भएका मानिसहरूको कूल संख्या आयोजना प्रभावित क्षेत्रमा रहेका कूल जनसंख्याको करिब 1 प्रतिशत रहेको छ । सहभागीहरूमा आयोजना प्रभावित जनताका अतिरिक्त सरोकारवालाका प्रतिनिधिहरू पनि समावेश थिए (जस्तै प्रोमोटर, पालिकाहरू, सामुदायिक वन उपभोक्त समूहहरू - CFUGs) । EIB-CM लाई यो सीमित सहभागिताको कारण परामर्शको समयमा मानिसहरू अनुपस्थिति रहनु वा उपलब्ध नरहनु हो भनी बताइयो । EIB-CM को कार्यको समयमा विभिन्न समुदाय सदस्यहरूले बताए अनुसार उनीहरूले आफ्नो खेतहरूमा रातो चिन्हहरू नदेखुन्जेलसम्म आयोजनाको बारेमा थाहा पाएका थिएनन् । उजुरीकर्ताले समुदाय अगुवाइमा सन् 2018 मा लमजुङ जिल्लामा गरिएको सर्वेक्षणको

[43]EIB गुनासो संयन्त्रले आयोजना (तयारी र कार्यान्वयन)को सन्दर्भभित्र रहेर हालसम्म भएका सबै सार्वजनिक परामर्श र सूचना खुलासा गतिविधिहरूको वृहत सूची अनुरोध गर्यो । EIB गुनासो संयन्त्रले त्यस्तो सूची प्राप्त गरेको छैन ।

[44]उदाहरणको रूपमा, मनाङ–उदीपुर RAP को लागि सहभागितामूलक दूरत मूल्याङ्कनमा 37 प्रतिशत सहभागीहरू आदिवासी जनजाति थिए । थप 62 आदिवासी जनजातिहरू लक्षित समूह छलफलमा सहभागी भए (19 जना महिला मात्र भएको लक्षित समूह छलफलमा र 43 जना आदिवासी जनजाति मात्र भएको लक्षित समूह छलफलमा), र सर्वेक्षण गरिएका आयोजना प्रभावित घरधुरीहरूमा 88 प्रतिशत आदिवासी जनजाति छन् । आयोजनाको सन्दर्भमा आदिवासी जनजातिहरूसँगको सहभागिता सम्बन्धी थप जानकारीहरू र अझ खास रूपमा पूर्व सुसूचित जानकारी सहितको स्वतन्त्र मन्जुरी प्रक्रिया खण्ड 5.3 मा पाउन सकिन्छ ।

[45]सरोकारवाला सहभागिता योजनाले प्रमुख सरोकारवालाहरू र सङ्कटासन्न समूहहरू पहिचान र विभिन्न सरोकारवाला समूहहरूसँग कसरी र कहिले सहभागी हुने र सञ्चार गर्ने भन्ने सम्बन्धमा ठोस योजना समावेश गर्दछ (तालिका, समर्पित स्रोतहरू र परिभाषित जिम्मेवारीहरू सहित) ।

[46]सरोकारवाला सहभागिता योजना विकास गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई EIB सर्भिसेजबाट मनाङ–उदीपुरको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनमा उनीहरूको टिप्पणीमा पनि प्रकाश पारिएको छ ।

नतिजाहरू EIB-CM सँग साझा गरे । यस सर्वेक्षणका अनुसार बहुसंख्यक उत्तरदाताहरूले आयोजनाको बारेमा सरकारी वा आयोजना अधिकारीहरूबाट नभएर समुदायका साथी नेतृत्वहरूबाट थाहा पाए ।[47]

- सार्वजनिक परामर्शमा सहभागी भएकाहरूमा **महिलाको प्रतिनिधित्व** सामान्यतः न्यून थियो : यो 19% र 34% को बीचमा रहेको थियो (उपलब्ध भएसम्मका जानकारीका आधारमा) । RAPs तयारी अन्तर्गत महिला मात्रा भएका लक्षित समूह छलफल(FDGs) को आयोजना गरी परामर्श प्रक्रियामा अधिक महिला सहभागी गराउने सम्बन्धमा केही प्रयासहरू गरिएका थिए ।[48] RAPsमा महिला सहभागिताको राम्रो अभिलेख राखिएको छ (E&S मूल्याङ्कन अन्तर्गत भएका सार्वजनिक परामर्शहरूको तुलनामा) ।
- सार्वजनिक परामर्शका (र मनाङ–उदीपुर प्रशारण लाइनको हकमा सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रमका) अतिरिक्त आयोजना प्रभावित घरधुरीहरू/आयोजना प्रभावित परिवारहरूसँग घरधुरी सर्वेक्षण गरियो । RoW **बाट प्रभावित जनता**सँग कुन हदसम्म परामर्श गरियो भन्ने कुरा स्पष्ट छैन । केही दस्तावेजहरूमा सस्पेन्सन टावरहरूबाट[49] प्रभावित भएका घरधुरीहरू वा RoW मा[50] जग्गा घरधुरीहरूलाई घरधुरी सर्वेक्षणले समावेश नगरेको पाइयो । अर्कोतिर दक्षिण एसिया उपक्षेत्रीय PSEP(SASEC PSEP) को लागि मस्यौदाको रूपमा रहेको EIA अनुसार मनाङ–खुदी मार्गको लागि RoW मा रहेका सम्भावित प्रभावित जनतासँग दुईपटक अनौपचारिक परामर्श गरियो । सामान्यतः, EIB-CM ले उचित रूपमा के अनुमान गर्न सक्छ भने सार्वजनिक परामर्श प्रक्रियाले आयोजना प्रभावित जनता(PAP)को यो वर्गको यसप्रकारको सहभागितालाई बाहिर पारेन । त्यसैगरी, विभिन्न दस्तावेज अनुसार RoW मा परेका जग्गाको क्षतिपूर्ति सवाललाई परामर्श प्रक्रियाको समयमा उठाइयो ।[51] सन् 2018 डिसेम्बर 5 मा आफूले उजुरीकर्ताको सल्लाहकारहरू समक्ष पठाएको पत्रमा उदीपुर–भरतपुरको लागि गरिएको IEEमा RoW बाट प्रभावित जनतासँग गरिएको परामर्शमा स्पष्टताको कमी रहेको कुरामा बैकले स्वीकार गरेको देखिन्छ र यसले प्रोमोटरलाई निम्न कुरा सोधेको उल्लेख गर्दछ : (1) RoW मा परेका मानिस र तिनको भूमि तथा सम्पत्ति स्पष्ट उल्लेख गर्ने । (2) परामर्श कार्यक्रमका सहभागीहरूको प्रतिनिधित्व, यसको ठोस परिणाम र सहमतिहरू सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्ने । र, (3) RoW बाट प्रभावित जनतासँग उनीहरूलाई सहज हुने समय र तलिकाले पुन परामर्श गर्ने कुरामा विचार गर्ने ।[52] सर्भिसेजका प्रश्नहरूको लागि प्रोमोटरबाट स्पष्ट जवाफहरूको अभावका कारण EIB-CM लाई यससँग सम्बन्धित अध्यावधिक गरिएको जानकारी प्रदान गरिएन ।

---

[47]अकाउन्ट्याबिलिटी काउन्सेल र नेपालका आदिवासीहरूको मानव अधिकार सम्बन्धी वकीलहरूको समूहको सहयोगमा पूर्व सुसूचित जानकारी सहितको मन्जुरी र अधिकार मञ्च (2019) । समुदाय अगुवाइको सर्वेक्षणबाट आएका नतिजाहरू, 220 केभी मर्स्याङ्दीकोरिडर (लमजुंग जिल्ला, नेपाल), सन् 2020 अक्टोबर 22 मा उपलब्ध भए अनुसार : https://www.accountabilitycounsel.org/wp-content/uploads/2019/05/5-7-19-nepal-lamjung-survey-report-final-with-survey-forms.pdf

[48]एकीकृत पुनर्वास तथा आदिवासी योजना दक्षिण एसिया उपक्षेत्रीय ऊर्जा प्रणाली विस्तार आयोजना, मनाङ–उदीपुरको RAP को मसौदा हेर्नुहोस् ।

[49]मनाङ–उदीपुरको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन, पेज VI र 5–15 हेर्नुहोस् ।

[50]उदीपुर–भरतपुरको IEE हेर्नुहोस् : घरधुरी सर्वेक्षण एन्गल टावरहरूबाट प्रभावित हुनसक्ने र संरचनाहरू RoWअन्तर्गत पर्ने आयोजना प्रभावित परिवारहरूको लागि मात्र गरियो । RoWबाट प्रभावित हुनसक्ने भूमि मालिकहरूको घरधुरी सर्वेक्षण गरिएन । यसलाई विस्तृत डिजाइन र प्रशारण लाइन मार्गको चेक सर्वेक्षणको समयमा अन्तिम रूप दिइनेछ (पेज 18 हेर्नुहोस्) । मनाङ–उदीपुरको लागि RAP हेर्नुहोस् : घरधुरी सर्वेक्षण आयोजना प्रभावित ती घरधुरीहरूमा मात्र गरियो जसको जमिन र घर टावर प्याडको लागि अधिग्रहण गरिनेछ र जसको घर,संरचनाहरू RoW र सबस्टेसनमा अधिग्रहण गरिनेछ (पेज 18) । RoWमा भूउपयोग प्रतिबन्धहरू, आयोजना प्रवेश सडक र सस्पेन्सन टावरहरूको कारण आयोजनाको घरधुरी तहको प्रभावहरूलाई छुटेका घरधुरीहरू समेटेर गरिने अन्तिम सर्वेक्षण पूरा भएपछि कार्यान्वयन परामर्शदाताले तयार गर्ने अपडेट गरिएको RAP मा समेटिनेछ (पेज 39) ।

[51]मनाङ–उदीपुरको RAP हेर्नुहोस् : भूउपयोग प्रतिबन्ध र क्षतिपूर्तिसँग सम्बन्धित सवालहरू स्थानीय जनताबाट उठाइयो । उनीहरूले भूमिको पूर्ण अधिग्रहणको लागि (RoW अन्तर्गत पर्ने भूमिको सतप्रतिशत क्षतिपूर्ति) वा RoW अन्तर्गत पर्ने भूमिलाई धितोको रूपमा राखेर बैकबाट कर्जा निकाल्ने प्रक्रियामा सहयोग गर्न अनुरोध गरे (पेज 76) । मनाङ–उदीपुरको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन हेर्नुहोस् : सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रमको समयमा पनि सोही प्रकारका सवालहरू उठान गरियो । RoWअन्तर्गत पर्ने भूमिको क्षतिपूर्ण शतप्रतिशत दिनुपर्नेछ (पृष्ट 10–6) ।

[52]आदिवासीहरूको अधिकारसम्बन्धी वकील समूह र अकाउन्ट्याबिलिटी काउन्सेलबाट जानकारमा पहुँचको लागि गरिएको अनुरोधको सन्दर्भमा यो पत्र बैंकले पठायो (सन् 2018 अगस्ट 9 र अक्टोर 5 को पत्रहरू र सन् 2018 को नोभेम्बर 12 को इमेलको लागि EIB को जवाफ ।

- EIB-CM ले परार्श लगायतका प्रक्रियामा सहभागी गराउनुपर्ने प्रमुख सरोकारवाला ठानिएका आदिवासी जनजाति, महिला वा अन्य सङ्कटासन्न समूहसँग कार्य गरिरहेका **सम्बन्धित राष्ट्रिय र/वा स्थानीय संस्थाहरूसँगको परामर्श** (जस्तै गैरसरकारी संस्थाहरू - NGOs)सम्बन्धी थौरै जानकारी पायो । मनाङ–उदीपुरका लागि तयार गरिएको RAP ले मात्र स्पष्ट रूपमा महिला संगठनहरूका प्रतिनिधिहरूको परामर्श गरेको उल्लेख गरेको छ । EIB ले सन् 2020 अप्रिल 30 मा अकाउन्ट्याबिलिटी काउन्सेललाई लेखेको पत्रअनुसार[53] मनाङ–उदीपुरको लागि EIA सम्बन्धी टिप्पणीहरूको अनुरोधलाई आदिवासी जनजानि महासंघ(NEFIN)लाई सन् 2018 मा आधिकारिक रूपमा पठाइयो ।
- हालै गरिएका परामर्शहरूको सम्बन्धमा उपलब्ध जानकारीहरू सीमित छन्[54] । EIB-CM ले सन् 2019 को अक्टोबरमा यस्ता परामर्शहरूको सूची अनुरोध गर्यो, तर यो उपलब्ध गराइएन ।

5.2.14 <u>अर्थपूर्ण तथा प्रभावकारी सहभागिता तथा सञ्चार</u>:

- **आयोजना प्रभावित जनता (PAP) का विभिन्न समूहहरूको निर्णय प्रक्रियामा अर्थपूर्ण, प्रभावकारी एवम् सक्रिय सहभागिता**लाई प्रेरित गर्ने गरी सञ्चारको माध्यम सँधै अति प्रभावकारी नरहेका हुन सक्छन्[55] । उदाहरणको लागि सार्वजनिक सूचनाहरू राष्ट्रिय समाचारहरूमा प्रकाशित भए र पृष्ठपोषणहरू लिखित रूपमा मागियो[56] । अर्को उदाहरण मस्यौदा र अन्तिम प्रतिवेदनहरू प्रोमोटर र बैंकको वेवसाइटहरूमा पोष्ट गर्नु हो । जानकारी सञ्चार गर्ने र खुलासा गर्ने यो पद्धतिले विभिन्न स्थानहरूबीच रहेका सन्दर्भ र भिन्नतालाई पर्याप्त रूपमा ध्यान नराखेको हुन सक्छ[57], जस्तै कहिलेकाहीं स्थानीय प्रभावित जनताको साक्षरता स्तर न्यून हुन सक्छ, किसानहरूसँग र त्यसमा पनि विशेषगरी घरपरिवारको रेखदेख गर्ने प्रमुख जिम्मेवारी भएका महिला किसानहरूसँग उपलब्ध समय थौरै हुनसक्छ, महिला र पुरुष गाउँलेहरूको लागि सञ्चारको उपयुक्त च्यानल र स्वरूप भिन्न हुनसक्छन्[58], र आयोजना प्रभावित जनता(PAP)का भिन्न समूहहरूले चाहेका भाषा फरक हुन सक्छन् ।
- उजुरीकर्ताको दाबीअनुसार प्राविधिक दस्तावेजहरू अंग्रेजीमा मात्र उपलब्ध छन् र कुनै पनि स्थानीय भाषाहरूमा परामर्श गरिएन, नेपाली भाषामा मात्र गरियो । सन् 2019 मा EIB-CM को कार्यको समयमा प्रोमोटरले स्थानीय समुदायसँग बैठक नेपालीमा गरिएको थियो र आवश्यकता अनुसार स्थानीय भाषामा व्याख्या गरेर बताउन स्थानीय अधिकृतहरू साथमा नै थिए भन्ने कुरा EIB-CM लाई बताए । प्रतिवेदनहरूमा उपलब्ध जानकारीबाट आयोजना र यसको प्रभावहरूको बारेमा कुन जानकारीहरू परामश समयमा र सोभन्दा **पहिले नेपाली र/वा स्थानीय भाषामा** सञ्चार र/वा उपलब्ध गराइयो भन्ने स्पष्ट देखिँदैन । उदाहरणको लागि उदीपुर–भरतपुरको IEEले उल्लेख गर्दछ कि मस्यौदाको रूपमा रहेका IEE प्रतिवेदनको सारांश सम्बन्धित गाउँविकास समितिहरू (VDCs) र सामुदायिक वन उपभोक्त समूहहरू (CFUGs) लाई वितरण गरियो, र यस IEE प्रतिवेदनको एक प्रति जिल्ला विकास समिति(DDCs) र जिल्ला वन कार्यालय (DFOs) लाई उपलब्ध गराइयो, तर कुन भाषाहरूमा उपलब्ध गराइएको भन्ने यसले उल्लेख गर्दैन । मनाङ–उदीपुरको EIA का अनुसार EIA को खोज निष्कर्षहरू बारेको सान्दर्भिक जानकारी सहितको ब्रोसर नेपाली भाषामा तयार गरियो र सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रमका

[53]पत्रको सम्बन्धमा फुटनोट 42 हेर्नुहोस् ।

[54]EIB को सन् 2020 अप्रिल 30 को पत्रमा समावेश गरिएको र यस प्रतिवेदनको अनुसूची 3 मा प्रस्तुत गरिएको जानकारी बाहेक ।

[55] सार्वजनिक परामर्शको सार भनेको दोहोरो सञ्चार हासिल गर्नु हो, जसबाट परामर्श गरिएकाको पर्याप्त जानकारीमा पहुँच हुन्छ र सान्दर्भिक पृष्ठपोषण प्रदान गर्न उनीहरूलाई पर्याप्त समय दिइन्छ ।

[56]उदाहरणको रूपमा, राय र सुझावहरू 15 दिनभित्र लिखित रूपमा पेश गनिुपर्ने (उदीपुर–भरतपुरको IEE हेर्नुहोस्), वा लिखित टिप्पणी पर्चीहरूको प्रयोग गरी मनाङ–उदीपुरको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको लागि गरिएको सार्वजनिक सुनुवाइको समयमा सर्वसाधारणबाट संकलन गरिएका प्रश्न र सुझावहरू ।

[57]उदीपुर–भरतपुरको IEE हेर्नुहोस् : साक्षरता दरमा भिन्नता छ, भरतपुर नगरपालिकामा उच्च साक्षरता दर छ, तर छिम्केस्वरी गाउँपालिकामा न्यून साक्षरता दर (55 प्रतिशत) छ, यो गाविसमा महिलाको साक्षरता दर झन न्यून छ । सामान्यतः, आयोजना क्षेत्रका आदिवासी जनजाति पुरुषको भन्दा (95 प्रतिशत) महिलाको साक्षरता दर (85 प्रतिशत) न्यून छ ।

[58]उदाहरणको लागि, आयोजना प्रभावित जनताहरूको इन्टरनेटमा तत्काल पहुँच नहुन सक्ने तथ्यलाई विचार गर्दै – मसौदाको रूपमा रहेको वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन दक्षिण एसिया उपक्षेत्रीय ऊर्जा प्रणाली विस्तार आयोजना (EIA SASEC PSEP) हेर्नुहोस् ।

साहभागीहरूमाझ वितरण गरियो । तैपनि नेपालीमा रहेका ती ब्रोसरहरू परामर्शहरूभन्दा पहिले सामयिक तरिकाले उपलब्ध गराइयो वा गराइएन भन्ने स्पष्ट छैन । त्यसैगरी, मस्यौदाEIA र अन्य सामग्रीहरू सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रमको समयमा कुन भाषाहरूमा देखाइयो र साझा गरियो भन्ने स्पष्ट छैन । RAPsले[59] भावी खुलासा गतिविधिहरू उल्लेख गर्दछ, जस्तै मनाङ–उदीपुरको RAP को कार्यकारी सारांशको नेपाली भाषामा अनुवाद गर्ने र यसलाई आयोजना साइटका प्रभावित जनता र अन्य सरोकारवालाहरूको लागि पहुँचयोग्य बनाउने[60] । मनाङ–उदीपुरको RAP ले यस प्रतिवेदनको पछिल्लो भागमा उल्लेख भएअनुसार नेपालीमा सारांश तयार गरी त्यसलाई तीनवटा सम्बन्धित पालिकासँग सन् 2018 को जुलाईमा वितरण गरी छलफल गरियो र यस प्रयोजनका लागि ESSD मार्फत सामाजिक विज्ञ टीमको परिचालन गरियो[61] । नेपालीमा तयार गरिएको सारांश परामर्शहरूभन्दा पहिले सामयिक हिसाबले उपलब्ध गराइयो वा गराइएन भन्ने कुरा स्पष्ट छैन । त्यसैगरी, अंग्रेजी संस्करणको हक अधिकारहरू सम्बन्धी म्याट्रिक्स[62] र नेपालीममा पुन तयार गरिएको नेपाली संस्करणको हक-अधिकारहरूको म्याट्रिक्सबीच[63] भिन्नता पाइयो । अनि, EIB-CM ले भविष्यको लागि योजना गरिएका खुलासा गतिविधिहरू कुन हदसम्म वास्तवमा नै गरिएको छ भन्ने कुरा प्रमाणित गर्न सकेन ।

5.2.15 अभिलेखन :

- सार्वजनिक परामर्श र सरोकारवाला सहभागिता प्रक्रियाको अभिलेखनमा सीमितता रहेको छ । जानकारी खण्ड–खण्ड गरेर दिइएको छ (विभिन्न E&S मूल्याङ्कन प्रतिवेदन र RAPsमा), र **वृहत र पारदर्शी हुनेगरी व्यवस्थित तरिकाले प्रस्तुत गरिएको छैन**[64] ।
- सामान्यतः, सार्वजनिक परामर्श/बैठकहरूममा **सहभागिहरूको प्रतिनिधित्व** बारे प्रतिवेदनहरूमा पारदर्शिताको अभाव छ[65]। पहिले उल्लेख गरिएझैं, मनाङ–उदीपुरको RAP बढी पारदर्शी छ र महिला र आदिवासीहरूको प्रतिनिधित्वको अभिलेख राम्रोसँग राखिएको छ ।
- उदीपुर–**भरतपुरको पुनर्वास सम्बन्धमा** भएका **परामर्श प्रक्रिया** सम्बन्धी कुनै पनि दस्तावेज छैन । सन् 2020 को जुलाई 8 सम्म EIB ले यो प्रशारण लाइनको लागि अध्यावधिक गरिएको वा अन्तिम RAP/RIPP प्राप्त गरेको थिएन । यस्ता दस्तावेजको अभावमा EIB-CM ले यस प्रशासरण लाइनको लागि EIB मापदण्डहरू अनुरूप (मापदण्ड 6[66], 7 र 10) सार्वजनिक परामर्श र पुनर्वास प्रभाव तथा उपायहरू सम्बन्धी जानकारी खुलासा भएका छन् छैनन् र भएका छन् भने कुन हदसम्म भएका छन् (भूमि अधिग्रहण र क्षतिपूर्ति प्रक्रिया कार्यान्वयन गर्नुभन्दा पहिले र निर्माण गतिविधिहरू सुरु हुनुभन्दा पहिले) भन्ने प्रश्न उठाएको छ ।

---

[59] मनाङ–उदीपुरको पुनर्वास तथा आदिवासी जनजाति योजना दक्षिण एसिया उपक्षेत्रीय ऊर्जा प्रणाली विस्तार आयोजना र पुनर्वास कार्ययोजना (RIPP SASEC PSEP andRAP) को मसौदा।

[60] मनाङ–उदीपुरको RAP को पेज 57 र 77

[61] मनाङ–उदीपुरको RAP को पेज 82 ।

[62] RAP को तालिका 6.3 ।

[63] मनाङ–उदीपुरको RAP को परिशिष्ट 11 ।

[64] उदाहरणको लागि, आँकडाहरू एकीकृत तरिकाले सँधै प्रस्तुत भएका छैनन् । केही अवस्थाहरूमा, सार्वजनिक बैठकका सहभागीहरूको आँकडाहरू थपिएका छैनन् । सहभागीहरू बारेको जानकारी सँधै स्पष्ट छैन (स्थानीय मानिस/आयोजना प्रभावित जनता वा स्थानीय प्रशासन अधिकारीहरू जस्ता अन्य प्रमुख सरोकारवालाहरू मात्र) ।

[65] उदाहरणको लागि, सहभागीहरूलाई खास आदिवासी जनजातिहरूको समूह अनुसार वा लिङ्ग र/वा फरक फरक सरोकारवाला समूहहरूको अनुपात अनुसार सहभागीहरूको वर्गीकरण गरी प्रस्तुत गरिएको छैन । केही अवस्थाहरूमा, प्रतिवेदनमा सहभागीहरू बारे अप्रशोधित जानकारी हुन्छ, तर सहभागी प्रतिनिधित्व बारेको तत्काल उपलब्ध हुने जानकारी प्रस्तुत छैन, जस्तै सार्वजनिक परामर्शहरूमा सहभागी भएका महिला, आदिवासी जनजाति (महिला र पुरुष) वा अन्य सङ्कटासन्न समूहहरूको प्रतिनिधित्व बारे जानकारी प्रस्तुत छैन ।

[66] अनुच्छेदहरू 4, 50 देखि 52 सम्म र 62 ।

5.2.16 दस्तावेजहरूको खुलासा :

- माथि पहिल्यै उल्लेख गरिएको खुलासा सम्बन्धी केही सवालहरू बाहेक EIB-CM ले उल्लेख गरेअनुसार प्रोमोटरहरूले कुनै पनि E&S अध्ययनलाई स्थानीय भाषामा सर्वसाधारणलाई उपयुक्त स्वरूप र ठाउँमा उपलब्ध गराउनुपर्नेछ भनी EIB को मापदण्डमा तोकिएको छ (अनुच्छेद 119, हातेपुस्तिका भोल्युम 2) । प्रोमोटरहरूले पूरा गर्नुपर्ने यो आवश्यकतालाई EIB को खुलासा सम्बन्धी आवश्यकताहरूले पनि उल्लेख गरेको छ । यस सन्दर्भमा के कुरा उल्लेख गर्नुपर्छ भने EIA प्रतिवेदन (मस्यौदाको रूपमा, EIB ले यदि अन्तिम मानेको छैन भने) र मनाङ–उदीपुरको पुनर्वास कार्ययोजना (RAP)**EIB को वेवसाइटमा** उपलब्ध छैनन् (सन् 2020 नोभेम्बर 12 सम्मको जानकारीमा) ।[67]

5.2.17 EIB सर्भिसेजले सन् 2019 मा गरेको दुईवटा अनुगमन भ्रमणको समयमा प्रोमोटरको आयोजना कर्मचारीसँग परामर्शको सवालमा गरेको छलफल कार्य (विशेषगरी RoW बाट प्रभावित जनताको समबन्धमा) र चालू परामर्श प्रक्रिया अन्तर्गत थप अनुगमन गतिविधिलाई EIB-CM ले स्वागत गर्दछ.[68] । त्यसैगरी, बैंकले हालै सरोकारवाला सहभागिता सम्बन्धी मार्गदर्शन पुस्तिका प्रकाशित गरेको कुरामा पनि EIB-CM आभार प्रकट गर्दछ.[69]। यस मार्गदर्शन पुस्तिकाको उद्देश्य भनेको EIB को कार्यसञ्चालन क्षेत्रमा सरोकारवाला सहभागिताको बारेमा EIB को आवश्यकताहरू कसरी पूरा गर्ने भन्ने सम्बन्धमा प्रोमोटरहरूलाई सिफारिस प्रदान गर्नु हो । यसले अर्थपूर्ण सरोकारवाला सहभागिताको लागि असल अभ्यासहरूलाई पनि सारांश गर्दछ । सर्भिसेजले EIB-CM लाई दिएको जानकारी अनुसार यो मार्गदर्शन उनीहरूले सन् 2020 को डिसेम्बरमा प्रोमोटरसँग साझा गरेका थिए ।

C. निष्कर्षहरू

5.2.18 उपलब्ध जानकारीका आधारमा, सार्वजनिक परामर्श र जानकारीको खुलासा गतिविधिहरू E&S मूल्याङ्कन र RAPsको तयारीको भागको रूपमा भएको थियो (लमजुङ जिल्लामा समेत) । आयोजना प्रभावित क्षेत्रका विभिन्न मानिसहरू, आदिवासी जनजातिहरू समेत, विभिन्न समयमा सार्वजनिक परामर्श, लक्षित समूहसँग छलफल (FGDs), घरधुरी सर्वेक्षण र अन्तर्वार्ताहरूमा सहभागी भएका थिए । त्यसैगरी, आयोजना बारेको जानकारी र यसका प्रभावहरू विभिन्न स्वरूपमा विभिन्न समयमा सञ्चार गरियो । सार्वजनिक परामर्शको समयमा (र मनाङ–उदीपुर प्रशारण लाइनको हकमा एउटा सार्वजनिक सुनुवाइ) र सार्वजनिक सूचनाहरूको माध्यमबाट लिखित रूपमा पृष्ठपोषण मागियो ।

5.2.19 तथापि, सार्वजनिक परामर्श, जनसहभागिता र सरोकारवाला सहभागिता प्रक्रिया त्यति उच्चतम नरहेको हुन सक्छ । EIB-CM ले EIB को E&S मापदण्डहरूको दृष्टिकोणबाट हेर्दा विभिन्न कमीकमजोरी पहिचान गर्यो । मनाङ–उदीपुर र उदीपुर–भरतपुर प्रशारण लाइनको EIA सम्बन्धी आवश्यकताहरूको बाबजुद पनि SEP को अभाव हुनु भनेको EIB कोE&S मापदण्डहरू अनुरूप नरहेको भन्ने हो (मुख्य गरी हातेपुस्तिका भोल्युम 1 मापदण्ड 10 को अनुच्छेद 29 र भोल्युम 2 को अनुच्छेद 164 पालना नहुनु) । अन्य सवालहरूमा न्यून स्तरको सहभागिता, विशेषगरी महिलाको न्यून सहभागिता, RoW बाट प्रभावित जनतासँगको परामर्शको मात्राको बारेमा स्पष्टताको अभाव, सार्वजनिक परामर्शहरूमा सहभागिहरूको प्रतिनिधित्वको बारेमा स्पष्टताको अभाव र सार्वजनिक परामर्श प्रक्रियाको प्रभाविकारिता र अर्थपूर्णता आदि रहेका छन् ।

[67]यस्तो हुनुपर्ने थियो (मनाङ–उदीपुरको RAP को पेज 77 हेर्नुहोस्)

[68]सन् 2020 अप्रिल 30 को EIB को पत्र । यो पत्रको सम्बन्धमा फुटनोट 42 हेर्नुहोस् । आयोजनाको सुधारात्मक वातावरणीय तथा सामाजिक कार्ययोजनामा सरोकारवाला सहभागितासँग सम्बन्धित कार्यहरू समावेश छन् ।

[69]सन् 2021 जनवरी 22 सम्ममा उपलब्ध जानकारी :EIB को कार्यसंचालनहरूमा सरोकारवाला सहभागिता सम्बन्धी EIB को मापदण्ड मार्गदर्शन पुस्तिका ।

5.3 आयोजनाको लागि प्रभावित समुदायबाट FPIC को अभाव, विशेषगरी आदिवासी जनजातिबाट (आरोप नं. 3)

A. <u>यस आरोपसँग सान्दर्भिक आयोजनाको लागू हुने मापदण्डहरू</u>

EIB को E&S मापदण्डहरू

5.3.1 मापदण्ड 7 ले EIBबाट लगानी गरिएका कार्यसञ्चालनबाट सङ्कटासन्न व्यक्ति र समूहहरू, महिला र बालिका, अल्पसंख्यक र आदिवासी जनजातिमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावहरू पहिचान गर्ने र हटाउने, वा घटाउने, कम गर्ने, अल्पीकरण गर्ने वा प्रभावकारी रूपमा उपचार गर्ने कुरा उल्लेख गर्दछ भने यी जनसंख्याहरूले यस्ता कार्यसञ्चालनबाट उचित लाभ प्राप्त गर्ने कुरा खोज्दछ ।

5.3.2 यस मापदण्डले आदिवासी जनजातिहरू संलग्न हुने EIB कार्यसञ्चालनहरूको लागि पूरा गर्नुपर्ने आवश्यकताहरू प्रस्तुत गर्दछ र यसलाई सान्दर्भिक भएअनुरूप अन्य मापदण्डहरूसँग मिलाएर (मापदण्ड 10, र मापदण्ड 1, 3, 4, 5 र अन्यको सान्दर्भिक प्रावधानहरूसँग) र अन्तरसन्दर्भको रूपमा प्रयोग गरिनुपर्छ ।

5.3.3 मापदण्ड 7 को अनुच्छेद 24 ले तलका कुरा उल्लेख गर्दछ :"जहाँ EIBका कार्यसञ्चालनहरू आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत अधिकार र हितसँग बाझिन्छ, त्यसमा असर गर्छ वा खतरा प्रस्तुत गर्दछ, र जहाँ प्रोमोटरहरूबाट खास कार्यहरू र प्रतिफलहरू प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ, त्यहाँ सामाजिक जोखिमहरूको उचित मूल्याङ्कन अनिवार्य गर्नुपर्छ । आदिवासी जनजातिहरूको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय घोषणापत्र (फुटनोट) यस सम्बन्धमा EIB को लागि सन्दर्भ मार्गदर्शन दस्तावेज हो । (फुटनोट) आदिवासी समुदायमा महिला र बालिकाहरूको अधिकार र हितहरूलाई प्रवर्द्धन गर्न प्रयास गर्ने लैङ्गिक संवेदनशील विधिले उचित मूल्याङ्कनको आवश्यकतालाई थप जोड दिन्छ ।"

5.3.4 अनुच्छेद 25 ले आदिवासी जनजातिहरूसँग सरोकार हुने सबै अवस्थाहरूमा आदिवासी जनजाति विकास योजना (IPDP) तयार गर्नुपर्ने भन्छ । यसमा अरु कुराहरू लगायत "पूर्वसुसूचित जानकारी सहितको स्वतन्त्र मन्जुरी (FPIC) र लेखांकनको पालना गर्ने, राज्यले पहिचान गरेका प्रभावित आदिवासी समूह वा समुदायसँग परामर्श गर्ने राज्यको कर्तव्य, उनीहरूको मूर्त र अमूर्त सांस्कृतिक धरोहरूको सुरक्षा, स्रोत र भूभागसँगको तिनीहरूको सम्बन्ध, र उनीहरूसँग लाभ साझेदारी व्यवस्था गर्ने कुरा रहन्छ ।"

5.3.5 मापदण्ड 7 ले IPDP र FPIC को सिद्धान्त सम्बन्धी आवश्यकताहरूको विस्तृत विवरण प्रस्तुत गर्दछ । यसलाई मापदण्ड 10 मा थप व्याख्या गरिएको छ (अनुच्छेद 39 देखि 44 सम्म).[70] ।

5.3.6 मापदण्ड 10 को अनुच्छेद 41 अनुसार FPIC प्रक्रियाले प्रस्तावित हस्तक्षेप कार्यको **स्पष्ट समर्थन वा अस्वीकार** उत्पन्न गर्नुपर्छ र सँगसँगैको सबै अल्पीकरण उपायहरू र/वा लाभ साझेदारी सम्झौताहरूको विवरण प्रस्तुत गर्नुपर्छ । अनुच्छेद 42 मा उल्लेख भएअनुसार "FPIC प्रोमोटर र सहभागी आदिवासी समुदायहरूबीचको असल विश्वास सहितको सौदाबाजीको माध्यमबाट स्थापित हुनुपर्नेछ र यसलाई पक्षहरूबीच भएको आपसी सहमति प्रक्रियाको रूपमा पूर्णरूपमा अभिलेखीकरण गरिनुपर्छ । यो यस सौदाबाजीको नतिजाको रूपमा उनीहरूबीच भएको सम्झौताको प्रमाणको रूपमा रहनुपर्छ र स्पष्ट रूपमा लाभ तथा जोखिम साझेदारी प्रावधानहरू उल्लेख भएको हुनुपर्नेछ । मन्जुरीमा के के रहन्छन् भन्ने कुरा EIB ले तोकेर बताउँदैन र FPIC ले सर्वसम्मत हुनुपर्छ भनेर पनि भन्दैन । **बरु, सहभागी हुने समुदायका सबै मानिसहरूको अर्थपूर्ण सहभागिताको सन्तुष्टजनक रूपमा अभिलेखित प्रमाण प्रदान गरिएको हुन्छ ।"**

[70]यी मापदण्डले FPIC को परिभाषा पनि प्रदान गर्दछ (मापदण्ड 7 को अनुच्छेद 13, मापदण्ड 10 को अनुच्छेद 7 र 40, हातेपुस्तिका भोल्युम 1) ।

5.3.7 अनुच्छेद 43 ले थप उल्लेख गर्दछ :"FPIC प्रक्रिया प्रयोग गर्दा प्रोमोटरले यस प्रक्रियालाई ठोस बनाउने प्रतिनिधित्वपन र वैधतामा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । यसको उद्देश्य भनेको **सामुहिक निर्णयमा पुग्ने हो** (आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधि निकायहरू र संस्थाहरू, जस्तै ज्येष्ठ नागरिक परिषद वा गाउँपरिषद, साथै आदिवासी जनजातिहरूको प्रभावित समुदायका सदस्यहरू, र प्रभावित आदिवासी जनजातिको समुदायहरूले पहिचान गरेका अन्य कुनै स्थानीय नागरिक समाजका संस्थाहरू सहभागी गराएर) । तलका सफलताका तत्वहरूमा थप विचार गरिनुपर्छ : (1) सम्बन्धित समुदायहरूको सम्झौता वार्ता गर्नसक्ने क्षमता । (2) बलजफ्ती वा दबाबबाट मुक्त रहेको प्रमाणीकरण र पर्याप्त समयसम्म सहभागिताको सांस्कृतिक उपयुक्तता, र (3) समुदायहरूलाई सांस्कृतिक रूपमा उपयुक्त ढाँचा र सामयिक हिसाबले जानकारीहरू प्रदान गर्ने।"

5.3.8 हातेपुस्तिकाको भोल्युम 2 को अनुच्छेद 134 देखि 144 सम्मले EIB आयोजना टीमबाट मूल्याङ्कनको समयमा सम्बोधन गरिनुपर्ने सङ्कटासन्न समूहहरू, आदिवासी जनजाति समेतको अधिकार र हितसँग सम्बन्धित प्रमुख सवालहरूलाई समेट्छ । अनुच्छेद 142 ले उल्लेख गरेअनुसार "मापदण्ड 7 र 10 अनुरूप स्थानीय प्राथमिकताहरूको निर्धारण अल्पसंख्यक र/वा उनीहरूको प्रतिनिधिहरूसँग प्रत्यक्ष सुसूचित परामर्शमा गरिनेछ । सङ्कटासन्न समूहहरूसँग उपयुक्त परामर्श र सहभागिता संयन्त्रहरूको विकास एउटा त्यस्तो विशेषता हुनेछ जसलाई यो टीमले व्यवस्था भएको हेर्न चाहन्छ । EMDP/IPDP **को समयमै खुलासा गरिने कुराको प्रत्याभूति**, **साथै** FPIC **प्रक्रियासँग जोडिएका प्रतिफलहरू उपलब्ध गराइनुपर्छ ।**"

5.3.9 सरोकारवाला सहभागिताको सम्बन्धमा हातेपुस्तिका भोल्युम 2 को अनुच्छेद 164 ले उल्लेख गरेअनुसार ईयुभन्दा बाहिरका क्षेत्रमा रहेका आयोजनाहरूको लागि ESIA प्रक्रिया अन्तर्गत सरोकारवाला सहभागिता योजना (SEP), गुनासो संयन्त्र अनिवार्य छ र मापदण्ड 7 र 10 अनुरूप जहाँ EIB को कार्यसञ्चालन र/वा त्यसका भागहरूले आदिवासी समुदायहरूको परम्परागत अधिकार र हितहरूमा प्रभाव पार्छ वा खतरा पैदा गर्छ भने आयोजना टीमले सन्तुष्टजनक FPIC प्रक्रिया सञ्चालन गरिएको सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू

5.3.10 नेपाल सरकारले आदिवासी जनजातिहरूको मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरू प्रवर्द्धन र प्रत्याभूत गर्ने विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय आलेखहरू ग्रहण तथा अनुमोदन गरेको छ । यसमा आदिवासी जनजातिहरूको अधिकार सम्बन्धी युएन घोषणापत्र(UNDRIP) र आदिवासी तथा जनजाति सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन (ILO) को महासन्धि नं. 169 (सन् 1989) रहेका छन् । आदिवासी जनजातिका अधिकारहरूसँग सम्बन्धित अन्य दस्तावेजहरूमा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, सबै स्वरूपका जातीय विभेद उन्मुलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि र जैविक विविधता सम्बन्धी महासन्धि रहेका छन् ।

आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषण पत्र

5.3.11 UNDRIP ले स्पष्ट रूपमा आदिवासी जनजातिहरूको FPIC सम्बन्धी अधिकार उल्लेख गरेको छ । राज्यले सम्बन्धित आदिवासीहरूको FPIC प्राप्त गर्न **उनीहरूको आफ्नै प्रतिनिधि संस्थामार्फत** उनीहरूसँग **सद्भाव पूर्वक** परामर्श र सहकार्य गर्नुपर्नेछ भनी यसले उल्लेख गरेको छ । यो मन्जुरी देहाय अनुसार लिनुपर्नेछ : (1) उनीहरूलाई प्रभावित गर्न सक्ने कानुनी वा प्रशासनिक उपायहरू ग्रहण र कार्यान्वयन गर्नुभन्दा पहिले, र (2) उनीहरूको भूमि वा भूभाग र अन्य स्रोतहरूलाई प्रभावित गर्ने, विशेषगरी खनिज, पानी वा अन्य स्रोतहरूको विकास, उपयोग वा दोहन गर्ने कुनै आयोजनाको स्वीकृति गर्नु अघि (धारा 19 र 32)

आदिवासी र जनजाती मानिसहरूको ILO महासन्धि नं. 169(1989)

5.3.12 निर्णय गर्दा परामर्श लिने र भाग लिने अधिकारहरूले ILO महासन्धि नं. 169 को आधारशिला निर्माण गर्दछ । यस सम्झौताले आदिवासी र जनजातिहरूले ओगटेका वा अन्यथा प्रयोग गर्ने जमिन सम्बन्धी पनि विशेष प्रावधानहरू समावेश गर्दछ।

5.3.13 दफा6(1) को शर्तहरू जुन सरकारहरूले गर्नेछन् "... तिनीहरूलाई सीधा असर गर्न सक्ने कुनै कानूनी वा प्रशासनिक उपायहरूबारे सोचविचार गर्दा उचित प्रक्रियाहरू मार्फत र विशेष गरी उनीहरूका प्रतिनिधि संस्थाहरू मार्फत सम्बन्धित मानिसहरूसँग परामर्श गर्दछ हरूहरू।" यस सम्झौताको प्रयोगमा गरिएका परामर्शहरूलाई प्रस्तावित उपायहरू(दफा 6(2))मा सम्झौता वा सहमति प्राप्तिको उद्देश्यको साथ परिस्थितिहरूमा राम्रो विश्वास र एक उपयुक्त ढाँचामा शुरु गरिने छ ।

5.3.14 विकासको प्रक्रियाका लागि सरोकारवाला व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको आफ्नै प्राथमिकताहरूलाई निर्णय गर्नेर उनीहरूको आफ्नै आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विकासमा नियन्त्रण अभ्यास गर्ने अधिकार हुनेछ जसरी यसले तिनीहरूको जीवन, विश्वास, संस्था र आध्यात्मिक कल्याण र उनीहरूले ओगटेको वा प्रयोग गर्ने जग्गाहरूलाई असर गर्दछ । तिनीहरू विकासका लागि उनीहरूलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्न सक्ने योजना र कार्यक्रमहरूको निर्माण, कार्यान्वयन र मूल्यांकनमा सहभागी हुनेछन् । सम्बन्धित व्यक्तिहरूसँग सहकार्यमा योजनाबद्ध विकास गतिविधिहरूको उनीहरूमा हुने सामाजिक, आध्यात्मिक, सांस्कृतिक र वातावरणीय प्रभावको मूल्यांकन गर्न अध्ययन गरिरहेका छन् भन्ने कुरा सरकारहरूले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । (दफा 7(1) र (3))

5.3.15 महासन्धिले निश्चित परिस्थितिहरूमा खनिज र उप-सतह संसाधनहरूको अन्वेषण वा शोषणकोप्राथमिकता सहित विशेष गरी परामर्शको लागि आवश्यकतालाई जोड दिन्छ,(दफा 15(2)), र पुनर्स्थापना भन्दा पहिले, जुन सम्बन्धित आदिवासीहरूको स्वतन्त्र र सूचित सहमतिको साथ मात्र हुनुपर्दछ(दफा 16)।

B. <u>निष्कर्ष परिणामहरू</u>

आदिवासी व्यक्तिहरूको उपस्थिति

5.3.16 E&S प्रतिवेदनहरू र SASEC PSEP का लागि RAPs, र थप विशेष गरी मर्स्यांग्दी कोरीडोरमा दुईवटा प्रसारण लाइनहरूले,परियोजनाबाट प्रभावित जनसंख्या बीच आदिवासी मानिसहरूको उपस्थिति पुष्टि गर्छ । नेपालमा आदिवासी जनजातिहरूको (आदिवासी जनजाति) को अधिकारहरू संविधान र नेपाली कानूनमा मान्यता प्राप्त छ । परियोजनाबाट प्रभावित क्षेत्र गुरुङ, तामाङ, घले, मगर, भुजेल, नेवार र चेपाङ जस्ता धेरै आदिवासीहरू समूहहरूको घर हो रुङपाङ।[71] यी समूहहरूलाई आधिकारिक रूपमा आदिवासी जनजातिहरूको राष्ट्रियता विकासको लागि राष्ट्रिय फाउण्डेशनऐन (2002) [72]मा मान्यता प्राप्त छ ।

[71]उदिपुर- भरतपुरको लागि IEE; मनांग-उदिपुरको लागि EIA; मनांग-उदिपुरको लागि RAPसंयुक्त RIPP SASEC PSEPहेर्नुहोस्;

[72]ऐनको खण्ड2को दफा (a) को सम्बन्धमा अनुसूची हेर्नुहोस् जसले59 वटाआदिवासी जनजाति राष्ट्रियताहरुलाई सूचीबद्ध गर्दछ।ऐन बमोजिम, "आदिवासी जनजातिको राष्ट्रियता" भन्नाले अनुसूचीमा उल्लेख गरिए अनुसार यसको आफ्नै मातृभाषा, र परम्परागत संस्कार र चलन, छुट्टै सांस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना, र लिखित वा अलिखित इतिहास भएको एक जनजाति वा समुदाय भन्ने बुझिन्छ।

FPIC

FPIC को आवश्यकता

5.3.17 EIB मापदण्ड 10 को §7 अनुसार,मापदण्ड 7 मा राखिए अनुसार FPIC विशिष्ट अवस्था र कडाईका साथ परिभाषित परियोजना प्रभावहरू द्वारा ट्रिगर गरिएको छ । फुटनोटले स्पष्ट रूपमा पुनर्वासलाई जनाउँछ: "परियोजनाहरूको लागी जुन **आदिवासी मानिसहरूको शारीरिक विस्थापन** हुन सक्छ, प्रवर्द्धनकर्ताले उनीहरूको नि:शुल्क, पूर्व, र सूचित सहमति (FPIC) प्राप्त गर्न आवश्यक छ ।" यस बाहेक, UNDRIP EIB का लागि सन्दर्भको मार्गदर्शक कागजात हो भनेर मापदण्ड 7 ले उल्लेख गर्दछ (माथिको अनुच्छेद 5.3.3 हेर्नुहोस्) ।

5.3.18 ILO महासन्धि महासन्धि नं 169[73] को भाग II ले उनीहरूले ओगटेकावा अन्यथा प्रयोग गरेका जमीन वा इलाकाहरूको सम्बन्धमा आदिवासी जनताहरूको अधिकारहरूको साथ सम्झौता गर्दछ । उनीहरूले ओगटेको जमीनहरूदेखि आदिवासी जनजातिको पुनर्बास गरिनु हुँदैन भनेर दफा 16 ले बताउँछ । जहाँ यो अपवादात्मक उपायको रूपमा आवश्यक मानिन्छ, त्यस्ता पुनर्बास उनीहरूको स्वतन्त्र र सूचित सहमतिले मात्र लिनुपर्छ । जहाँ उनीहरूको सहमति प्राप्त गर्न सकिदैन, यस्ता स्थानान्तरण सार्वजनिक अनुसन्धान सहित जहाँ उपयुक्त छ, राष्ट्रिय कानून र नियमनहरू द्वारा स्थापित उपयुक्त प्रक्रियाहरूको पालना गरेर मात्र हुनेछ । जसले सरोकारवाला मानिसहरूको प्रभावकारी प्रतिनिधित्वको लागि अवसर प्रदान गर्दछ ।

5.3.19 UNDRIP ले परिस्थितिको एक गैर-विस्तृत सूची प्रदान गर्दै जब यस्तो सहमति लागू हुने गरि, FPIC का लागि पाँच विशिष्ट सन्दर्भ समावेश गर्दछ । आदिवासी जनजातिहरूको स्थान परिवर्तन सम्बन्धी घोषणाको दफा 10 यस मामला[74]मा प्रासंगिक छ ।त्यस्तै महत्त्वपूर्ण दफा 32 हो, जसले बताउँछ: "1. आदिवासी मानिसहरूलाई आफ्नोजमीन वा इलाकाहरू र अन्य संसाधनहरूको विकास वा प्रयोगको लागि प्राथमिकता र रणनीतिहरू निर्धारण तथा विकास गर्ने अधिकार छ । 2.राज्यहरूले विशेष गरी खनिज, पानी वा अन्य संसाधनहरूको विकास, उपयोग वा शोषणको सम्बन्धमा उनीहरूको जमिन वा इलाकाहरू र अन्य संसाधनहरूलाई असर गर्ने कुनै पनि परियोजनाको स्वीकृति हुनु अघि उनीहरूको स्वतन्त्र र सूचित सहमति प्राप्त गर्नका लागि उनीहरूको आफ्नै प्रतिनिधि संस्थाहरू मार्फत सरोकारवाला आदिवासी जनसमुदायसँग राम्रो विश्वासका साथ परामर्श र सहकार्य गर्नेछन् । 3. राज्यहरूले त्यस्ता कुनै पनि गतिविधिहरूको लागि न्यायोचित र निष्पक्ष समाधानका लागि प्रभावकारी संयन्त्रहरू प्रदान गर्नेछन्,र प्रतिकूल वातावरणीय, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक वा आध्यात्मिक प्रभाव न्यूनीकरण गर्न उपयुक्त उपायहरू लिइनेछ ।"

5.3.20 धेरै उदाहरणहरूमा, घोषणाले आदिवासी जनतालाई असर गर्ने मामिलाहरू वा परियोजनाहरूको सम्बन्धमा FPIC को माग गर्दछ । यदि एक परियोजनाले आदिवासी मानिसलाई असर गर्ने विचार गरीएको छ कि छैन भन्ने कुराको मूल्याङ्कनमा, निम्न महत्त्वपूर्ण कारकहरूलाई ध्यानमा राख्नु पर्दछ: सरोकारवाला आदिवासी मानिसहरूको दृष्टिकोण र प्राथमिकता; विषय वा प्रस्तावित गतिविधिको प्रकृति र सरोकारवाला आदिवासी जनजातिहरूमा यसको सम्भावित असर, अन्य कुराहरू ध्यानमा राख्दै, अघिल्लो अतिक्रमण वा गतिविधिहरूको संचयी प्रभावहरू, र सरोकारवाला आदिवासी जनजातिहरू[75] द्वारा सामना गर्नु परेको ऐतिहासिक असमानता । आदिवासी जनजातिहरूको अधिकार बारेमा विशेषज्ञ संयन्त्रले गरेको एक अध्ययन अनुसार,आदिवासी मानिसहरूका लागि ग्यारेन्टी हुनुपर्ने प्रभावकारी सहभागिताको स्तर मुख्य गरि सवालमा रहेको अधिकार र गतिविधिहरूको प्रकृति र सामग्रीको एक प्रकार्य हो (एक "स्लाइडिंगस्केल दृष्टिकोण" को रूपमा सन्दर्भ लिइएको)।[76]

---

[73]धारा 13 देखि19सम्म।

[74]"आदिवासी जनजातिलाई जबरजस्ती उनीहरूको जमिन वा क्षेत्रहरूबाट हटाइने छैन।सरोकारवालाआदिवासी जनजातिहरुको स्वतन्त्र, पूर्व र सूचित सहमति बिना र उचित र उचित क्षतिपूर्ति सम्बन्धी सहमति पछि र सम्भव भएमा फर्कने विकल्पको साथ कुनै स्थान परिवर्तन हुने छैन।"

[75] यसलाईआदिवासी जनजातिहरूको अधिकार बारेमा विशेषज्ञ संयन्त्रले गरेका FPIC मा मानवअधिकार आधारित दृष्टिकोणमा गरिएको अध्ययनमा यसलाई समानुपातिक सिद्धान्तको रूपमा उल्लेख गरिएको छ(2018)।

[76]माथि झैं.

5.3.21 माथिको कुरालाई ध्यानमा राख्दै,EIB-CM ले विचार गर्दछन् कि त्यहाँ एक उचित मूल्यांकनको आवश्यकता छ र परियोजना लागू मापदण्ड (माथिको अनुच्छेदहरूमा र दफा 5.3, A मा प्रस्तुत गरिए अनुसार) अनुसार निम्न कारणहरूका लागि आदिवासी जनजातिहरूको आदिवासी जनजाति/FPIC को साथ संलग्नताका शर्तमा आवश्यकताहरू स्पष्ट रूपमा निर्धारण गर्न:

- **अनिच्छाले भएको पुनर्वास/ स्थान परिवर्तन:** उदिपुर-भरतपुर[77]का लागि IEE अनुसार, र मनाङ-उदिपुरका लागि EIA[78] तथा RAP[79] अनुसार, थुप्रै घरहरू र/वा अन्य निजी संरचनाहरू र/वा जग्गाहरू परियोजनाबाट प्रभावित हुनेछन्, जसले यसरी यी घर परिवारको शारीरिक र आर्थिक विस्थापन तिर डोर्याउनेछ । यसबाहेक, मनाङ-उदीपुरको EIA अनुसार, प्रसारण लाइनले गुरुङ समुदाय[80]को स्वामित्वमा पर्ने एउटा धार्मिक संरचनालाई असर गर्नेछ ।
- ILO **महासन्धिनं. 169 मा सन्दर्भ:** दुबै IEE उदीपुर-भरतपुर र EIA मनाङ-उदिपुरका लागि परियोजना प्रभावित क्षेत्रमा आदिवासी र जनजाति परिवारहरू भएकोले ILO महासन्धि महासन्धिनं 169 परियोजनाको लागि प्रासंगिक हुन्छ । दुबै कागजातहरूले थप बताउँछन् कि परियोजनाले "ती परिवारहरूको स्वामित्वमा रहेका प्राकृतिक संसाधनहरूको अधिकतम प्राप्त र प्रयोग गर्नेछ । यसैले, परियोजनासँग परियोजनाको कार्यान्वयन हुनुभन्दा पहिले उनीहरूबाट परामर्श लिने र सहमति लिने दायित्व हुन्छ ।".[81] मनाङ-उदिपुरका लागि RAP ले खास गरी "एक FPIC प्रक्रियाको भागको रूपमा" प्रभावित आदिवासी जनजाति समुदायहरूसँगको वार्ताको निरन्तरतालाई जनाउँदछ ।
- **आदिवासी जनसमुदायहरूको परिप्रेक्ष्य:** उजुरीकर्ताले पुष्टि गर्दछ कि प्रभावित समुदायहरू परियोजना र उनीहरूको घर, समुदाय, जग्गा, वन र पारिस्थितिक संसाधनहरूमा यसको प्रभावहरूको बारेमा चिन्तित छन् (क्षेत्रमा अन्य परियोजनाहरूको संचयी प्रभावहरू सहित) । यसले दाबी गर्छ कि प्रसारण लाइनहरू आदिवासी जनजातिहरूको पुर्ख्यौली भूमि र क्षेत्रहरूमा उनीहरूको FPIC को खोजबिना नै निर्माण भइरहेका छन्, र कि परियोजनाको आदिवासी जनसमुदायहरूको सामाजिक-सांस्कृतिक सम्पदामा प्रभाव परेको छ । उजुरीकर्ताले FPIC को आवेदन, विशेष गरी आदिवासी जनजातिहरूको र उनीहरूको अधिकारहरू[82]को लागि सम्मानको माग गर्दछ । LAHURNIP को सहयोगमा, उजुरीकर्ताले हालै एउटा FPIC प्रोटोकल विकसित र प्रकाशित गरेको छ (अक्टोबर 2020)।[83]

---

[77] 34 वटाघरहरू र निजी संरचनाहरू प्रस्तावित प्रसारण लाइनकोबाटोRoW मा पर्छन्।पेजहरु 87 र 88।

[78] 15 वटाघरपरिवारहरुले आफ्नो संरचना गुमाउनेछन्, रउनीहरु मध्ये 11 वटापुनर्स्थापित हुनेछन्,किनभने यी घरपरिवारहरूसँग अरू कुनै आवासीय घर छैन।जम्मा 30वटासंरचनाहरु (16 वटा घरहरु, छ वटागाईगोठ/गोठ र आठवटा शौचालयहरु) पुनर्स्थापितगर्नुपर्ने हुन्छ।पेजहरु 5-17 र 7-18।

[79]संरचनाको क्षतिको कारण कुल 20वटाघरपरिवारहरू प्रभावित हुनेछन् र पुनर्स्थापितगर्नुपर्ने हुन्छ।परियोजनाको निर्माणले14वटाआवासीय संरचनाहरू (13 वटाघरपरिवारहरूको),चारवटाव्यावसायिक संरचनाहरु (तीनवटाघरपरिवारहरूको) र 16गैर -आवासीय संरचनाहरुको विस्थापनलाई संलग्न गर्नेछ। पेज 43।

[80]मनाङ-उदिपुरका लागि RAPले पुष्टि गर्दछ कि प्राकृतिक संसाधनको पूजा (प्राकृतिक पूजा) को ठाउँ,जुन आदिवासी जनसमुदायहरूको एक महत्त्वपूर्ण पूजा क्षेत्र हो (अर्थात् एक मन्दिर), विशेष गरी गुरुङसमुदायका लागि, नासोङग्रामीण नगरपालिकाको घेलांग चोकमा अवस्थित धारापानी सबस्टेशनमा पर्दछ।सबस्टेशनको निर्माणको कारण, यसलाई पुन: स्थापित गर्न आवश्यक छ। पेजहरु 44 र 93।

[81]उदिपुर-भरतपुरको लागि IEE को पेज 33, र मनांग-उदिपुर को लागि EIA को पेज 8-11।

[82]गुनासो हेर्नुहोस्। यसमा उपलब्ध लेख पनि हेर्नुहोस्:https://www.accountabilitycounsel.org/2018/08/press-release-communities-in-lamjung-district-nepal-demand-free-prior-and-informed-consent-fpic-on-international-day-of-indigenous-peoples/

[83]यसमा उपलब्ध छ: https://www.lahurnip.org/uploads/publication/file/fpic-protocol-min.pdf

- **सम्भावित असरहरू**: EU EIA मार्गनिर्देशन बमोजिम, यो परियोजना यसको प्रकृतिको कारण वातावरणमा महत्वपूर्ण प्रभावहरूको रूपमा मानिन्छ ।[84] यसबाहेक, मनाङ-उदिपुर प्रसारण लाइन अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र र दुई जिल्लाहरू (मनाङ र लमजुङ) को क्षेत्रभएर जान्छ जहाँ आदिवासी जनजातिको धेरै समूह बसोबास गर्छन् ।[85] उदिपुर-भरतपुरका लागि IEE र मनाङ-उदिपुरका लागि EIA ले अन्य योजनाबद्ध विकासहरूको साथमा परियोजनाको संचयी प्रभावहरूको साथै जग्गा व्यवस्थापन र जग्गाको प्रयोग ढाँचाहरू, वनजंगल र जैविक विविधताको क्षति जस्ता महत्वपूर्ण असरहरू उल्लेख गर्दछ । **प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित व्यक्तिहरूको ठूलो अनुपात आदिवासी जनसमुदायहरू हुन् ।** मनाङ-उदिपुरका लागि EIA अनुसार, प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित घरपरिवारको ठूलो बहुमत आदिवासी जनसमुदायहरू हुन् ।[86] उदिपुर-भरतपुर प्रसारण लाइनका लागि, प्रत्यक्ष प्रभावित परिवारहरू मध्ये करीब आधाजसो आदिवासी जनजातिहरू हुन् । [87]
- **संचयी प्रभावहरू**: खण्ड 5.1 (तालिका 3) मा उल्लेख गरिए अनुसार, प्रस्तावित उदिपुर-भरतपुर प्रसारण लाइनको प्रभाव क्षेत्रभित्र त्यहाँ अन्य प्रसारण लाइनहरूको निर्माण र जलविद्युत् आयोजनाहरूसहित अन्य धेरै जारी विकास गतिविधिहरू छन् । मार्च 2019 मा यसको मिसनको अंशको रूपमा,EIB-CMले पाँचवटा स्थानीय समुदायहरूसँग बैठकहरू गरे र पत्ता लगाए कि समुदायिक सदस्यहरू मुख्यतया उनीहरूको जग्गाहरू र जीविकोपार्जनमा विभिन्न लाइनहरू र अन्य पूर्वाधार परियोजनाहरू (राजमार्ग) को प्रभावहरूको बारेमा चिन्तित थिए, र उनीहरूसँग उपयुक्त तरिकाले सल्लाह लिइएन भन्ने विश्वास गरे । 2018 मा सामुदायिक नेतृत्वको सर्वेक्षणले लमजुङ्ग जिल्लामा गरेको सर्वेक्षणले 220 kV मर्स्याङ्दी कोरिडोरबाट प्रभावित 76% उत्तरदाताहरू अर्को प्रसारण लाइन वा जलविद्युत् आयोजनाबाट पनि प्रभावित भएको कुरा थाहा पायो ।[88]
- **आदिवासी जनजातिहरूको स्थिति**: परियोजना प्रभावित क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आदिवासी जनजातिहरूको केहि समूहहरूलाई NEFIN र आदिवासी जनजातिहरूको विकासको लागि राष्ट्रिय फाउन्डेसन (NFDIN) द्वारा "अत्यन्तधिक सीमान्तकृत" (चेपाङ), "सीमान्तकृत" (जस्तै भुजेल र तामांग)), र "गैर-लाभान्वित" (जस्तै गुरुङ र मगर) [89] को रुपमा वर्गीकृत गरीएको छ । परियोजना क्षेत्रको जनसंख्या विशेषताहरूको बारेमा जानकारीको भागको रूपमा, उदिपुर-भरतपुरका लागि IEE ले स्पष्ट रूपमा बताउँछ कि चेपाङ जनताहरू (चितवन जिल्लाको परियोजना प्रभावित क्षेत्रहरूका 556) "नेपालका सबैभन्दा पिछडिएका आदिवासी जनजाति राष्ट्रियताहरू मध्ये एक हुन्" र "तिनीहरू प्रकृतिको कल्पना गर्न सकिने सबैभन्दा जंगली स्थितिमा बाँचिरहेका छन्" साथै "उनीहरूमध्ये धेरैले अझै एक आदिम जीवन चलाउँछन् [चलाईरहेका छन्] ।".[90]

5.3.22 बैंकले FPIC आवश्यकताको आँकलन सहितमूल्यांकन चरणमा सामाजिक बाँकी लगनको अंशको रूपमा आदिवासी जनसमुदायसँग सम्बन्धी आवश्यकताहरूमा ध्यान केन्द्रित गरेन भन्ने कुरा EIB-CM ले पत्ता लगायो (हाते पुस्तिकाकोखण्डI,मापदण्ड 7,§24;हाते पुस्तिका खण्डII को §142 र 164 हेर्नुहोस्) । परियोजनाको लागि प्रारम्भिक E&S दस्तावेज (SASEC PSEP को लागी EIA मस्यौदा र SASEC PSEP का लागि संयुक्त RIPP मस्यौदा) ले खास गरी FPICर परियोजनाको लागि यसको आवेदनको सम्भावनालाई उल्लेख गर्दैन । यी कागजातहरूले यस परियोजनाले उनीहरूको परम्परागत वा परम्परागत अधिकारहरू र भूमि तथा प्राकृतिक संसाधनहरू, शारीरिक पुनर्वास, र आजीविका माथि रुचिहरूको सर्तमा आदिवासी जनतालाई यदि र कुन

[84]खण्ड5.1 हेर्नुहोस्।

[85]मनांग-उदिपुरको लागि EIA प्रतिवेदनको पृष्ठ 4-27।

[86]सम्बन्धित प्रसारण लाइनबाट कूल 157 घरपरिवारहरु प्रभावित हुनेछन् (सस्पेन्सन टावरबाट प्रभावित घरपरिवारहरु बाहेक)। यी 116 प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित घरपरिवारहरुको एक सर्वेक्षण गरिएको थियो,र यस्तो देखिन्छ कि सर्वेक्षण गरिएका प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित घरपरिवारहरूको ठूलो बहुमत आदिवासी जनजातिहरु हुन्(87% आदिवासी जनजातिमा, सर्वेक्षण गरिएका आदिवासी जनजातिहरुको 79% घले/गुरुंग पर्दछन्)। पृष्ठ 4-40।

[87]उदिपुर-भरतपुरको लागि IEE प्रतिवेदनको पृष्ठ 67।

[88]सर्वेक्षण सम्बन्धी फूटनोट 47 हेर्नुहोस्।

[89] **NEFIN र NFDIN (2004) द्वारा 59 आधिकारिक जनजातिहरुको वर्गीकरण।**

[90] पृष्ठ 62।

हदसम्म असर पार्नेछ भन्ने बारेमा (केहि वृहतकथनहरू बाहेक[91]) ठोस जानकारी प्रदान गर्दैन । पछि उल्लेख गरिए अनुसार, या SASEC PSEP का लागि संयुक्त RIPP मस्यौदाले कभरेज र एक IPDP को अपेक्षाहरूको आधारमा आवश्यकताहरूलाई पूरा गर्दैन ।

5.3.23 यसबाहेक, यी कागजातहरू ADB सेफगार्ड नीति बयान, 2009 मा आधारित रहेर तयार गरिएको थियो । EIB-CM लाई निम्नको प्रमाण प्रदान गरिएको थिएन (i)यसको आफ्नै E&S मापदण्डको बिरूद्ध EIB द्वारा संचालित एक अन्तर विश्लेषणका दुई कागजातहरू, वा थपविशेष रूपमा (ii) मूल्यांकन प्रक्रियाको एक अंशको रूपमा,परियोजनाद्वारा-प्रभावित क्षेत्रमा उनीहरूको उपस्थितिमा आदिवासी जनसमुदायहरूको सम्बन्धमा EIB आवश्यकताहरूको बारेमा बैंकको सेवाहरूद्वारा एक आँकलन ।[92]

FPIC प्रक्रिया

5.3.24 EIB-CM लाई परियोजनाको लागि एउटा FPIC प्रक्रिया गरिएको थियो भन्ने बारे प्रमाणको साथ प्रदान गरिएको छैन ।

- **विशेष गरी आदिवासी जनसमुदायमा पुग्नको लागि** बनाईएको र उनीहरूको प्रभावकारी र अर्थपूर्ण सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्न र सुनिश्चित गर्न **कुनै पनि प्रमाण** र/वा **विशेष प्रयासहरू**को उचित दस्तावेज **छैन** (मापदण्ड 10, §42 हेर्नुहोस्)।[93] यस सन्दर्भमा मनाङ-उदिपुरका लागि RAP एउटा अपवाद हो; यसले कुल 43 सहभागीहरूको साथ आदिवासी मानिसहरू मात्रको FGDs को संगठनको साथै PRAs मा सहभागीहरू बीच आदिवासी जनजातिहरूको प्रतिनिधित्व, महिला-मात्रको FGDs र परियोजना प्रभावित घरपरिवारहरूको सर्वेक्षणलाई अभिलेखिकरण गर्छ ।
- **आदिवासी जनजातिहरूको प्रतिनिधि संस्थाहरूसँग परामर्शको कुनै प्रमाण** र/वा उचित दस्तावेज **छैन**,जस्तै NEFIN[94] (राष्ट्रिय र स्थानीय स्तरमा, वा यसको कुनै पनि सदस्य संगठनहरू), NFDIN**,** वा अन्य सान्दर्भिक राष्ट्रिय वा स्थानिय संस्थाहरू[95] **(**§43, मापदण्ड 10; UNDRIP; ILO सम्झौता नं. 169 हेर्नुहोस्)
- सरोकारवाला **आदिवासी जनजातिहरू द्वारा** एउटा **स्पष्ट समर्थन**को **कुनै प्रमाण छैन**[96](मापदण्ड7,§32; मापदण्ड 10,§41 र 42 हेर्नुहोस्)।

[91]उजुरीकर्ताका अनुसार, आदिवासी जनजातिहरूका सम्बन्धमा SASEC PSEP का लागि संयुक्त RIPP मा दिइएका धैरैजसो भनाइहरू गलत छन्।

[92]नोट गर्नुहोस् कि ESDS ले निम्न बताउँछ: "एक संयुक्त पुनर्वास मस्यौदा र आदिवासी जन-योजना (RIPP) तयार गरीएको छ र बैंकका मापदण्डहरूको पालनालाई प्रमाणित गर्नको लागि बैंकका सेवाहरू द्वारा समीक्षा भैरहेको छ। [...]जग्गा अधिग्रहण, पुनर्वासको सन्दर्भमा सम्भावित प्रभावहरू र आदिवासी जनसमुदायहरुलाई पुनःस्थापना र आदिवासी जन योजना (RIPP) को संयुक्त मस्यौदामा सम्बोधन गरिएको छ, जुन EIB मापदण्डहरूको अनुपालन सुनिश्चित गर्नको लागि बैंकका सेवाहरू द्वारा समीक्षा गरिनेछ।"EIB-CM ले अक्टोबर 2019 मा बैंकका सेवाहरूबाट यसको प्रमाण अनुरोध गरे।

[93] **EIB-CM** ले अक्टोबर **2019** मा बैंकका सेवाहरूबाट विशेष गरि लमजुंगको लागि यसको प्रमाण अनुरोध गरे।

[94]NEFIN नेपाल सरकारले मान्यता दिएका 59आदिवासी जनजाति/जनताको प्रतिनिधि छाता संगठन हो।योसँग राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अध्याय र नेटवर्कहरू छन्।

[95]नोट गर्नुहोस् कि 30 अप्रैल 2020मिति भएकोजवाफदेहिता परिषद्लाई पठाएकोEIB को पत्रले उल्लेख गर्छ कि EIA मनािंग-उदिपुरमा टिप्पणीहरूको लागि अनुरोधहरू आधिकारिक रूपमा 2018मा NEFINलाईहस्तान्तरणगरिएको थियो।यो एक मात्र संदर्भ हो जुन EIB-CM पत्ता लगाउन सक्षम थियो तर यसको कुनै प्रमाण प्रदान गरिएको थिएन।EIB-CM ले अक्टोबर 2019मा बैंकका सेवाहरूबाट आदिवासी जनजाति प्रतिनिधि निकायहरू वा संगठनहरूको साथ परामर्शको प्रमाण अनुरोध गर्‍यो।

[96]EIB-CM ले अक्टोबर 2019 मा बैंकका सेवाहरूबाट यसको प्रमाण अनुरोध गरे।

5.3.25 नेपालमा ILO महासन्धि नं. 169 को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि धेरै काम बाँकी भएको र थप विशेष रुपले FPIC को प्रभावकारी कार्यान्वयन एक ठूलो चुनौती रहेको (परियोजनाको लागि मात्र नभई) देखिन्छ ।[97] FPIC पूर्वाधार/विकास परियोजनाहरूमा राम्रोसँग कार्यान्वयन हुन सकेको छैन भन्ने कुरा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले बताउँछ (जस्तै प्रसारण लाइन र बाँध-सम्बन्धी परियोजनाहरू), र परामर्श वा अर्थपूर्ण सहभागिताको अभाव र आदिवासी जनसमुदायहरूसँग जानकारी साझेदारी गर्ने जस्ता आदिवासी जनसमुदायहरूको अधिकारहरूको अतिक्रमणको उदाहरणहरू उद्धृत गर्दछ । नेपाल सरकारले ILO महासन्धि नं. 169 (जुन धेरै वर्ष अघि तयार पारिएको थियो) को सम्भव भएसम्म चाँडो कार्यान्वयनको लागि राष्ट्रिय कार्य योजनालाई समर्थन गर्दछ, र "महासन्धि नं169 को प्रावधानहरू लागू गर्नको लागि उपयुक्त संरचना र संयन्त्रहरूलाई विकास गरेर,UNDRIP र FPIC को सिद्धान्तले स्थानीय समुदायको संस्कृतिमा एक उपयुक्त प्रक्रिया अपनाएर आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारहरूको संरक्षणको ग्यारेन्टी गर्नको लागि विकास कार्यहरू गर्न र भौतिक पूर्वाधारहरूको विकास गर्नको लागि योजनाहरू तयार पार्न राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले सिफारिस गर्दछ ।"

5.3.26 कृषि विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय कोष र एसिया आदिवासी आमसन्धिद्वारा प्रकाशित नेपालमा आदिवासी जनजाति मुद्दाहरूको एक प्राविधिक टिप्पणीले बताउँछ कि अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूले बढ्दो रुपमा आदिवासी जनसमुदायहरूसँग परामर्श गर्दा,नेपालमा कार्यरत सबै अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू द्वारा एउटा FPIC संयन्त्र स्थापना गरिनु आवश्यक छ । यदि ऊर्जा क्षेत्रमा प्रमुख ऋणदाता र विकास साझेदारहरूले प्रयासहरू समन्वय गरे मात् विज्ञहरूको सहयोगमा यस क्षेत्रमा प्रवर्द्धक र अन्य प्रमुख प्रोजेक्ट विकासकर्ताहरूसँग नेपालमा उर्जा परियोजनाहरूमा FPIC आवश्यकताहरू पूरा गर्नको लागि एक तदनुकुल दृष्टिकोण विकास गर्न मिलेर काम गरे देखि यो उपयोगी हुन्छ भन्ने EIB-CM ले विचार गर्दछ । EIB ले नेपालमा यसको ऋण दिने कार्यहरूमा यस्तो एक दृष्टिकोणको परिकल्पना गर्नसक्छ ।

5.3.27 EIB-CM को प्रारम्भिक मूल्यांकनको समयमा, प्रवर्द्धक ताकि आदिवासी जनसमुदायबाट FPIC प्राप्त गर्नु भनेको प्रसारण लाइनहरूको मामिलामा एक समस्या हो, कोही पनि आफ्नो सम्पत्तीको माथि प्रसारण लाईन राख्न सहमत हुनेछैनन् भन्ने कुरामा सहमत भएको पाइयो । व्यक्तिगत सहमति असम्भव हुँदा, प्रवर्द्धकले EIB-CM लाई बताए कि यसलाई स्थानीय नेताहरूबाट सहमति खोजिएको थियो।[98]

5.3.28 आदिवासी समुदायहरूले परियोजना प्रभावित क्षेत्रमा जनसंख्याको एक ठूलो अनुपात गठन गर्दछन् ।[99] तिनीहरू मिश्रित समुदायमा बस्छन् जहाँ आदिवासी जनजातिको विभिन्न समूहहरू अन्य सामाजिक समूहहरूको साथ सँगै बस्दछन्, जस्तै दलित (असुरक्षित र सीमान्तकृत समूह), ब्राह्मण तथा क्षत्रीहरू (उच्च जाति समूहहरू)। जहाँ आदिवासी समुदायहरूका बारे जानकारी उपलब्ध थियो,EIB-CM ले अवलोकन गरे कि गुरुङहरू समेत आदिवासी जनजातिहरू यस परियोजनाका लागि परामर्श लिइएका र सर्वेक्षण गरिएका व्यक्तिहरूमध्ये थिए ।[100] जे होस्, दफा 5.2 मा हाइलाइट गरिएको रूपमा,EIB-CM ले सामान्यतया सरोकारवालाहरूको संलग्नता र परामर्श प्रक्रियाको सम्बन्धमा धेरै कमिहरू भेट्टायो । यी मध्ये केही पर्याप्त प्रतिनिधित्व र आदिवासी

---

[97] गुरुंग, O., PhD (2009), नेपालमा *ILO* कन्भेनसन *169* कार्यान्वयनका लागि मुख्य चुनौतिहरु।एक तीन दिवसीय सेमिनारमा प्रस्तुत गरिएको कागज, "शुड स्टेट्स र्याटिफाई ह्युमन राइट्स कन्भेन्सन्स?",सेन्टर अफ एडभान्स्ड स्टडिज द्वारा आयोजित, ओस्लो, नर्वे।भट्टचन,के. (2012), आदिवासी जनताका मुद्दाहरूमा देश प्राविधिक नोटहरू, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपाल, कृषि विकास/एशिया आदिवासी जनजातिहरूको सम्झौताको लागि अन्तर्राष्ट्रिय कोष।राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपाल (2019),*ILO* सम्मेलन नं.*169* कार्यान्वयन स्थिति प्रतिवेदन। यसमा उपलब्ध छ:
http://www.nhrcnepal.org/nhrc_new/doc/newsletter/ILO_169_Implimentation_Report_English_NHRC_Jestha_2076.pdf

[98] EIB-CM's IAR, अनुच्छेद 5.5.3.

[99] मनांग-उदिपुरको लागि EIA का अनुसार आयोजना-प्रभावित क्षेत्रका 51,6% बासिन्दा आदिवासी जनजातिहरु हुन्। पृष्ठ 4-32।

[100] उदाहरणको लागि हेर्नुहोस् लमजुंगजिल्लामा सार्वजनिक परामर्शहरुमा सहभागीहरुको42% आदिवासी जनजातिहरु थिए(SASEC PSEP का लागि संयुक्त RIPP);सर्वेक्षण गरिएकाआयोजना-प्रभावित 48 परिवारहरुमध्ये करिब 20आदिवासी जनजाति हुन्(उदिपुर-भरतपुरको लागि IEE);सर्वेक्षण गरिएका प्रभावित घरपरिवारहरूमध्ये 87% आदिवासी जनजातिहरु हुन्(गुरुंग सहित)(मनांग-उदिपुरको लागि EIA); PRAमा37%सहभागीहरु आदिवासी जनजाति थिए,तिन महिला-मात्र FGDs मा76% आदिवासी जनताहरु, र पाँच आदिबासी जनताहरु-मात्र FGDs (मनांग-उदिपुरको लागि RAP)।

जनसमुदायहरूको अर्थपूर्ण सहभागितामा प्रत्यक्ष रुपले प्रासंगिक छन्: (i) एक SEP को अनुपस्थिति (हाते पुस्तिकाको खण्ड II, §142 र 164 हेर्नुहोस्); (ii) सार्वजनिक परामर्शमा सहभागीहरूको प्रतिनिधित्वमा पारदर्शिताको अभाव (हाते पुस्तिकाको खण्ड I, मापदण्ड 10, §19 हेनुहोस्); (iii) परामर्शहरू लिनु अघि र लिने अवधिमा नेपाली र स्थानीय भाषाहरूमा के जानकारी संचारित गरियोभन्ने बारेमा स्पष्टताको अभाव (हाते पुस्तिकाको खण्ड I,मापदण्ड 7को §22 र मापदण्ड 10 को §34 हेर्नुहोस्); र (iv) कम महिलाको सहभागिता (हाते पुस्तिकाको खण्ड I,मापदण्ड 7को §24 र मापदण्ड 10 को §20हेर्नुहोस्)।

5.3.29 यसबाहेक, स्थानीय स्तरमा गुनासो हटाउने संयन्त्र (GRM) ले परियोजनाको कार्यान्वयनको समयावधिमा ढिलो स्थापना भएको तथ्यले स्थानीय समुदायहरूसँग आदिवासी जनजाति सहित प्रमोटरको वास्तविक र प्रभावकारी संलग्नताको सन्दर्भमा राम्रोसँग प्रतिबिम्बित गर्दैन ।[101]

5.3.30 जे होस्, EIB-CM नोट गर्दछ कि 2018 मा सूचना पहुँच गर्न र गुनासो पेश गर्नका लागि अनुरोधहरूको पालना गर्दा, बैंकका सेवाहरूले FPIC को सम्बन्धमा कारबाही गरे:

1) बैंकले प्रोमोटरलाई आदिवासी जनजातिहरूसँग पहिचानको र परामर्शको बारेमा थप विवरणहरूका लागि अनुरोध गरे । सेवाहरूको अनुसार, प्रोमोटरले स्पष्ट गरे कि "आदिवासी जनजातिहरूको बस्तीमा आयोजना गरिएको परामर्श बैठकहरूको बेला, उनीहरूको सहभागिता अनिवार्य गरिएको थियो र उनीहरूलाई परियोजनाको बारेमा आफ्ना दृष्टिकोणहरू र सरोकारहरू साझेदारी गर्न प्रोत्साहित गरिएको थियो । आदिवासी मानिसहरू जो रोजगारीका अवसरहरू खोज्न वा अन्य कारणले गर्दा सार्वजनिक सल्लाहमा उपलब्ध थिएनन् र तिनीहरूसँग परामर्श लिन सकिएन ।" EIB सेवाहरूले प्रोमोटरलाई पनि यसका लागि अनुरोध गरे " (i) आदिवासी जनजातिहरूले FPIC को भावनामा कसरी परामर्श लिएका छन् देखाउन; (ii) परामर्श लिइएका आदिवासी जनजातिहरूमा तथ्यहरू र संख्याहरू प्रदान गर्न; (iii) आदिवासी जनजातिहरूको सहभागिता कसरी र किन अनिवार्य गरियो भनेर स्पष्ट पार्न; र, (iv) अनुपस्थित आदिवासी जनजातिहरूको परामर्शलाई उनीहरूको लागि उपयुक्त हुने समय र व्यवहारमा पुन: गर्न विचार गर्न।"[102] EIB-CM ले सेवाहरूका प्रश्नहरूमा स्पष्ट उत्तरहरूको अभावका कारण यसको बारेमा कुनै थप जानकारी प्राप्त गरेको छैन।
2) सेवाहरूको अनुसार, बैंकका E&S विशेषज्ञहरूले 2019 मा उनीहरूको नेपाल भ्रमणको क्रममा प्रमोटरसँग FPIC बारे छलफल गरे । उनीहरूले FPIC सिद्धान्त र आवश्यकताहरूलाई प्रोमोटरको E&S स्टाफ र प्रोजेक्ट स्टाफको साथ जून 2019 मा EIB E&S मापदण्डमा आयोजना गरेको ज्ञान-साझेदारी घटनाको हिस्साको रूपमा थप स्पष्ट गरे । सेप्टेम्बर 2019 मा नेपालमा अनुगमन भ्रमणको क्रममा यो मुद्दा फेरि उठाइयो ।
3) सेवाहरूले तयार गरेको सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजना (अधिक जानकारीको लागि एनेक्स 2 हेर्नुहोस्) ले सरोकारवाला संलग्नतासँग सम्बन्धित कार्यहरूको एक श्रृंखलाहरूको साथसाथै FPIC सँग सम्बन्धित विशिष्ट कार्यहरू समावेश गर्दछ । यी कार्यहरूले एक FPIC रणनीतिको विकास र एक समर्पित सामुदायिक सम्बन्ध टोलीको स्थापना समावेश छ जसमा एक वरिष्ठ आदिवासी जनजाति सेफगार्ड अधिकारी पनि समावेश हुन्छन् ।

101 लमजुंग जिल्लाको लागी उपलब्ध जानकारीमा आधारित, स्थानिय तहमा GRMs जून र जुलाई 2019 मा मात्र स्थापना गरिएको थियो (शुन्य वा धेरै कम महिलाको प्रतिनिधित्व र तुलनात्मक रूपमा कम आदिवासी जनताको प्रतिनिधित्वको साथ)। GRM मा थप विवरणहरुको लागि सेक्सन 5.4 हेर्नुहोस्।

102 डिसेम्बर 5, 2018 को EIB को पत्र। यस पत्रको सम्बन्धमा फूटनोट 52 हेर्नुहोस्।

IPDP

5.3.31 परियोजनाको लागि कुनै छुट्टै IPDP तयार गरिएको थिएन । 2014 मा एउटा प्रारम्भिक संयुक्त RIPP तयार गरिएको थियो ।[103] यद्यपि यो कागजातले कभरेज र एउटा IPDP को अपेक्षाहरूको सम्बन्धमा आवश्यकताहरूलाई पूरा गर्दैन । (मापदण्ड 7 को §27 र 28, ह्याण्डबुकको खण्ड I).[104]

5.3.32 हकदारको सर्तमा, आदिवासी जनजातिहरू कमजोर मानिएका PAP को समूहमा समावेश छन् । अधिकार म्याट्रिक्समा कमजोर PAP को लागि समावेश गरिएका उपायहरू हुन्; (i) थप पुनर्वास सहायताको प्रावधान; र (ii) कमजोर PAP लाई "सम्भव भए सम्म परियोजना निर्माण रोजगारमा प्राथमिकता दिइनेछ" भन्ने तथ्य।[105] RIPP मस्यौदाले आदिवासी जनजातिहरूलाई यस परियोजनाको बारेमा सचेत गराउन र जग्गा अधिग्रहणका लागि उनीहरूको अनुमोदन प्राप्त गर्नको लागि परामर्श लिने कुरा पनि उल्लेख गरेको छ । यस बाहेक, RIPP मस्यौदाले आदिवासी जनजातिहरूका लागि विशेष उपायहरू समावेश गर्दैनन् ।

5.3.33 जहाँसम्म मर्स्याङ्दी कोरीडोरको लागि IPDP सम्बन्धित छ, मस्यौदा कागजात अद्यावधिक/अन्तिम गरिएको छैन। परिणाम स्वरूप, अन्तिम मस्यौदा र अन्तिम IPDP को समयमै खुलासाको सर्तमा आवश्यकताहरू पूरा भएको छैन (मापदण्ड 7 को §30, ह्याण्डबुकको खण्ड I हेर्नुहोस्)।

लाभ-साझेदारी व्यवस्थापनहरू

5.3.34 मापदण्ड 7 को §27 अनुसार, आदिवासी जनजातिलाई समावेश गर्ने परियोजनाहरूका लागि विस्तृत सामाजिक मूल्याँकन गरिनुपर्दछ, जसले आदिवासी जनजातिको हितलाई प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य राख्दै लाभ-साझेदारी व्यवस्थाहरूको स्पष्ट र विस्तृत पहिचान समावेश गर्दछ।

5.3.35 अनुच्छेद 5.3.32 मा उल्लेख गरिए अनुसार, त्यहाँ आदिवासी जनजातिहरूलाई लक्षित केही उपायहरूको सन्दर्भ छ, जो कमजोर व्यक्तिहरूको समूहमा समावेश छन्, जुन अन्य कागजातहरूमा पनि फेला पार्न सकिन्छ (E&S मूल्याँकन प्रतिवेदन, र उदाहरणको लागि, मनाङ-उदिपुरका लागि RAP मा थप सहायता भत्ता र एक पटकको आजीविका भत्ता) । विभिन्न कागजातहरूले स्थानीय जनतालाई फाइदा पुऱ्याउने र उनीहरूको सामाजिक आर्थिक अवस्था सुधार गर्ने लक्ष्यका लागि बढावा दिने उपायहरू पनि उल्लेख गर्दछन् । तीमध्ये केही परियोजना प्रभावित घरपरिवारहरूमध्ये आदिवासी जनजातिहरूका लागि विशेषाधिकारको व्यवहारको साथ, जस्तै निर्माण र सञ्चालनको बेलामा स्थानीय रोजगारीका लागि वा प्रशिक्षण र सीप विकास कार्यक्रमहरू (उदाहरण को लागी कृषि सम्बन्धित प्रशिक्षण)। मनाङ-उदिपुरका लागि EIA ले एक कर्पोरेट सामाजिक उत्तरदायित्व घटक समावेश गर्दछ जसले स्थानीय विद्यालयहरू र अन्य सामुदायिक पूर्वाधारहरूको लागि समर्थन र विशिष्ट समुदायहरूको लागि ग्रामीण विद्युतीकरण समावेश गर्दछ। यसैप्रकार उदीपुर- भरतपुरका लागि IEE ले एक सामुदायिक विकास कार्यक्रमलाई सिंचाई र खानेपानी आपूर्ति जस्ता सामुदायिक पूर्वाधार सुविधाहरूलाई समर्थन गर्नको लागि सन्दर्भ गर्दछ ।

[103] तथ्य यो छ कि त्यहाँ यसको आफैंमा IPDP छैन यो मुद्दामा जस्तो कुनै एक समस्या होइन(§29, मापदण्ड 7, ह्याण्डबुकको खण्ड I हेर्नुहोस्)।

[104] मस्यौदा कागजात एडीबी सेफगार्ड नीति कथन 2009 लाई ध्यानमा राखेर तयार गरिएको थियो। यसमा आदिवासी मानिसहरुमा एक सेक्शन रहेको छ जसलाई सामाजिक आर्थिक जानकारीको एक हिस्साको रुपमा प्रदान गरिएको छ। यो खण्डले आदिवासी जनजातिहरु बीच उप-परियोजना क्षेत्रहरुमा गरिएको नमूना सामाजिक आर्थिक आधारभूत सर्वेक्षणको नतीजा प्रस्तुत गर्दछ। (पृष्ठहरु 21 देखि 32 सम्म). यसमा आदिवासी जनजातिहरुमा परियोजनाको अपेक्षित असरहरुको बारेमा संक्षिप्त बयान समावेश छ; यद्यपि यसले मापदण्ड 7 को §27 मा बताइए अनुसार सबै बिभिन्न घटकहरूलाई ओगट्दैन।

[105] पृष्ठ 55। प्रत्यक्ष प्रभावित घरपरिवारहरु मध्ये सीप प्रशिक्षणको लागी आदिवासी जनजातिहरुलाई प्राथमिकता, अन्य बृद्धि कार्यक्रमहरू र परियोजनासँग सम्बन्धित रोजगारीका अवसरहरूलाई पनि मनांग-उदीपुरको लागि EIA मा समावेश छ।

5.3.36 EIB-CM ले नोट गर्छ कि सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनाले मर्स्याङ्दी कोरीडोरमा दुई प्रसारण लाइनहरूको लागि एक सामुदायिक आवश्यक मूल्याँकन र एक सामुदायिक लाभ-साझेदारी योजनाको विकासलाई समावेश गर्दछ ।

C. **निष्कर्षहरू**

5.3.37 परियोजनाले FPIC सहित आदिवासी जन-सम्बन्धित आवश्यकताहरूको सम्बन्धमा ध्यान केन्द्रित गर्न आग्रह गर्दछ । यो भेटियो कि EIB सेवाहरू र प्रोमोटरले प्रोजेक्ट तयारीको क्रममा लागू आदिवासी जनजाति सम्बन्धी आवश्यकताहरू निर्धारण गर्न साथै परियोजना कार्यान्वयनको क्रममा आदिवासी जनसमुदायहरूसँग संलग्न हुने प्रक्रियामा समसामयिक र पर्याप्त ध्यान दिएनन । EIB-CM लाई प्रभावित आदिवासी जनजातिहरू र उनीहरूका प्रतिनिधिहरूसंग अर्थपूर्ण संलग्नताको सन्तोषजनक दस्तावेज प्रमाण वा सरोकारवाला आदिवासी जनजातिहरू द्वारा स्पष्ट समर्थन वा आदिवासी जनजातिहरूसँग सम्झौता प्रदान गरिएको थिएन । यो, एक अद्यावधिक/अन्तिम IPDP को अभावको अतिरिक्त, यस सेक्सनमा प्रस्तुत गरिएका परियोजना लागू मापदण्डहरूसँग अनुरूप छैन ।

5.3.38 FPIC को कार्यान्वयन नेपालमा समस्याग्रस्त रहेको छ (परियोजनाका लागि मात्र होइन) भन्ने कुरा EIB-CM ले स्वीकार गर्छ र नेपालमा काम गर्न योग्य कार्यहरू पहिचान गर्न मद्दतको लागि अनुभव सहित एक आदिवासी जनसमुदाय विशेषज्ञलाई काममा लिन सिफारिस गर्दछ जुन परियोजनाको यस चरणमा कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ।

5.4 अनिच्छाले भएको पुनर्वास र जग्गा अधिग्रहणको लागि विशेष सुरक्षाहरूको पालन गर्न लमजुंगमा परियोजनाको विफलता (EIB मापदण्ड र राष्ट्रिय कानून तथा नीति) (आरोप नं. 4)

तालिका 5: उप-आरोपहरू

उप-आरोप 4.1	प्रक्रिया र प्रक्रियाहरूको सम्बन्धमा भौतिक र आर्थिक विस्थापन र जग्गा अधिग्रहणको लागि आवश्यकताहरूको साथ अनुपालन गर्न असफल (पर्याप्त सूचना, जानकारी र परामर्शको अभाव; योजनाहरूको अभाव; क्षतिपूर्तिको गणनामा पारदर्शिताको अभाव)
उप-आरोप 4.2	अपर्याप्त क्षतिपूर्ति, विशेष गरी RoW अन्तर्गत जमिन मालिकहरूको लागि

A. **आरोपहरूमा सान्दर्भिक परियोजनामा लागू हुने मापदण्डहरू**

EIB E&S **मापदण्डहरू**

प्रक्रिया र कार्यविधिहरूको सम्बन्धमा आवश्यकताहरू

5.4.1 मापदण्ड 6 ले निम्नानुसार जग्गा अधिग्रहणलाई परिभाषित गर्दछ: "त्यो प्रक्रिया जसमा एक व्यक्तिलाई सरकारी एजेन्सी द्वारा जग्गाको सबै वा भागलाई अलग बनाउन बाध्य पारिन्छ जुन व्यक्तिसँग सार्वजनिक उद्देश्यको लागि क्षतिपूर्तिको बदलामा स्वामित्व र सरकारी एजेन्सीको स्वामित्वको अधिकार छ । यसले खरीद वा जमिनको भाडामा लिनेहरू र खरीदहरू वा पहुँच अधिकारहरूको भाडा लिने काम (बाटो-छाड्नु) समावेश गर्दछ ।" (§15, मापदण्ड 6, ह्याण्डबुकको खण्ड I)

5.4.2 मापदण्ड 6 EIB द्वारा वित्त पोषण गरिएका कार्यसंचालनहरूको सम्बन्धित सुविधाहरू सहित सबै घटकहरूमा लागू हुन्छ, जसले परिणामस्वरूप अनैच्छिक पुनर्वासमा नतिजा प्रदान गर्दछ । पुनर्स्थापना अनैच्छिक मानिन्छ जब प्रभावित व्यक्तिहरू वा समुदायहरूलाई जग्गा अधिग्रहण अस्वीकार गर्ने अधिकार हुँदैन । जसको परिणाम यसमा; (a) **भौतिक विस्थापन** (अर्थात् आवासको भौतिक स्थान परिवर्तन वा आश्रयको घाटा), र/वा (b) **आर्थिक विस्थापन** (अर्थात् सम्पत्ति गुमाउनु वा सम्पत्तिमा पहुँच जसले आय स्रोतहरू वा जीविकोपार्जनको साधनहरू गुमाउनुलाई निम्त्याउँछ)।(§12 र 13, मापदण्ड 6, ह्याण्डबुकको खण्ड I)

5.4.3 अन्यहरूको बिचमा यस मापदण्डका उद्देश्यहरू, , निम्नलिखित हुन:

- "प्रभावित सबै मानिस र समुदायहरूको सम्पत्तीको अधिकारलाई सम्मान गर्न र सम्पत्ती उनीहरूले गुमाएबाट उत्पन्न कुनै पनि प्रतिकूल प्रभावहरूलाई कम गर्न, वा सम्पत्तिमा पहुँच र/वा **भूमिको प्रयोगको प्रतिबन्धहरू**, **या त अस्थायी वा स्थायी**, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष, आंशिक वा तिनीहरूको पूर्णतामा । सबै विस्थापित व्यक्तिहरूलाई **सुधार गर्न**, **वा कम्तिमा पुनर्स्थापना गर्न**, **तिनीहरूको पुरानो आजीविका र जीवन स्तरलाई सहयोग पुऱ्याउन र खर्चमा भएको घाटाको लागि**, अवस्थित भूमि अवधि व्यवस्थाको चरित्रको (शीर्षकवालाहरू र शिर्षक बिना ती सहित) वा आय-आर्जन र निर्वाह रणनीतिहरूको पर्वाह नगरी **पर्याप्त रुपमा क्षतिपूर्ति दिन;**
- यो सुनिश्चित गर्न कि पुनः स्थापना उपायहरूलाई पुनः स्थापना प्रक्रियाको प्रत्येक भागमा PAP को **सूचित र अर्थपूर्ण परामर्श तथा सहभागिताको** माध्यमबाट डिजाइन तथा कार्यान्वयन गरिएका छन्;
- महिला र अल्पसंख्यक लगायत कमजोर समूहहरूलाई विशेष ध्यान दिन, जसलाई विशेष सहयोगको आवश्यक पर्दछ जसको सहभागितालाई सतर्कताका साथ प्रवर्दन गर्नुपर्छ।" (§4, मापदण्ड 6, ह्याण्डबुकको खण्ड I)

5.4.4 यो मापदण्ड विधिवत प्रति-सन्दर्भित अन्य मापदण्डहरू जस्तै मापदण्ड 7 र मापदण्ड 10 को साथ, र त्यसै अनुसार कार्यान्वयन हुनुपर्छ । यसले पुनर्वासको योजनामा र पुनर्वास प्रक्रियाको कार्यान्वयन र अनुगमनको क्रममा PAP सहित सबै सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको परामर्शको साथ र सहभागिताको लागि आवश्यकतालाई सन्दर्भ गर्दछ । जहाँ आवश्यक छ, प्रोमोटरले मापदण्ड 7 बमोजिम कमजोर समूहहरूमा पुग्नको लागि अतिरिक्त विशेष उपाय/प्रक्रियाहरू अपनाउनुपर्छ । यसबाहेक, मापदण्डले मापदण्ड 10 मा सेट गरिएको आवश्यकताहरूको साथ एक GRM सेट अप र कायम गर्नि आवश्यकतालाई जनाउँछ जसले PAP को क्षतिपूर्ति र पुनर्वासको बारेमा PAP को विशिष्ट चासोहरू तुरुन्त सम्बोधन गर्न सक्षम गर्दछ ।(§50 देखि 53 सम्म, मानक 6, ह्याण्डबुकको खण्ड I)

5.4.5 प्रक्रियात्मक आवश्यकताहरूले प्रमोटरको एक पुनर्वास नीति फ्रेमवर्क (RPF) र/वा RAPs लाई विकास गर्नि आवश्यकतालाई समावेश गर्दछन् । §58 अनुसार, प्रमोटरले EIB लाई एक स्वीकार्य RPF वा RAP (हरू) प्रदान गर्नेछ । यस अनुच्छेदले थप बताउँछ छ कि "**कुनै पनि कार्य गतिबिधिहरू** प्रोमोटरले यहाँ प्रस्तुत गरिएका तथा EIB मा सन्तोषजनक सिद्धान्त र मापदण्डहरूको साथ एक सुसंगत ढंगमा अनैच्छिक पुनर्वासलाई सम्बोधन गर्नुअघि **शुरु हुने छैन** ।" §64 को अनुसार, एक RAP सबै अपरेशनहरूको लागि आवश्यक छ जुन अनैच्छिक पुनर्स्थापनाको लागि अन्यथा निर्दिष्ट नभएसम्म अपरिहार्य छ । अनुच्छेद 66 ले तोक्छ कि "प्रोमोटरले EIB आवश्यकताहरूको साथ लाइनमा एक RPF/RAP को विकास गर्नेछ र कार्यान्वयन अघि EIB को गैर-आपत्ति प्राप्त गर्नुपर्नेछ। योजना कार्यान्वयनको व्यवस्था EIB सँग सहमत हुनेछ र RAP तथा परियोजना वित्त सम्झौतामा समाहित हुनेछ ।" अन्तमा, §67 र 68 ले RAP ले के गर्नुपर्छ र कुन जानकारीमा यसले कम्तिमा समावेश गर्नुपर्दछ भनेर रुपरेखा कोर्दछन् । (मानक 6, ह्याण्डबुकको खण्ड I)

क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा आवश्यकताहरू

5.4.6 मापक 6 को अनुच्छेद 33 ले बताउँछ कि "यस परियोजना द्वारा नकारात्मक रुपले असर परेको कुनै पनि व्यक्ति क्षतिपूर्ति, आजीविका पुनर्स्थापना र/वा अन्य पुनर्वास सहायताको लागि योग्य छ ।" अनुच्छेद 39 ले निर्दिष्ट गर्दछ कि "सबै प्रभावित व्यक्तिहरूलाई अधिकरण गरिएको सम्पत्तिहरूको लागि उचित समयमा निष्पक्ष क्षतिपूर्ति दिइनेछ । क्षतिपूर्ति सम्पत्तीमा अधिकार वा रुचिहरू सहित व्यक्तिगत, वास्तविक वा अन्य सम्पत्ती, सामान वा सम्पत्तिको कुनै पनि नोक्सानीको लागि प्रदान गरिनु पर्दछ । उदाहरणको लागी जमीन जग्गा र घर संरचना, सामग्री, पूर्वाधार, धितो वा अन्य ऋण दण्ड।"

5.4.7 EIB E&S मापदण्ड अनुसार, एक प्रकारको क्षतिपूर्ति सम्भव नभएको अवस्थामा, **मौद्रिक क्षतिपूर्ति** पर्याप्त हुनुपर्छ र **पूर्ण प्रतिस्थापन लागत**लाई ध्यानमा राख्नु पर्छ । "प्रतिस्थापन लागत" ले "निर्धारित मूल्य यसको लागि उचित क्षतिपूर्ति हुनमा सन्दर्भ गर्दछ; (i) भूमि, यसको उत्पादक क्षमताको आधारमा; (ii) घरहरू र संरचनाहरू, निर्माण सामग्रीको वर्तमान बजार मूल्य र बचाइएको निर्माण सामग्रीका लागि मूल्यह्रास वा कटौती बिनाको श्रमको आधारमा, र (iii) आवासीय जग्गा, बालीनाली, रूखहरू, र अन्य वस्तुहरू, तिनीहरूको बजार मूल्यमा आधारित । यस्तो लागतलाई कुनै पनि निष्कासन लागतहरू, उपयोगिता संयोजन लागतहरू, नयाँ आवास/ पुन: स्थापित व्यवसायहरूमा लागु कर लागत आदिका लागी अधिक खाताको आवश्यकता पर्दछ । जहाँ बजार अवस्थित छैन, प्रतिनिधि मानहरू निर्धारण गर्नुपर्छ ।" (§17 र 41, मानक 6, ह्याण्डबुकको खण्ड I)।

5.4.8 अनुच्छेद 42 ले निर्दिष्ट गर्दछ किः "आर्थिक हिसाबले आकस्मिक क्षतिको साथ जग्गामा हुने कुनै पनि सुधारको मूल्य, व्यवसाय घाटा, उपकरण, सूची, पशुधन, रूखहरू, बालीनाली र गुमेको ज्याला वा आय पनि क्षतिपूर्ति हुनुपर्दछ, लगायतः सम्पत्ति वा सम्पत्तीमा रुचिहरू, वस्तुहरू, सम्पत्तिहरू, प्रयोग-अधिकार वा प्राकृतिक संसाधनहरूमा पहुँचको अधिकार, जीवन वा अंगको क्षति; रुचिहरू; शारीरिक वा मानसिक क्षति; गुमेका अवसरहरू, रोजगार सहित, शिक्षा तथा सामाजिक लाभहरू; आर्जन क्षमताको घाटा सहित सामग्री क्षतिहरू तथा आर्जनको क्षति; नैतिक क्षति; कानूनी वा विशेषज्ञ सहायता, औषधि र चिकित्सा सेवाहरू, र मनोवैज्ञानिक र सामाजिक सेवाहरूको लागि आवश्यक लागतहरू; र उद्धार र यातायातको लागत । प्रभावित व्यक्तिहरूलाई नगद क्षतिपूर्तिको उत्पादक उपयोग गर्न सक्षम गर्न, यसलाई यसको सम्पूर्णतामा र समयमै भुक्तान गर्नुपर्नेछ।"

वित्त सम्झौता

5.4.9 वित्त सम्झौताको धारा 6.05 ले ऋणीलाई उपार्जन गर्नको लागि बाध्य गर्दछ कि प्रोमोटरले "...वातावरणीय र सामाजिक मापदण्डहरू, अद्यावधिक गरिएको वातावरणीय र सामाजिक व्यवस्थापन योजना RIPP को अनुपालनमा परियोजनालाई कार्यान्वयन र सञ्चालन गर्नेछ..." (धारा 6.05(e), परियोजना उपक्रमहरू जारी गर्दा)।

5.4.10 वित्त सम्झौतालाई एक विस्तृत संयुक्त RIPP को प्रस्तुतीकरण आवश्यक हुन्छ जसले RIPP[106] मस्यौदाको साथ र बैंकको E&S अभ्यासहरूको साथ अनुपालन गर्दछ – प्रसारण लाइन वा सम्बन्धित सबस्टेशन सम्बन्धित **कुनै पनि निर्माण गतिविधिको शुरुवात अघि वितरित गर्न (**A.2, जानकारी कर्तव्यहरू(धारा 8.01(a) अन्तर्गत))। RIPP को एक सान्दर्भिक अध्यावधिकको प्रस्तुतीकरण, यदि कुनै पनि अघिल्लो अंशको वितरण पछि – रूप र पदार्थमा बैंकलाई सन्तोषजनक – पहिलो अंश सहित सबै अंशहरूको लागि पनि **वितरणको शर्त** हो (धारा 1.04B(a))।

[106] RIPP लाई पुनर्वास र आदिवासी जनजातिको योजना परियोजनासँग सम्बन्धित भएजस्तै र बैंकले स्वीकृत गरे जसरी वित्त सम्झौतामा परिभाषित गरीएको छ।

B. <u>निष्कर्षहरू</u>

प्रक्रिया र कार्यविधिहरूको सम्बन्धमा आवश्यकताहरू

5.4.11 यस प्रतिवेदनले परामर्श प्रक्रिया र जानकारी खुलासा गतिविधिका सम्बन्धमा सीमितताहरूलाई हाइलाइट गर्दछ जुन सामान्य रूपमा यस परियोजनाको लागि भएको हो, र PAP सँग परामर्श जसको भूमि RoW मा आउँछ र (मस्यौदा) RAPs को बारेमा विशेष रूपमा । थप विवरणहरूको लागि, कृपया सेक्सनहरू 5.2 र 5.3 मा सन्दर्भ गर्नुहोस्।

5.4.12 जहाँसम्म मर्स्याङ्दी कोरीडोरमा दुई प्रसारण लाइनहरू सम्बन्धित छन्, दुईवटा RAPs तयार गरिएका थिए:

1) 2014 मा मर्स्याङ्दी कोरीडोर सहित सम्पूर्ण परियोजना (SASEC PSEP) का लागि संयुक्त RIPP मस्यौदा तैयार गरिएको थियो – EIB द्वारा वित्तिय कम्पोनेन्ट 2।[107]
2) मनाङ-उदिपुर प्रसारण लाइनका लागि (अध्यावधिक गरिएको) RAP 2018 मा तयार गरिएको थियो।

यी कुनै पनि कागजातहरू अन्तिम रूपमा छैनन् । थप विवरणहरू तल प्रदान गरिएको छ ।

5.4.13 <u>संयुक्त RIPP मस्यौदाको बारेमा</u>: SASEC PSEP का लागि 2014 को संयुक्त RIPP मस्यौदाले स्पष्ट रूपमा बताउँछ कि यसलाई निर्माण गतिबिधिहरू भन्दा पहिले विस्तृत डिजाइन र अन्तिम जाँच सर्वेक्षण[108] को क्रममा अद्यावधिक र अन्तिम गरिनेछ । प्रतिवेदन भरि, यसले निर्माण गतिबिधिहरूको शुरुवात अघि विस्थापितहरूलाई क्षतिपूर्ति दिनको लागि आवश्यकतालाई सन्दर्भ गर्दछ । यसले बताउँछ: "NEA ले सुनिश्चित गर्नेछ कि प्रभावित घरपरिवारहरूको कुनै पनि भौतिक/वा आर्थिक विस्थापन हुनेछैन, जबसम्म: *(i)* पूर्ण प्रतिस्थापन लागतमा क्षतिपूर्ति प्रत्येक विस्थापित व्यक्तिलाई परियोजना घटकहरू वा निर्माण गर्न तयार रहेका खण्डहरूको लागि भुक्तान गरिएको हुन्छ; र *(ii)* पुनर्वास योजनामा सूचीबद्ध अन्य हक अधिकार *DPs/APs* लाई प्रदान गरिन्छ । **सबै जग्गा अधिग्रहण, पुनर्वास, र क्षतिपूर्तिलाई सार्वजनिक कार्यहरूको शुरुवात अघि पूरा गरिनेछ ।**"[109]

5.4.14 संयुक्त RIPP मस्यौदाको अध्यावधिक 2018 मा तयार पारिएको थियो । यद्यपि अप्रिल 2018 को यो अद्यावधिक गरिएको RIPP ले EIB द्वारा वित्तिय उदिपुर-भरतपुर प्रसारण लाइनलाई समेट्दैन ।[110] यसले परियोजनाको घटक 1 र 3 लाई सरोकार राख्दछ (यी प्रसारण लाइनहरू ADB द्वारा वित्तिय छन्)।

5.4.15 EIB-CM लाई उदिपुर-भरतपुर प्रसारण लाइनको लागी एक (अध्यावधिक गरिएको) RAP प्रदान गरिएको छैन । जुलाई 2020 मा पुनर्स्थापनाका उपायहरूको सन्दर्भमा निर्दिष्टताहरू यस प्रसारण लाइनको लागि अझै गरिएको थिएन भनेर सेवाहरूले पुष्टि गरे ।[111]

---

[107] EIB वेबसाइटमा उपलब्ध छैन; एडीबी वेबसाइटमा उपलब्ध:
https://www.adb.org/sites/default/files/project-document/80578/44219-014-remdp-01.pdf

[108] सेवाहरूले अनुमान गर्छन् कि 2018 को अन्त्यसम्ममा उदिपुर-भरतपुर प्रसारण लाइनको लागि जाँच सर्वेक्षणलाई अन्तिम रूप दिइएको थियो।

[109] पृष्ठ 63, अनुच्छेद 111 हेर्नुहोस्; कार्यकारी सारांश, अनुच्छेद x पनि हेर्नुहोस्; पृष्ठ 56, अनुच्छेद 100; पृष्ठ 60, अनुच्छेदहरु 107 र 108; पृष्ठ 64, तालिका 11.1; र पृष्ठ 255।

[110] EIB वेबसाइटमा उपलब्ध छैन।

[111] यो अपडेट गरिएको RIPP ले निम्न पंक्तिहरू ओगट्दछ: "यो दक्षिण एसिया उप-क्षेत्रीय आर्थिक सहयोग (SASEC) विद्युत प्रणाली विस्तार परियोजना (SPEP) अन्तर्गत परियोजनाको कालीगण्डकी कोरिडोर र मर्स्याङ्दी-काठमाडौं प्रसारण लाइन अन्तर्गत दाना-कुष्मा प्रसारण लाइनको प्रसारण कम्पोनेन्टहरूको लागि तयार गरिएको एक अपडेट गरिएको पुनर्वास र आदिवासी जन योजना (RIPP) हो।" (पृष्ठ 1). प्रतिवेदनले यो पनि बताउँछ कि जाँच सर्वेक्षण भैरहेको छ र उदिपुर- मार्किचौक- भरतपुरका लागि अद्यावधिक गरिएको RIPP अर्को चरणमा गरिनेछ। (पृष्ठ 5)।

[112] यो पनि नोट गर्नुहोस् कि उजूरीकर्ताका सल्लाहकारहरूको अनुसार, EIB ले 28 डिसेम्बर 2017 को यसको इ-मेलमा उनीहरूलाई सूचित गर्यो कि टावर फाउन्डेशनले असर गरेको PAP का लागि RIPP तयार हुन र ठेकेदार परिचालन भएपछि कार्यान्वयन हुने आशा गरिएको छ र अन्तिम टावर स्पटिंग पूरा गरिएको छ, तर टावर निर्माण सुरु हुनुभन्दा पहिले। थप रुपमा, उदिपुर-भरतपुर (पुनर्वास र अधिकार सम्बन्धी सीमित जानकारी समावेश गर्दछ) का

5.4.16 अर्कोतर्फ, CM लाई यो सूचित गरियो[112] कि (i) उदयपुर- भरतपुर खण्डमा निर्माण कार्य सुरु भएको थियो, कम्तिमा जहाँसम्म टावर निर्माणको सरोकार छ, र (ii) यस खण्डमा जग्गा अधिग्रहण र क्षतिपूर्ति प्रक्रिया अझै चलिरहेको थियो र पूरा भएको थिएन ।[113]धारा 5.2 मा संकेत गरिए अनुसार, यो अवस्था (उदिपुर-भरतपुरको लागि अद्यावधिक/अन्तिम RAP को अभाव र यस खण्डका लागि जग्गा अधिग्रहण र पुनःस्थापनाका उपायहरूको बारेमा संचार र उचित परामर्शको अभावलाई विचार गर्दै) गम्भीर चिन्ताको विषय हो । अनैच्छिक पुनर्स्थापनामा एक प्रमुख सिद्धान्त, जुन EIB E&S मापदण्डमा प्रतिबिम्बित हुन्छ, त्यो यो हो कि जग्गा अधिग्रहण प्रक्रिया पूरा हुनु अघि कुनै नागरिक कामहरू गर्नु हुँदैन, र त्यो क्षतिपूर्ति र/वा सहायता सहमति गरिएको RAP अनुसार प्रदान गरिनु पर्दछ। यो वित्त करारमा पनि पर्याप्त रुपले प्रतिबिम्बित छ (अनुच्छेदहरू 5.4.9 र 5.4.10 हेर्नुहोस्)।[114]

5.4.17 <u>मनाङ-उदिपुरका लागि (अध्यावधिक गरिएको) RAP मस्यौदाको सम्बन्धमा</u>: EIB ले अगस्त 2018 मा कागजातलाई अन्तिम रूप दिंदा मनाङ-उदिपुरलाई ध्यानमा राखी (अध्यावधिक गरिएको) RAP मस्यौदामा टिप्पणीहरू प्रदान गर्‍यो । मध्य-2020, सेवाहरूले प्रमोटरको साथ RAP मस्यौदाको एक विस्तृत अध्यावधिक गरिएको संशोधन शुरू गरे । अद्यावधिक गरिएको RAP लाई 2021 को सुरूवात सम्ममा अन्तिम रूप दिइने आशा गरिएको छ।

5.4.18 यो उल्लेख गर्न पनि समान रूपमा महत्त्वपूर्ण छ कि दुई RAPs मस्यौदा मर्स्याङ्दी कोरीडोर कम्पोनेन्टका लागि उपलब्ध छन् (SASEC PSEP का लागि संयुक्त RIPP मस्यौदा र मनाङ-उदिपुर[115]को लागि अध्यावधिक गरिएको RAP) RoW मा भूमि प्रयोग प्रतिबन्ध मुद्दाहरूसँग सम्झौता नगर्नुहोस्, र PAP को यस वर्ग (RoW अन्तर्गत जग्गाको साथ प्रभावित मानिसहरू) लाई कसरी प्रभावकारी रुपले परामर्श लिइएको छ र तिनीहरूको अधिकारहरू के हुन् भन्ने बारेमा जानकारी समावेश गर्दैन। EIB-CM लाई सूचित गरियो कि नेपालमा विद्युत् परियोजनाहरूको लागि, यी मुद्दाहरूलाई सामान्यतया पछिल्लो चरणमा निर्माण प्रक्रिया अगाडि बढाउँदा सम्बोधन गरिएको छ ।

5.4.19 EIB E&S मानकको अनुसार, RAP ले अन्य चीजहरू मध्ये, (i) विस्थापित हुने व्यक्तिहरूको **संख्या**, जीविकोपार्जन प्रभावित, क्षतिपूर्ति दिइनुपर्ने सम्पत्ति र योग्यता दावीहरूको लागि कटौती मिति स्थापना गर्न जनगणना सञ्चालन गर्नुपर्छ; (ii) विस्थापित मानिसहरूको **सबै** वर्गहरू र भोग्नुपरेका असरहरूका प्रकारहरूको लागि हक अधिकारलाई व्याख्या गर्नुपर्छ; र (iii) गुमेको सम्पत्ति र आयको घाटाको लागि **मूल्य निर्धारण र**

लागि IEE ले प्रसारण लाइनको RoW अन्तर्गत घरहरूको पुनर्स्थापना र/वा पुनर्वाससँग सम्बन्धित मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न निर्माणभन्दा पहिले एक छुट्टै RAP को तयारीलाई स्पष्ट सन्दर्भ गर्दछ।(पृष्ठ 117)। तेस्रो ऋण वितरण (जुन अधिकतर उदिपुर-भरतपुर प्रसारण लाइनको लागि खर्चहरु वित्त हुने अपेक्षा गरिएको थियो) जुलाई 2018 मा ऋणीकर्ताले गरेको पुष्टिकरणको आधारमा अपडेट गरिएको RIPP/अन्तिम RAP बिना नै गरिएको थियो कि EIB ले प्रसारण लाइनको उदिपुर-भरतपुर खण्डको लागि RAP प्राप्त गर्नु अघि कुनै भौतिक विस्थापन हुने छैन, एक फार्ाम र बैंकमा स्वीकार्य पदार्थमा। बैंकका सेवाहरूका अनुसार अधिकांश खर्चहरू साइट गतिविधिहरुसँग सान्दर्भिक नभएको अपेक्षा गरिएको थियो जसलाई विस्थापनको आवश्यकता पर्न सक्छ, जस्तै: डिजाइन, टावर टेस्टिंग आदि।

[113] अक्टूबर 2019 मा (जनवरी 2020 मा प्रदान गरिएको थप विवरणहरूको साथ) उजुरीकर्ताद्वारा। सेवाहरूले निर्माण कार्यहरूको सुरूवातको बारेमा जानकारीको पुष्टि गर्‍यो (जुन सम्भवतः अक्टोबर 2018 बाट सुरू भयो) र लमजुंगमा टावर निर्माणको लागि जग्गा अधिग्रहण प्रक्रियाको स्थितिको बारेमा थप जानकारी प्रदान गर्‍यो।

[114] जुलाई 2020 को अनुसार लमजुंग जिल्लामा: लगभग 30% टावरहरूको जग पूर्ण भयो (45 मध्ये 15); 45 टावरबाट प्रभावित 40% व्यक्तिले विभिन्न कारणहरूले (93 मध्ये 37) अझै क्षतिपूर्ति प्राप्त गरेका थिएनन्, जसमध्ये कतिपय प्रस्तावित क्षतिपूर्ति रकमको मुद्दामा थिए।

[115] अनैच्छिक पुनर्वास वा आदिवासी जनजातिहरुमा असरहरु संलग्न अनुबन्ध पुरस्कारको बारेमा ESDS पनि हेर्नुहोस् (पृष्ठ २), र उदिपुर-भरतपुरका लागि IEE ले बताउँछ कि नागरिक कामहरू सुरु हुनु अघि नै क्षतिपूर्ति मुद्दाहरु र पुनःस्थापनाका उपायहरू पूरा हुनेछन् र आवश्यक क्षतिपूर्ति भुक्तान नभएसम्म नागरिक कामका सम्झौताहरू पुरस्कृत गरिने छैन (पृष्ठ 124)। मनांग-उदिपुरको लागि RAP पनि हेर्नुहोस् (पृष्ठहरु 59 र 60)

[116] EIB वेबसाइटमा उपलब्ध छैन।

[117] मनांग-उदिपुरको लागि RAP ले बताउँछ कि सस्पेन्सन टावरले प्रभावित घरपरिवारहरु र भूमि प्रयोग प्रतिबन्धको कारण प्रभावित जमिन पार्सलहरुको अहिलेसम्म पहिचान भएको छैन। यसले थप निर्दिष्ट गर्दछ कि यसलाई RoW, परियोजना पहुँच सडक र सस्पेंशन टावरमा भूमि-प्रयोग प्रतिबन्धको कारण घरेलु-स्तर प्रभावहरूलाई ओगट्न अन्तिम जाँच सर्वेक्षणपछि अद्यावधिक गर्न आवश्यक छ (पृष्ठहरु 4, 39 र 99)।

क्षतिपूर्ति समावेश गर्नुपर्छ र प्रदर्शन गर्नुपर्छ कि यी दरहरू पर्याप्त छन्, अर्थात् कम्तिमा गुमेको सम्पत्ति/आय को प्रतिस्थापन लागत बराबर वा न्यूनतम औसत ज्याला थ्रेसहोल्ड पूरा गरेको हुनुपर्छ (मानक 6 को §67 र 68, ह्याण्डबुकको खण्ड ।)।

5.4.20 EIB-CM ले 2018 को अन्त्यमा नोट गर्छ कि सेवाहरूले प्रोमोटरलाई RoW अन्तर्गत जग्गा र सम्पत्ति भएका ती PAP का बारेमा थप जानकारीको लागि, र RoW बाट प्रभावित व्यक्तिहरूको परामर्श एकपटक र उनीहरूलाई सुविधाजनक ढंगले दोहोऱ्याउने कुरा विचार गर्नको लागि अनुरोध गरे ।[116] EIB-CM लाई सेवाहरूका प्रश्नहरूको स्पष्ट जवाफको अभावका कारण यस सम्बन्धमा थप जानकारी प्रदान गरिएको थिएन।

क्षतिपूर्तिको पर्याप्तता

सामान्यतया

5.4.21 उपलब्ध जानकारीको आधारमा, यो फेला परेको थियो कि विशेष गरी RoW मा अवस्थित जग्गाको लागि पर्याप्त क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न आवश्यक पर्दछ, जुन परामर्श प्रक्रियाको क्रममा धेरै अवसरहरूमा उठाइएको थियो (धारा 5.2 मा हाइलाइट गरिए अनुसार परामर्शहरूको सीमितताहरूको बाबजुद)। मुआब्जाको पर्याप्तता (जग्गाको अवमूल्यन र धितो बन्धकी प्राप्त गर्नमा कठिनाईसँग एकसाथ) लाई पनि 2018 मा लमजुंग जिल्लामा गरिएको सामुदायिक नेतृत्वको सर्वेक्षणमा उत्तरदाताहरूले परियोजनाको बारेमा विशेष गरी पुरुष उत्तरदाताहरू द्वारा एक शीर्ष चिन्ताको रूपमा पहिचान गरे ।[117]

5.4.22 अवस्थित कागजातहरूका अनुसार 1977 को नेपाली जग्गा अधिग्रहण ऐनमा आधारित प्रक्रियामा क्षतिपूर्ति दर निर्धारण गर्नको लागि क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिको गठन समावेश छ ।[118] जग्गा अधिग्रहणका लागि प्रदान गरिने क्षतिपूर्ति रकम सामान्यतया नगदीमा र हालको बजार मूल्यमा आधारित हुनु पर्दछ । मनाङ-उदिपुरका लागि RAP का अनुसार क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिले क्षतिपूर्ति प्रतिस्थापन मूल्यमा निर्धारित गरिन्छ भनेर सुनिश्चित गर्न स्थानीय बजारमा प्रचलित दरहरू, लेनदेन मानहरू र RAP मा उपलब्ध गराईएको मूल्यको जानकारी लिने छ । संरचनाको मूल्याँकनका लागि, यसले आवास तथा योजना विभागको साथ उचित परामर्श लिइने उल्लेख गरेको छ, जबकि क्षतिपूर्ति दर क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति द्वारा स्थापित गरिनेछ। यद्यपि यो याद गर्नुपर्दछ कि उदिपुर-भरतपुरको लागि IEE ले परियोजना अधिकारीहरूद्वारा घर तथा अन्य संरचनाहरूको मूल्याँकन गरिनुको लागि सन्दर्भ गर्दछ ।[119] ([120] |[121])

5.4.23 उदीपुर-भरतपुरका[122] लागि IEE मा समावेशी हकको म्याट्रिक्स र मनाङ-उदीपुरका[123] लागि (अध्यावधिक गरिएको) RAP मा समावेश भएको अधिकारले विभिन्न प्रकारका नोक्सान र विभिन्न कोटीका परियोजनाले प्रभावित परिवारका लागि विभिन्न अधिकार प्रदान गर्दछ । तिनीहरूले स्थायी रूपमा प्राप्त घर र घरको क्षतिको लागि प्रतिस्थापन लागतमा नगद क्षतिपूर्तिलाई जनाउँछन् । थप पुनर्वास र पुनःस्थापना उपायहरूमा निम्नलिखित समावेश छन्: आफ्नो घर गुमाउने विस्थापित परिवारहरूको लागि थुप्रै भत्ताहरू, जस्तै आवास विस्थापन भत्ता (र RAP अनुसार मनाङ -उदीपुरको लागि अन्य भत्ताहरू), आजीविका पुनर्स्थापना उपायहरू (जस्तै प्रसारण

[118] डिसेम्बर 5, 2018 को मितिको EIB पत्र। यस पत्रको सम्बन्धमा फूटनोट 52 हेर्नुहोस्।

[119] यो सर्वेक्षणको सम्बन्धमा फूटनोट 47 हेर्नुहोस्।

[120] उदिपपुर- भरतपुरको लागि IEE अनुसार सम्पत्ति अधिकरण गर्नु पूर्व एक बर्ष भन्दा बढी हुदैन।

[121] पृष्ठ 125

[122] पृष्ठ 125-128.

[123] तालिका 6.3.

लाइनको निर्माणको लागी रोजगार अवसरहरू को प्राथमिकता पहुँच, आजीविका सहायता, विभिन्न प्रकारको बृद्धि प्रशिक्षणको प्रावधान) र प्रभावित कमजोर परिवारहरूको लागि समर्थन भत्ता ।[124]

5.4.24 EIB-CM क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिको बारेमा अधिक विवरण प्रमाणित गर्न वा प्राप्त गर्न सक्षम भएन। EIB-CM उपलब्ध जानकारीको आधारमा अवलोकन गर्दछ कि यी समितिहरूले PAP[125] को प्रतिनिधित्व समावेश गर्दैन; यद्यपि समितिले PAP का प्रतिनिधिहरू र अन्य प्रमुख सरोकारवालाहरूसँग परामर्श लिने अपेक्षा गरेको छ । PAP को बिभिन्न कोटीसँग कुन हदसम्म संवाद र प्रभावकारी परामर्श भएको EIB-CM प्रमाणित गर्न सकेन ।

5.4.25 यसबाहेक, ध्यान दिनु पर्ने कुरा यो छ कि परियोजना स्तरमा GRM लमजुङमा जून / जुलाई 2019 मा भएका थिए । EIB E&S मापदण्ड अनुसार, प्रमोटरद्वारा **परियोजना डिजाइनको शुरुवातमा** परियोजना स्तरमा GRM पेश गर्ने अपेक्षा गरिन्छ । कार्यक्षेत्रको सर्तमा, **यसले अपरेशनको जस्तै जीवन प्राप्त गर्नुपर्दछ**, र परियोजनाको दायराबाट उत्पन्न हुन सक्ने चिन्ताको साथ सबै इच्छुक पक्षहरूको लागि खुला हुनु पर्छ (मानक 10 को §45 देखि, 47, ह्यान्डबुकको खण्ड 1) ।

5.4.26 क्षतिपूर्तिको गणनामा पारदर्शिताको कमीको सम्बन्धमा आरोप सम्भवतः यिनका अनुपस्थितिबाट वर्णन गर्न सकिन्छ: (i) क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिमा PAP का लागि प्रतिनिधित्व, वा सीमित प्रतिनिधित्व; (ii) लमजुङको लागी 201 को मध्य सम्म परियोजना स्तरमा GRMs; र (iii) दुई मर्स्याङ्दी कोरिडोर प्रसारण लाइनहरूको लागि अन्तिम RAPs (जसको लागि पर्याप्त परामर्श र सार्वजनिक खुलासा भयो।)

5.4.27 EIB-CM ले प्रमाणित गर्न सकेन कि प्रस्तावित र / वा PAP लाई अहिलेसम्म भुक्तान गरिएको रकम उचित छ र पूर्ण प्रतिस्थापन लागतमा EIB मानक अन्तर्गत बुझिएको छ । यो मुख्यतया EIB-CM द्वारा क्षेत्र भ्रमणको अभावका कारण अनुसन्धानको क्रममा COVID-19 को कारणले हो ।

RoW अन्तर्गत जग्गाधनीहरूका लागि (कुनै घर र / वा भूमिमा संरचना बिना) [126]

5.4.28 RoW अन्तर्गत जग्गा भएका जमिन मालिकहरूले उनीहरूको जग्गाको हक राख्छन् । यद्यपि उनीहरूले आफ्नो जग्गाको प्रयोगमा रोकटोकको सामना गर्नुपर्नेछ । प्रोमोटरको अभ्यास अनुरूप, प्रतिबन्धित भूमि प्रयोगको लागि क्षतिपूर्ति (घर नभएको भूमि र / वा RoW मा पर्ने संरचना) कुल जग्गा मूल्यको 10% गणना गरिन्छ ।[127] यो सामान्यतया एक पटकको अग्रिम भुक्तानीको रूपमा भुक्तान गरिन्छ । प्रोमोटरले EIB-CM लाई भने कि RoW अन्तर्गत जग्गाको परियोजनाको लागि क्षतिपूर्ति 20% सम्म हुन सक्छ ।[128] यसबाहेक, उपलब्ध E&S आकलन

[124] संयुक्त मस्यौदा RIPP मा (पृष्ठ 47-55) मा व्यापक अधिकार म्याट्रिक्स पनि हेर्नुहोस्।

[125] क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति मुख्य जिल्ला अधिकारी (CDO) को अध्यक्षतामा स्थापित हुन्छ र मुख्य जिल्ला भूमि प्रशासन र राजस्व अधिकारी, परियोजना प्रमुख वा CDOले तोकेको अधिकारी, र DDCको प्रतिनिधि समावेश हुन्छ।

[126] यो खण्डले विशेष रूपमा जग्गाधनीलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्दछ जसको जग्गा RoW अन्तर्गत पर्दछ। नोट गर्नुहोस् कि त्यहाँ दुबै जग्गा र घरहरू र / वा RoW मा संरचनाहरू सहित प्रभावित भूमिधारकहरू छन्।

[127] उदिपुर-भरतपुरका लागि IEE मा, RoW को कुल क्षतिपूर्ति लागत अनुमान गर्न सिँचाइ र गैर सिंचाइ गरिएको जग्गाको प्रति हेक्टर / प्रतिबन्धित भूमि प्रयोगको लागि फरक दर लागू गरियो (पृष्ठ 117)। मनाङ-उदिपुरका लागि RAP अनुसार क्षतिपूर्ति निर्धारण समितिले RoW को लागि क्षतिपूर्ति दर स्थापना गर्नेछ (पृष्ठ) 66) । नोट गर्नुहोस् कि मनाङ-उदीपुरका लागि EIA ले उल्लेख गरेको छ कि RoW को लागि क्षतिपूर्ति कुल जग्गा मूल्यको 10% छ, हालसालै अभ्यास, यसको प्रयोग र स्थानीय बजार मूल्यको आधारमा जग्गाको लागि अधिकतम रकम प्रदान गरिएको छ (पृष्ठ -7-11) ।

[128] EIB-CM IAR, अनुच्छेद 5.4.3. नोट गर्नुहोस् कि सामान्यतया, उदिपुर-भरतपुरको IEE मा जग्गाधनी र NEA बीचको आपसी सम्झौताको आधारमा RoW अन्तर्गत जग्गाको आंशिक क्षतिपूर्ति दिने सन्दर्भमा IEE मा गरिएको सन्दर्भको बाबजुद पनि वार्ताको धेरै अवसर देखा पर्दैन। (पृष्ठ 121)

रिपोर्टको आधारमा, RoW अन्तर्गत पर्ने खेती गरिएको जमिन भएका जमिन मालिकहरूले निर्माणको क्रममा बालीनाली क्षतिको लागि थप नगद क्षतिपूर्ति पाउने छन् ।[129]

5.4.29 भूमि प्रयोग प्रतिबन्धको परिणाम स्वरूप, उजुरीले गर्ने तर्क छ कि प्रभावित जग्गा मालिकहरूलाई RoW अन्तर्गत जग्गा संग निम्न लिखित लगायत असंख्य प्रभावहरू छन्, (i) भूमिको अवमूल्यन (उपयोगिता लाइनहरूबाट परेको बोझले गर्दा सम्पत्ती मा सम्भावित खरीददारहरूद्वारा कम ब्याज दिईयो); (ii) सम्भावित भविष्यको राजस्व श्रोतहरूको घाटा; र (iii) बैंकबाट धितो जोगाउने चुनौतीहरू । उजूरीकर्ताका अनुसार, RoW को छेउछाउ वा नजिकै भूमि सहित प्रभाव RoW भन्दा परसम्म पुग्छ । यसबाहेक, ति समुदायहरूको लागि प्रभावहरू बहुगुणी छन् जुन भूमिबाट धेरै प्रसारण लाइनहरू गएका छन् (अपर्याप्त क्षतिपूर्तिको लागि अधिक जग्गा गुमाए) । भूमि प्रयोग प्रतिबन्ध र सबै प्रभावहरूलाई ध्यानमा राख्दै, जग्गाधनीहरू लाई लाग्छ कि 10% क्षतिपूर्ति ज्यादै कम छ । उजूरीकर्ताका सल्लाहकारहरूले एक रिपोर्ट र ब्रोशर तयार गरे जुन उच्च-भोल्टेज प्रसारण लाइनहरूको लागि RoW मा लगानी गर्ने बारेमा विभिन्न अनुभव प्रस्तुत गर्दछ ।[130]

5.4.30 भूमि प्रयोग प्रतिबन्धहरू र उनीहरूका प्रभावहरू मर्स्याङ्दी कोरिडोरमा प्रसारण लाइनहरूको लागि गरिएको E&S मूल्यांकन अंशको रूपमा पनि पहिचान गरियो र सम्बन्धित रिपोर्टहरूमा प्रतिबिम्बित हुन्छ (बक्स १ हेर्नुहोस्) ।

बक्स 1: PAP का प्रमुख प्रभावहरू जसको भूमि (घर / संरचना बिना) RoW मा पर्दछ - उदीपुर-भरतपुरको लागि IEE र मनाङ-उदीपुरको लागि EIA मा पहिचान गरिए अनुसार ।

प्रमुख प्रभावहरू
निर्माण चरण: - ठेकेदारको मेशिन, श्रम शक्ति र लाइनको स्ट्रिंगको कारण RoW को छेउछाउका क्षेत्रहरू विचलित हुन सक्छन, जसले कृषि उत्पादन घटाउँछ । - बालीको अस्थायी घाटा र त्यसर्थ आय घाटा ।

129 क्षतिपूर्तिको लागि कुल लागत क्षेत्र, एक बर्षको उत्पादन, र स्थानीय बजार दर प्रति बालीको आधारमा अनुमान गरिएको थियो। उदिपुर-भरतपुरका लागि IEE, पृष्ठ 118. EIA मनाङ -उदिपुरका लागि, पृष्ठ 7-13.

130 अक्टूबर 26, 2020 को जस्तै, https://www.accountabilitycounsel.org/wp-content/uploads/2019/11/final_investing-in-the-right-of-way.pdf र https://www.accountabilitycounsel.org/wp-content/uploads/2019/11/nepal-english-brochure.pdf मा उपलब्ध छ।

प्रमुख प्रभावहरू
सञ्चालन चरण: - भूमि नियमित खेती र बाम पुडके रूखहरूको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ । - RoW अन्तर्गत भूमि प्रयोगमा प्रतिबन्धहरू: कुनै पनि प्रकारको स्थायी संरचना निर्माण गर्न सम्भव छैन (सार्वजनिक वा निजी, जस्तै घर वा गाई गोठहरू) वा अग्लो रूखहरू राख्न / रोप्न । जग्गाधनीहरूका लागि नयाँ आर्थिक उद्यममा सीमितता । (खेती बाहेक) कुनै भूमि विकास गतिविधिहरू योजना गर्न सकिदैन । - भूमिको शान्त र स्वतन्त्र आनन्द लिनुको अधिकारमा प्रभाव । - जीविकोपार्जन । - भूमि विखंडन । - विशेष गरी बस्ती र सडकको नजिक अवस्थित जग्गाको लागि जग्गाको मूल मूल्य गुम्ने ।

परियोजना कार्यान्वयनको क्रममा ढिलो स्थापना भएको थियो । बैंकका सेवाहरूबाट प्राप्त जानकारीका अनुसार परियोजना स्तरमा त्यस्ता GRMsको स्थापना

5.4.31 EIB E&S मानक अनुसार क्षतिपूर्ति निष्पक्ष, पर्याप्त र पूर्ण प्रतिस्थापन लागतमा हुनु आवश्यक छ (माथिको अनुच्छेद 5.4.6 र 5.4.7 हेर्नुहोस्)। मानक6 को परिच्छेद 42 ले व्यवसाय घाटा, रुख, बाली र गुमेको ज्याला वा आयको क्षतिपूर्ति गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई थप उल्लेख गरेको छ । यसका साथै आर्थिक रूपमा मूल्याकंन गर्न सकिने क्षतिको पनि उल्लेख गरिएको छ । जस्तै: सम्पत्तिमा सम्पत्ति वा हित, प्राकृतिक स्रोतको पहुँचको उपयोग-अधिकार वा अधिकार, हराएका अवसरहरू र आयको हानि, जसमा आय क्षमताको हानि पनि समावेश छ ।

5.4.32 EIM-CM दृष्टिकोणमा, जमिन मालिकलाई भूमि प्रयोग प्रतिबन्धको क्षतिपूर्ति गर्न कुल भूमि मूल्यको 10% वा 20% प्रदान गर्ने ब्लाङकेट अप्रोचले (ब्लाङकेट अप्रोच भनेको केही पनि नभएकाहरूलाई सहयोग गर्नको लागि केहीपनि नभएको स्थानमा केही कुरा सृजना गर्नु हो) सबैका लागि निष्पक्ष र पर्याप्त क्षतिपूर्ति ल्याउने हो कि होइन पक्का गर्न गाह्रो छ। EIB-CM लाई अझ लचकदार दृष्टिकोण आवश्यक छ भन्ने लागदछ, तर भूमि उपयोग प्रतिबन्धको वास्तविक प्रभावलाई एक एक मामिलाको आधारमा मूल्याङ्कन गरिन्छ (यी प्रतिबन्धहरू कहाँ र कुन हदसम्म लागू हुन्छन् र भूमिको स्थान जस्ता अन्य महत्वपूर्ण तत्वहरूमा निर्भर हुन्छ, र यो भूमि पहिले नै अर्को परियोजनाबाट प्रभावित छ कि छैन)। जग्गाधनीले बेहोरेको नोक्सानीको मूल्याङ्कन (प्रसारण लाइन निर्माणपछि आफ्नो जग्गाको मूल्यमा भएको क्षति) को आधारमा क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने उल्लेख गर्नु जरुरी छ । उदाहरणका लागि एक सानो जग्गा जमिनको जग्गाधनीको स्थिति जहाँ RoW उनको सम्पत्तीको बीचमा छ भन्दा फरक छ त्यस ठूलो जग्गाको जग्गाधनीको जहाँ RoW उनको सम्पत्तीको किनारमा अवस्थित छ । ब्लाङकेट एप्रोच आवेदन विशेष गरी जग्गा मालिकको लागि समस्याग्रस्त हुन सक्छ जसको बाँकी जग्गा (उनीहरूको जमिनको एक भाग RoW अन्तर्गत पर्दैन) धेरै सानो छ । एक एक मामिला मूल्यांकन सामान्य रूपमा र अझ विशेष गरी असुरक्षित परिवारहरू पत्ता लगाउन र तिनीहरूको आवश्यकतालाई पर्याप्त मात्रामा समाधान गर्न धेरै उपयोगी हुनेछ ।

5.4.33 RoW मा जग्गाको लागि क्षतिपूर्तिको मूल्य निर्धारण र निर्धारणको लागि सामान्य दृष्टिकोण अवस्था अघि (परियोजनाको कुनै विचार अघि सम्पत्तीको बजार मूल्य) र पछाडि (सैद्धांतिक धारणा अन्तर्गत सम्पत्तीको बजार मूल्य कि प्रसारण लाइन यसमा निर्मित छ)। दुई बीचको भिन्नता सहजताको मान हो । जग्गाको बजार मूल्य धेरै कारकहरूमा निर्भर गर्दछ; जग्गाको स्थान एक महत्त्वपूर्ण कारक हो जुन उचित ध्यान दिन आवश्यक छ । मौलिक सिद्धान्तहरूले समावेश गर्दछन् कि (i) जग्गा मूल्यांकनको मितिमा सैद्धांतिक रूपमा खाली र विकासको

लागि उपलब्ध र यसको उच्चतम र उत्तम प्रयोगमा आधारित छ; र (ii) क्षतिपूर्ति उपयोगिताको मूल्यको सट्टा मालिकले गुमाएको कुरामा आधारित हुन्छ ।

5.4.34 सबै भन्दा राम्रो अभ्यास प्रक्रियामा एक योग्य मूल्यांकनकर्ताको संलग्नता, भूमि प्रयोग प्रतिबन्ध र सम्बन्धित जग्गाधनीहरूसँग क्षतिपूर्ति सम्बन्धी प्रारम्भिक चरणबाट परामर्श लिनु, र वार्ताको लागि अवसर छोड्नु समावेश छ।[131]

5.4.35 EIB-CMले RoW को लागि क्षतिपूर्तिको गणना जटिल हुन सक्छ भन्ने स्वीकार गर्दछ, र यस मुद्दाको कुनै पनि एउटा साईज सबैलाई ठिक हुने समाधान छैन । तसर्थ, क्षतिपूर्ति र प्रक्रियाबारे हिसाब गर्न प्रयोग गरिने पद्धतिबारे अझ पारदर्शी हुनुको अझ धेरै कारण छ । माथि गरिएको अवलोकनको अतिरिक्त (अधिक लचकदार दृष्टिकोण, मूल्यांकन सिद्धान्त र सर्वोत्तम अभ्यासको आवश्यकता) को अतिरिक्त, EIB-CMको विचारमा वैकल्पिक क्षतिपूर्ति योजनाहरूमा विचार गर्नु पनि उपयोगी हुनेछ, जस्तै निश्चित बर्षमा वार्षिक भुक्तानी वा रोयल्टीको भुक्तानी । सानो जग्गा को सन्दर्भमा, बाँकी रहेको जग्गाको क्षेत्रफल अति सानो छ भने सम्पूर्ण जग्गा अधिग्रहण गर्नुपर्ने हुन सक्छ ।

5.4.36 प्रारम्भिक मूल्याङ्कन चरणको भागको रुपमा EIB-CMको मिशनको दौरानमा, प्रमोटरले भूमिको मूल्य र ऋण प्राप्त गर्ने चुनौतीहरूका बारेमा उठाएका चिन्ताहरूलाई स्वीकार गरे । यद्यपि, प्रवर्द्धकले RoW अन्तर्गतको जग्गाको मुआब्जा दिने विषयमा छलफल सरकारसँगै नीतिगत तहमा गर्नुपर्ने संकेत गरे।[132] निजी जग्गाधनीबाट RoW प्राप्त गर्नका लागि उपयुक्त विधिहरु पहिचान गरी नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयले कार्यदल गठन गरेको EIB-CM ले बुझेको छ।[133] EIB-CM ले त्यस्तो जानकारीको लागि अनुरोध गरे तापनि यस कार्यदलले छलफलको जनादेश र स्थितिको बारेमा थप जानकारी प्रदान गरेको छैन।[134]

5.4.37 EIB-CM ले (उदाहरण: ज्ञान साझा गर्ने घटनाहरूको एक भागको रूपमा) अनैच्छिक पुनर्वास, जग्गा अधिग्रहण र क्षतिपूर्ति सम्बन्धी राम्रो अभ्यास / अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डमा, RoW को क्षतिपूर्ति सहित, अन्य प्रमुख दाताहरू / बहुपक्षीय विकास बैंकहरू जो नेपालको ऊर्जा क्षेत्रमा सक्रिय छन् लगायतका विषयमा बैंकलाई छलफलमा भाग लिन प्रोत्साहित गर्दछ ।

5.4.38 EIB E&S मानकअनुसार, क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्दा, छलफल गर्दा र मूल्याङ्कन गर्दा यो महत्वपूर्ण हुन्छ कि क्षतिपूर्ति र अन्य कुनै पुनर्स्थापना उपायका साथ, PAP को जीविकोपार्जन र जीवनस्तर सुधार वा कम्तीमा पनि परियोजना पूर्व अवस्थित स्तरमा पुनर्स्थापित गर्ने सुनिश्चित गर्नु हो।

C. **निष्कर्ष**

5.4.39 EIB-CM ले परामर्श प्रक्रियामा धेरै बाधाहरू पत्ता लगाए जसमा पुनर्स्थापना प्रभाव र उपायहरू (धारा 5.2 र 5.3 हेर्नुहोस्) मा स्थानीय हितधारकहरूसँग (PAP सहित) पर्याप्त परामर्श र सञ्चारको सम्बन्धमा समावेश थियो।

---

[131] https://eweb.irwaonline.org/eweb/upload/1101c.pdf; https://www.lincolninst.edu/sites/default/files/pubfiles/2335_1675_Berry_WP13AB1.pdf; https://www.researchgate.net/profile/Baruch_Fischhoff/publication/290490790_Electric_power_transmission_lines_property_values_and_compensation/links/56afbe0808ae9f0ff7b28589/Electric-power-transmission-lines-property-values-and-compensation.pdf; http://fieldpost.org/StarkEnergy/Studies/Valuation%20Guidelines%20for%20Properties%20with%20Electric%20Transmission%20Lines%201.pdf (26 अक्टूबर 2020 सम्म पहुँचयोग्य) ।

[132] EIB-CM IAR, अनुच्छेद 5.4.3.

[133] 30 अप्रिल 2020 को EIB पत्रमा पुष्टि भयो। यस पत्रको बारेमा फुटनोट 2 हेर्नुहोस्।

[134] EIB-CM ले प्रोमोटरलाई सरकारसँग वकालत गर्न प्रोत्साहित गर्दछ लमजुङ र अन्य जिल्लाहरूमा मुख्यतया RoW टास्क फोर्समा ऊर्जा परियोजनाबाट प्रभावित अन्य जिल्लाहरूमा RoW प्रसारण लाइनको प्रभावित व्यक्तिहरूको वैध प्रतिनिधिहरू समावेश गर्ने आवश्यकताको बारेमा।

5.4.40 EIB-CM ले मार्स्याङदी कोरिडोर (SASEC PSEP 2014 का लागि ड्राफ्ट संयुक्त RIPP) र मनाङ–उदीपुर 2018 का लागि (अध्यावधिक गरिएको) RAPs तयार भएको दुई ड्राफ्ट RAPs तयार भएको उल्लेख गरेको छ, तर यी मध्ये कुनै पनि अन्तिम होइन । उदयपुर–भरतपुर प्रसारण लाइनका लागि पुनःस्थापना मापदण्ड र हकप्रदका सम्बन्धमा भएका विशिष्टीकरणको काम अझै सकिएको छैन; टावर निर्माण को काम सुरु भइसकेको र जग्गा अधिग्रहण प्रक्रिया र मुआब्जा को भुक्तानी चलिरहेको ले गर्दा यस्तो समस्या भएको हो । यसबाहेक, कुनै पनि ड्राफ्ट RAPs भूमि प्रयोग प्रतिबन्ध सम्बन्धी विवादहरूसँग सम्बन्धित छैन – PAP को यस श्रेणीका लागि सही प्रभाव र ठोस पुनर्स्थापना उपायहरूबारे अझै जानकारी उपलब्ध रहेको छैन । EIB-CM ले EIB E&S मापदण्डको पालना र उदीपुर-भरतपुर प्रसारण लाइनको सन्दर्भमा ठेक्का दायित्व पूरा गर्ने सन्दर्भमा यो (हालसम्म) सन्तोषजनक नभएको निष्कर्ष निकालेको छ ।

5.4.41 क्षतिपूर्तिको कथित अपर्याप्तताबारे EIB-CM निष्कर्षमा पुग्न सक्ने अवस्थामा थिएनन् । यद्यपि, यसले निम्न अवलोकनहरू गर्दछ:

- दुई प्रसारण लाइनहरूका लागि अन्तिम/अद्यावधिक RAPs को अभावको अतिरिक्त, जसका लागि पर्याप्त परामर्श र सार्वजनिक प्रकटीकरण भयो, यसले (i) PAP क्षतिपूर्ति फिक्सेशन समितिहरूमा, वा सीमित हदसम्म मात्र प्रतिनिधित्व गरिएको थिएन; र (ii) परियोजना कार्यान्वयनको क्रममा (जून/जुलाई 2019 लमजुङमा) तुलनात्मक रुपमा ढिलो गरी परियोजना स्तरमा GRM स्थापना गरिएको थियो ।

- RoW अन्तर्गत जमिनदारहरूको क्षतिपूर्तिको सन्दर्भमा अझ लचकदार तरिका अपनाउनु आवश्यक छ जसबाट जमिनको प्रयोगमा लगाइएको प्रतिबन्धको वास्तविक असरलाई केस-केस आधारमा मूल्यांकन गरिन्छ । वैकल्पिक क्षतिपूर्ति योजनाहरू पनि विचार गर्नु आवश्यक छ । EIB-CM साझा प्रमुख मूल्यांकन सिद्धान्तहरू र भूमि प्रयोग प्रतिबन्ध/RoW को क्षतिपूर्ति को सम्बन्धमा सर्वोत्तम अभ्यासहरू, र पद्धति र प्रक्रिया को बारेमा धैरै पारदर्शी हुनुको महत्वलाई अधोरेखित जोड दियो । EIB E&S मानक अनुसार क्षतिपूर्ति निष्पक्ष, पर्याप्त र पूर्ण प्रतिस्थापन लागतमा हुनु आवश्यक छ ।

5.5 वातावरण र सामाजिक प्रभावको श्रृङ्खलाका लागि अपर्याप्त विचार र उचित न्यूनीकरण उपायको आवश्यकता (आरोप नं. 5)

बक्स 2: आरोप नं. 5 को विस्तृत विवरण

- **वातावरणीय र सामाजिक प्रभावको श्रृङ्खलाका लागि अपर्याप्त विचार र उपयुक्त न्यूनीकरण उपायको आवश्यकता** - लमजुङ जिल्लामा सामुदायिक स्रोतमा नकारात्मक प्रभाव र अपर्याप्त सामुदायिक स्तरको लाभ.[135] -सार्वजनिक सुरक्षा जोखिम (तारद्वारा विद्युतीकरण र बढ्दो बिजुलीको जोखिम) -पर्यावरणीय संसाधनमा नकारात्मक प्रभाव -दृश्य प्रभावहरू, जसले फलस्वरूप पर्यटनमा नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्छ -ध्वनि प्रभाव (प्रसारण लाइनको आवाज) -संभावित स्वास्थ्य प्रभावहरू मानिसमा, विद्युत चुम्बकीय क्षेत्रमा दीर्घकालीन जोखिम मार्फत पशुपालन र बाली -निर्माण चरण को दौरान नकारात्मक प्रभाव, जस्तै हल्ला स्तर र फोहोर मा वृद्धि, र निर्माण को लागि बाहिरी श्रम रोजगारी को सामाजिक प्रभाव -लिङ्ग-विभेदित प्रभावहरू (महिलामा अधिक नकारात्मक प्रभाव सहित), विशेष गरी लमजुङमा (बाहिरका कामदारहरूको रोजगारीका कारण लिङ्ग प्रभाव भन्दा बाहिर)

[135] लाभ–साझेदारी व्यवस्थाको लागि, सेक्सन 5.3 हेर्नुहोस्।

A. **<u>आरोपसँग सम्बन्धित परियोजना लागू हुने मानकहरू</u>**

5.5.1 आरोप नं. 1 (धारा 5.1) को लागि परियोजना लागू मापदण्डको भागको रुपमा उल्लेख गरिएका केही प्रावधानहरू पनि आरोप नं. 5 का लागि सान्दर्भिक छन् । आरोप नं. 5 सँग सम्बन्धित केही थप प्रावधानहरू तल उल्लेख गरिएको छ ।

EIB E&S **मानक**

5.5.2 मानक 1 ले महत्वपूर्ण प्रभाव र जोखिमको पहिचान, व्यापक E&S मूल्यांकन अध्ययनको सामग्री, र ESMP को विकास र कार्यान्वयन र यसले के दस्तावेज गर्नुपर्छ भन्ने सहित E&S मूल्यांकन प्रक्रियामा संलग्न विभिन्न कदमहरूको वर्णन गर्दछ । ईएसएमपीले प्रमुख पर्यावरणीय तथा सामाजिक प्रभाव तथा जोखिमहरूको दस्तावेज गर्नेछ र कम गर्ने क्रमपछि पर्याप्त मात्रामा समाधान गर्न गरिने उपायहरू को दस्तावेज गर्नेछ । ESMP अपेक्षा गरिएको छ: (i) यसबाट बच्न सकिने नकारात्मक प्रभावहरूलाई रोक्न; (ii) यसबाट बच्न नसकिएको तर घटाउन सकिने नकारात्मक प्रभावहरूलाई न्यूनीकरण गर्नु; (iii) नत टार्न सकिएको नकारात्मक प्रभावहरूको क्षतिपूर्ति/निवारण गर्ने; र (iv) सकारात्मक प्रभावहरू बढाउनु ।

5.5.3 विशेष गरी आवश्यक भएमा रोकथाम गर्न, कम गर्न र आवश्यक भएमा कुनै पनि महत्वपूर्ण प्रतिकूल प्रभावहरूको क्षतिपूर्ति/निवारण गर्न परिकल्पना गरिएका उपायहरूको सम्बन्धमा, E&S मूल्यांकन अध्ययनमा समावेश गरिएको जानकारीको **पूर्णता र पर्याप्त गुणस्तरको प्रत्याभूति गर्न** प्रवर्तकले आवश्यक जानकारी अद्यावधिक भएको सुनिश्चित गर्नुपर्छ । **यसको लागि आवश्यक परेमा अद्यावधिक गरिएका अध्ययनहरूमा आधारित E&S मूल्यांकन अध्ययनको अद्यावधिक उपलब्ध गराउनु पर्ने हुन सक्छ**।

5.5.4 परिच्छेद 36 ले निर्धारण प्रक्रियाको एक भागको रूपमा, पर्याप्त सहभागिता **प्रक्रिया सुनिश्चित गर्न प्रवर्तकले मानक** 10 **बमोजिम सरोकरवालाहरूसँग** पहिचान गर्ने र संलग्न गर्ने निर्दिष्ट गर्दछ ।

5.5.5 परियोजना टोलीले विशेष गरी पूर्व-मूल्यांकन र मूल्याङ्कनको समयमा **जैविक विविधता** र जलवायु परिवर्तनमा **पार्ने प्रभावमा** विशेष ध्यान दिने आशा गरिएको छ । पुस्तिकाको खण्ड II मा जैविक विविधता मूल्याङ्कन सम्बन्धी विस्तृत मार्गदर्शन (B.2.4.1) रहेको छ । ES प्रभाव मूल्याङ्कन आवश्यक पर्ने परियोजनाले वास्तविक रूपमा जैविक विविधता मूल्याङ्कन (§202) आवश्यक पर्नेछ ।

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता – जैविक विविधतासम्बन्धी महासन्धि

5.5.6 जैविक विविधता सम्बन्धी महासन्धि (CBD) नेपालले अनुमोदन गरेको छ । CBD ले विशेष गरी EIA लाई जैविक विविधतामा पार्ने असरबारे विचार गर्नु आवश्यक छ । जैविक विविधता मूल्याङ्कनले प्राकृतिक वासस्थानसँग सम्बन्धित परियोजनाबाट प्रभावित स्वदेशी, गैरसरकारी संस्था र स्थानीय समुदायको समूहलगायत समूहको विचार, भूमिका र अधिकारलाई ध्यान दिनुपर्छ । सबै सम्बन्धित जैविक विविधतासम्बन्धी चिन्ताहरूलाई विचार गर्ने सुनिश्चित **गर्न हितधारक** सहभागिताले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ ।

<u>खोजहरू</u>

5.5.7 यस आरोपको मूल्यांकन धारा 5.1 मा गरिएको विश्लेषणसँग सम्बन्धित छ, जसले निष्कर्ष निकालेको छ कि मार्स्याङदी कोरिडोरमा EIB-वित्तित दुवै प्रसारण लाइनहरूका लागि EIA प्रक्रिया र औपचारिक कागजातहरू EIB आवश्यकताहरू अनुरूप छैनन् । यसबाहेक, हाल उपलब्ध विभिन्न रिपोर्टहरूमा संभावित क्युमुलेटिभ प्रभावहरूबारे जानकारी हराइरहेको वा सन्तोषजनक ढंगमा ढाकिएको छैन भनी EIB-CM ले टिप्पणी गऱ्यो ।

5.5.8 त्यसो त, गुनासोमा उल्लिखित विभिन्न प्रभावहरूलाई विचार गरिएको छ कि छैन र उदयपुर-भरतपुरका लागि IEE र मनाङ-उदीपुरका लागि EIAमा समावेश गरिएका कम गर्ने उपायहरूलाई EIB-CM ले हेर्यो । यस सन्दर्भमा एनेक्स 4 ले निष्कर्षको संक्षिप्त विवरण दिन्छ ।

5.5.9 माथि उल्लिखित दुई कागजातमा (i) भौतिक; (ii) जैविक; र (iii) परियोजनाको निम्न चरणहरूका लागि सामाजिक-आर्थिक र सांस्कृतिक वातावरण: पूर्व-निर्माण, निर्माण र सञ्चालनमा हुन लागेको प्रतिकूल प्रभावको विस्तृत मूल्यांकन समावेश छ । तिनीहरूमा पहिचान र मूल्यांकन गरिएका विभिन्न प्रभावहरूका लागि कम गर्ने र बढाउने उपायहरू प्रस्तुत गर्ने ESMP/ खाका तयार गर्नको लागि एउटा छुट्टै अध्याय पनि समावेश छ ।

5.5.10 EIB-CM ले यस गुनासोमा उल्लिखित प्रायः सबै नकारात्मक प्रभावहरू (बक्स 2 हेर्नुहोस्) लाई E&S मूल्यांकनको भागको रूपमा लिइएको र प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको पत्ता लाग्यो । ती प्रतिकूल असरहरूलाई रोक्ने, घटाउने र/वा उपचार गर्ने उपायहरू पनि पत्ता लागेका छन् र रिपोर्टहरूमा वर्णन गरिएको छ । शमन तथा बढुवा सम्बन्धी मापदण्ड सम्बन्धी अध्यायको अतिरिक्त मनाङ–उदयपुरका लागि EIA ले कार्यान्वयन, अनुगमन र लेखापरीक्षण सम्बन्धी व्यवस्था (उदयपुर–भरतपुरका लागि IEEभन्दा विस्तृत) उल्लेख गरी ESMP सहितको छुट्टै अध्याय समावेश गरेको छ ।

5.5.11 मूल्यांकनको पर्याप्तता र पत्ता लागेका उपायहरूबारे यहाँ कुनै दृष्टिकोण नराखे तापनि EIB-CM ले सुधार गर्ने सम्भावना छ भनी टिप्पणी गरेको छ । उदाहरणका लागि, परियोजनाको लैङ्गिक विभेदित प्रभावहरूको विश्लेषण अझ व्यापक हुन सक्छ । विभिन्न पक्षहरूको सम्बन्धमा महिलाहरूका लागि जोखिम र अवसरहरू (जीविकोपार्जन, संसाधनको पहुँच, परियोजना क्रियाकलापहरूमा सहभागिता आदिको सम्बन्धमा – निर्माणसँग मात्र वा मुख्य रूपमा सम्बन्धित छैन)। आयोजनाका लागि लैङ्गिक कार्ययोजनाको विकास उपयोगी हुन्छ।[136] अर्को उदाहरण जैविक विविधताको क्षेत्रमा छ । पर्यावरणीय कानून अलायन्स वर्ल्डवाइडले उदयपुर-भरतपुरका लागि IEE को पर्याप्तताको मूल्यांकन गरेको थियो र प्रभाव मूल्यांकनमा धेरै कमीहरू फेला पारेको थियो । जस्तै, आधारभूत पर्यावरणीय जानकारीको सम्बन्धमा, र प्राइमेटहरूका लागि पर्यावरणीय प्रभाव र इलेक्ट्रोक्युसन खतराको विश्लेषण।[137]

5.5.12 EIB-CM लाई यो आरोप उठाएका मुद्दाहरू र परामर्श र सहभागिताको सम्बन्धमा फेला परेका कमीकमजोरीहरूसँग पनि धेरै सम्बन्धित छ भन्ने थाहा छ । परामर्श र हितधारक सहभागिता प्रक्रियाको वृद्धिले E&S मूल्यांकन प्रक्रिया र ESMPs लाई अझ सुधार गर्न मद्दत गर्छ ।

5.5.13 E&S मूल्यांकन र प्रतिवेदनलाई थप सुधार गर्ने उद्देश्यले बैंकले प्रवर्द्धकसँग समन्वय गर्दै आएको उल्लेख गर्नु जरुरी छ । EIB ले उदयपुर–भरतपुरका लागि IEE र मनाङ–उदयपुरका लागि EIA दुवैविषयमा टिप्पणी गरेको थियो । मनाङ–उदयपुरका लागि ईआईएबारे बैंकले गरेको केही टिप्पणीलाई प्रवर्द्धकले सम्बोधन गर्न बाँकी रहेको EIB-CM ले बुझेको छ । यसबाहेक, सुधारात्मक पर्यावरण र सामाजिक कार्य योजना (एनेक्स २ मा अधिक विवरण) मा यी प्रतिवेदनहरूको पूरकता र प्रक्रियामा सुधार गर्ने उद्देश्यले धेरै कार्यहरू समावेश छन्, जस्तै CIA परिशिष्ट र EIA मा जैविक विविधता प्रभाव मूल्याङ्कन परिशिष्ट उत्पादन गर्न, र साइट-विशिष्ट ESMPs विकास गर्न ।

[136] धेरै ADB-वित्त पोषित परियोजनाहरूमा के गरिन्छ समान – परियोजना लिङ्ग कार्य योजना जसमा परियोजना कार्यान्वयन गतिविधिहरूमा मुख्य रूपमा सक्रिय लिङ्ग उपायहरूको श्रृंखला समावेश छ।

[137] चेरनाइक, एम, पीएचडी (M.,PhD) (2018), मर्स्याङ्दी कोरिडोर (उदीपुर – नयाँ भरतपुर) को लागि प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षा (IEE) को मूल्यांकन 220 kV डबल सर्किट ट्रान्समिशन लाइन, वातावरणीय कानून एलायन्स वर्ल्डवाइड (ELAW), संयुक्त राज्य अमेरिका मा उपलब्ध: https://elaw.org/system/files/attachments/publicresource/Adequacy%20of%20IEE%20for%20Marsyangdi%20Corridor%20220%20kv%20TL%20.pdf

5.5.14 यसबाहेक, EIB ले उजुरीकर्ताका सल्लाहकारहरूलाई सार्वजनिक सुरक्षा र स्वास्थ्यसम्बन्धी चिन्ता जस्ता शिकायतकले उठाएका विषयहरूमा बैंकले विशेष ध्यान दिने र त्यस क्षेत्रमा अवस्थित वनस्पति तथा वन्यजन्तुको मूल्यांकनमा भएको अन्तरलाई पुष्टि गऱ्यो । बैंकले जनसंख्यासँग प्रसारण लाइन सुरक्षामा ज्ञान साझेदारी क्रियाकलापहरूको परिनियोजन सहित प्रस्तावित शमन उपायहरूको विस्तृत विवरण दिन र त्यसको कार्यान्वयन अनुगमन गर्न प्रवर्तकसँग काम गर्ने कुरा पुष्टि गर्यो |[138]

5.5.15 ESMPs लाई स्थिर मानिएको छैन, तर थप सम्बन्धित जानकारीको आधारमा नियमित रूपमा पुनरावलोकन र अद्यावधिक गर्नु आवश्यक छ । यस सन्दर्भमा, ईआईबी-सीएम परियोजना स्तरमा प्रभावकारी र राम्रो कार्य गर्ने जीआरएमको महत्वलाई जोड दिन चाहन्छ । यस्ता जीआरएमले स्थानीय समुदायका महिला र पुरुषलाई परियोजना कार्यान्वयनका सम्बन्धमा कुनै पनि चिन्ता उठाउने अवसर प्रदान गर्छ । त्यसपछि त्यसलाई तत्काल र पर्याप्त सम्बोधन गर्न सकिन्छ । ESMPs/ शमन र वृद्धि उपायहरूको कार्यान्वयन अनुगमनमा PAP सहभागी हुन सुनिश्चित गर्नु पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण छ । यसले परियोजना क्षेत्रका प्रभावित महिला तथा पुरुषहरूलाई कुनै पनि (थप) चिन्ता/मुद्दाहरू उठाउने अर्को अवसर प्रदान गर्न सक्छ ।

निष्कर्ष

5.5.16 दुई E&S मूल्यांकन प्रतिवेदनमा उजुरीमा उल्लिखित अधिकांश नकारात्मक प्रभावहरूको मूल्यांकन र रूपरेखा शमन र वृद्धि उपायहरू समावेश छन् । मूल्यांकनको पर्याप्तता र पत्ता लागेका उपायहरूबारे विचार नगरे तापनि EIB-CM ले सुधार गर्ने सम्भावना छ भनी टिप्पणी गर्छ । ESMPs लाई सुधार र अद्यावधिक गर्न सक्षम बनाउने विभिन्न बाटोहरू विद्यमान छन् । परियोजना स्तरमा प्रभावकारी र राम्रो कार्य गर्ने GRM सुनिश्चित गरेर र ESMPs/ शमन र वृद्धि उपायको कार्यान्वयन अनुगमनमा स्थानीय समुदाय र PAP को अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गरे ।

5.5.17 बैंकले E&S मूल्यांकन र प्रतिवेदनमा थप सुधार ल्याउन प्रवर्द्धकसँग काम गर्न आफ्नो इच्छुकता प्रदर्शन गर्नुका साथै उचित शमन उपायहरू पहिचान र कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्दछ

5.6 बैंकको भूमिका

A. परियोजनाहरूका लागि EIB को जिम्मेवारी

5.6.1 ESPS को EIB कथन अनुरूप, परियोजना लागू मानकहरूको अनुपालनको जिम्मेवारी प्रवर्तक र स्थानीय अधिकारीहरूको हो । तथापि, EIB ले परियोजना लागू मानकहरू पूरा नगर्ने परियोजनाहरूलाई वित्त उपलब्ध गराउने छैन।[139] परियोजनाहरूले परियोजना लागू मानकहरू पूरा गर्छन् या गर्दैनन् EIBको परियोजना मूल्याङ्कन र अनुगमनको भागको रूपमा स्थापित गरिन्छ ।

[138] 5 डिसेम्बर 2018 and र 30 अप्रिल 2020 को EIB अक्षरहरू। यी अक्षरहरूको बारेमा फुटनोटहरू 42 र 52 हेर्नुहोस्।
[139] ESPS कथनको अनुच्छेद 2 र 6.

5.6.2 ESPS को वक्तव्य अनुसार यसले लगानी गरेको परियोजनाहरूको मूल्यांकन EIB ले गर्न आवश्यक हुन्छ । वित्त अनुबन्ध हस्ताक्षर हुनु अघि नै मूल्याङ्कन गरिन्छ । अन्य कुराहरू मध्ये यसको उद्देश्य परियोजना को प्रभाव को आकलन गर्नु र परियोजनाले लागू मापदण्ड पालन गर्छ कि गर्दैन भन्ने कुरा पत्ता लगाउनु हो । कहिलेकाँही मूल्याङ्कनको परिणाम भुक्तानी को सर्त हुन्छ । EIB द्वारा वित्त प्राप्त गर्नु अघि प्रवर्द्धकले EIBलाई सन्तुष्ट गर्ने गरि यी शर्तहरू पूरा गर्न आवश्यक हुन्छ।[140]

5.6.3 प्रवर्द्धक र EIBले वित्त अनुबन्धमा हस्ताक्षर गरेपछि EIBले परियोजना अनुगमन गर्न आवश्यक हुन्छ । यस अनुगमनको उद्देश्य परियोजना EIB को अनुमोदन सर्तहरू पालन गर्छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नु हो। EIBले प्रवर्द्धकले दिएको प्रतिवेदन अनुसार परियोजनाहरूको अनुगमन गर्दछ साथ साथै EIB साइट भ्रमण र स्थानीय समुदायले उपलब्ध गराएको जानकारी आदि को पनि अनुगमन गर्दछ ।[141]

5.6.4 ईयु बाहिरका परियोजनाहरूका लागि वातावरणीय मापदण्डको सन्दर्भमा EIB ले राष्ट्रिय कानून, आयोजक देशले अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनहरू, साथै मानक ईयु मापदण्डहरू पालन गर्नुपर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ । यसबाहेक, EIBले सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनका मानकहरू, जस्तै आरहस सम्झौता[142] र राम्रो अन्तर्राष्ट्रिय प्रथाहरू प्रवर्द्धन गर्न प्रतिबद्ध छ । सामाजिक मापदण्डको को सन्दर्भमा EIB को दृष्टिकोण मानव अधिकार कानूनका सिद्धान्तहरूलाई आफ्नो आचरणमा समाहित गर्ने एक अधिकार–आधारित दृष्टिकोण हो ।

5.6.5 अन्तमा, EIB को भूमिका आरहस अधिनियम र EIB पारदर्शिता नीति (टिपी) (§8, पुस्तिकाको खण्ड II) को आवश्यकता अनुसार यसको परियोजनाहरूको बारेमा जानकारी प्रस्ट पार्नु समेत हो । E&S प्रभाव मूल्याङ्कन आवश्यक हुने ईयु बाहिरका परियोजनाहरूका लागि EIB ले गैर–प्राविधिक सारांश तथा ईआइए प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्दछ (§334, पुस्तिकाको खण्ड II; टिपी को अनुच्छेद 4.9)। आरहस सम्झौता तथा अधिनियम[143], बमोजिम बैंकले राखेका ईएंडएस जानकारी र परियोजनाहरू सँग सम्बन्धित जानकारी समेत ईआईबी वेबसाइटमा यसको सार्वजनिक रजिस्टर (टीपीको अनुच्छेद 4.12) मार्फत उपलब्ध गराइन्छ ।

B. परिणाम तथा निष्कर्ष

5.6.6 सन्दर्भ अनुसार प्रतिवेदनले परियोजनाको मूल्याङ्कन र अनुगमन सम्बन्धमा बैंकको भूमिकाको बारेमा अघि नै केही शक्ति र कमजोरीहरू बारे संकेत गरिसकेको छ । यस खण्डको उद्देश्य यस जानकारीलाई ठोस र पूरक बनाउनु हो (तालिका 6 हेर्नुहोस्) ।

5.6.7 बैंकको मुख्य कमजोरीहरू मध्ये एक EIB आवश्यकताहरू सहित परियोजनाको पूर्ण अनुपालन सुनिश्चित गर्न राष्ट्रिय कानून र EIB E&S मापदण्डहरू बीच अवस्थित अन्तरहरू समाप्त गर्न चाहिएको संसाधनहरू र प्राविधिक सहयोगको आवश्यकताको पहिचान गर्न नसक्नु हो । संसाधन र समर्थनको आवश्यकताको बारेमा यो प्रश्न मूल्याङ्कन चरणमा उठाउनु पर्छ (उदाहरणका लागि पुस्तिकाको खण्ड 2-§212 हेर्नुहोस्)। मूल्याङ्कन क्रममा E&S कर्मचारी संसाधनहरूको विनियोजन र विशेष गरी मूल्यांकन अभियानमा सामेल हुनको लागि सीमितताहरूले यसमा भूमिका खेल्न सक्दछ । पछि परियोजना कार्यान्वयनको क्रममा, EIB-CM ले टिप्पणी गरे कि सेवाहरूले प्रवर्द्धक सँग E&S मामिला सम्बन्धी मुद्दाहरू सम्बोधन गर्न बैंकको दृष्टिकोणको प्रभावकारितामा समयमै प्रश्न गरेका छैनन् र प्रवर्द्धकलाई सहयोग पुर्‍याउन विशेष संसाधनको अभावको समाधान गर्न सक्छन ।

5.6.8 अर्कोतर्फ, EIB-CM ले सेवाहरूद्वारा सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनाको विकासलाई त्यसबेलासम्म पहिचान गरिएका महत्वपूर्ण मुद्दाहरूको समाधानका लागि लिएको सकारात्मक कदमको रूपमा लिन्छन् (अनुलग्नक 2 हेर्नुहोस्)। यस्तो देखिन्छ कि सेवाहरू अझै प्रवर्द्धक सँग योजनाको कार्यान्वयनको बारेमा अनुबन्ध गर्न सकेका छैनन् । ESPS वक्तव्य §9 अनुसार, प्रवर्द्धकले उचित अवधिमा बैंकको आवश्यकताहरू पूरा नगरेको खण्डमा यसको आर्थिक र

[140] ESPS वक्तव्यको अनुच्छेद 17. अनुच्छेद 256, इन्डेन्ट 2, पुस्तिकाको खण्ड II.
[141] B.3 "निगरानी", पुस्तिकाको खण्ड 2। ESPS वक्तव्यको अनुच्छेद 8
[142] युरोपेली संयुक्त राष्ट्र आर्थिक आयोग युरोपको सूचनामा पहुँच सम्बन्धी सम्मेलन, निर्णय लिनमा सार्वजनिक सहभागिता र वातावरणीय विषयहरूमा न्यायको पहुँच। उदाहरणका लागि मानक 2 को 2§ र मानक १० को §१,, पुस्तिकाको खण्ड 1 हेर्नुहोस्।
[143] अधिनियम (ईसी) सङ्ख्या 1367/2006.

कानुनी परिणामहरू हुन सक्छन् (उदाहरण: भुक्तानीमा रोक) । EIB-CM ले हालसालै बैंकको समीक्षा र संकल्प कार्यविधि सूचीमा परियोजनाको समावेशीकरणलाई अर्को सकारात्मक कदमको रूपमा हेर्दछ, किनभने यसले बैंकबाट अनुगमनको प्रयासहरू बढाउनेछ ।

5.6.9 यसबाहेक, EIB-CMलाई यो प्रतिवेदनको अन्तिम चरणमा सूचित गरिएको थियो कि सेवाहरूले हालसालै नेपालमा आधारित सामाजिक सुरक्षा र ईएंडएस अनुपालन अनुगमनको विस्तृत पृष्ठभूमि भएको एउटा परामर्शदातालाई नियुक्त गरेको छ । परामर्शदाताले जनवरी 2021 मा कार्यभार सम्हालेको थियो र मुख्यतया EIB द्वारा वित्त पोषित कम्पनीहरूको EIB E&S मापदण्डको अनुसार अनुपालन अनुगमनका लागि तथा र EIB लाई जानकारी दिनको लागि जिम्मेवार छ (विशेष गरी मर्स्याङ्दी कोरिडोर कम्पोनेन्टको लागि)। कार्यभार सरोकारवालाको संलग्नता प्रक्रिया (स्थानीय वासी सहित), र अनैच्छिक पुनर्वास र क्षतिपूर्ति प्रक्रिया अनुगमनमा केन्द्रित छ । यसमा सुधारात्मक पर्यावरण र सामाजिक कार्य योजना को अद्यावधिक समावेश हुन्छ । कार्यमा मुख्य वातावरणीय र जैवविविधता मुद्दाहरूको बारेमा प्रतिवेदन समावेश छ ।[144]

5.6.10 यसबाहेक, EIB-CM ले बैंकको हालै EIB मानकको EIB मानकका लागि EIB संचालनहरूको प्रवर्द्धकहरूको लागि (अनुच्छेद 5.2.17 हेर्नुहोस्), र साथसाथै यस्तै कर्मचारीमा लक्षित समान मार्गदर्शन नोटको प्रकाशनको स्वागत गर्दछ । बैंकले परियोजना निर्देशनालयका कर्मचारीहरूसंग सरोकारवाला संलग्नता (अनलाइन प्रशिक्षण) मा आन्तरिक प्रशिक्षण कार्यक्रम ल्याउँदैछ । दुबै दिशानिर्देश नोटहरू र आन्तरिक तालिमको वितरण दुवै बैंकका आवश्यकताहरू र हितधारकहरूको संलग्नता सम्बन्धी राम्रो अभ्यासहरूमा प्रवर्द्धकहरू र इआईबी कर्मचारीहरूको राम्रो समझको लागि अनुकूल हुनेछ भन्ने EIB-CMले विचार गर्यो ।.

5.6.11 साइट भ्रमणका साथै बैंकको नजिकबाट अनुगमनको सम्बन्धमा EIB-CM मार्च 2020 देखि कोभिड–19 को सङ्कटले ल्याएको चुनौतिबारे सचेत छ । चलिरहेको महामारीले यस भूमिमा थप चुनौतीहरू ल्याउनेछ । EIB-CMले टिप्पणी गरे कि मे 2020 मा, बैंकले ईओबी–वित्त पोषित संचालनहरूमा E&S को प्रदर्शनमा प्रवर्द्धकहरूको लागि , सामाजिक समावेशीकरण र सरोकारवाला संलग्नता जस्ता विशिष्ट विषयमा मार्गदर्शन सहित एक सामान्य गाईड नोट नोट प्रकाशित गर्‍यो।[145] बैंकले स्टाफका लागि मार्गनिर्देशन नोट पनि विकास गर्‍यो।

[144] यो काम जनवरी 2021 देखि डिसेम्बर 2022 सम्म दुई वर्षको अवधिमा लगभग 180 कार्य दिनको लागि हो। ध्यान दिनुहोस् कि परामर्शदातालाई आवश्यक पर्‍यो भने नेपालमा अन्य EIB द्वारा वित्त पोषित परियोजनाहरूसँग सम्बन्धित गतिविधिहरू गर्न आग्रह गर्न सकिन्छ।

[145] https://www.eib.org/en/publications/covid19-guidance-note-to-promoters □□ □□□□□□

तालिका 6: बैंकको मुख्य शक्ति र कमजोरीहरू

मुख्य शक्तिहरू	मुख्य कमजोरीहरू
परियोजना मूल्याङ्कन	
- मूल्याङ्कन कागजातहरूमा सम्भावित संचयी प्रभावहरूको मूल्याङ्कन सहित EIA कार्यविधिहरू पूरा हुने आवश्यकताको लागि पर्याप्त सन्दर्भ (खण्ड 5 को अनुच्छेद 5.1.18 र 5.1.19 र संलग्नक 1 हेर्नुहोस्)। - वित्त अनुबन्धमा E&S सर्तहरू समावेश सहित मूल्याङ्कन कागजातहरू सँग अनुरूप भुक्तानी सर्तहरू सहित (खण्ड 5.1 को अनुच्छेद 5.1.12 देहि 5.1.15 र 5.1.19 तथा संलग्नक 1 हेर्नुहोस्)। (§256, 258 , र 261, पुस्तिकाको खण्ड 2)	- बैंकले जनजातिहरूका धेरै समूहहरू (अत्यधिक सीमान्तकृत र सीमान्तकृत समूह सहित) लाई परियोजना प्रभावित क्षेत्र र पीएपी बीचमा रातो झण्डाका रूपमा पहिचान गरेन, वा एफपीआइसी सहित जनजाति सम्बन्धी आवश्यकताहरू, EIB E&S मानकहरू अनुरूप (§24 को 5.3 को अनुच्छेद 5.3.21 देखि 5.3.23 सम्म हेर्नुहोस्, र §142 र §164, मानक 7 पुस्तिका खण्ड 1 हेर्नुहोस्) - बैंकले एक एसईपी विकास गर्न आवश्यक पहिचान गरेन (खण्ड 5.2 को अनुच्छेद 5.2.12 हेर्नुहोस्) । (§142 र 164 पुस्तिकाको खण्ड 2) - एडीबी मूल्याङ्कन निर्भर हुने झुकाव, विशेष रूपमा एडीबी सेफगार्ड नीति वक्तव्य, 2009 को आधारमा तयार पारिएका कागजातहरू (खण्ड 5.1 को 1 तालिका 3 हेर्नुहोस् र खण्ड 5.3 को अनुच्छेद 5.3.23 हेर्नुहोस्)। (§12, मानक 1, पुस्तिका खण्ड 1; §90, पुस्तिकाको खण्ड 2) हेर्नुहोस्। - बैंकले प्रवर्द्धक, विशेष गरी ESSD र परियोजनाको कार्यान्वयनमा संलग्न अन्य प्रमुख एजेन्सीहरूलाई बैंकको E&S मापदण्डहरूको पूर्ण अनुपालन सुनिश्चित गर्न जारी टेक्निकल समर्थन प्रदान गर्न प्राविधिक सहयोग संसाधनहरूको आवश्यकता वा परिमार्जन गर्न सकेन । प्राविधिक सहयोगको आवश्यकता सम्भवतः E&S संस्थागत क्षमताको एक उचित मूल्याङ्कन माध्यमबाट पहिचान गरिएको हुने थियो । (§8 र §90, पुस्तिकाको खण्ड 2)
परियोजना निगरानी	

- बैंकले EIB E&S मानकहरूको अनुपालन सुनिश्चित गर्न मस्यौदा E&S मूल्याङ्कनमा ठोस टिप्पणीहरू समीक्षा गर्यो (खण्ड 5.1 को तालिका 3 र खण्ड 5.4 र 5.5 को अनुच्छेद 5.4.17 र5.5.13 हेर्नुहोस्) ।
- बैंकमा सूचना अनुरोधको पहुँच पेस गरेपछि र EIBEIB-CM लाई गुनासो पछि, बैंकले E&S मूल्यांकन प्रक्रिया र रिपोर्ट सुधार गर्न र EIB E&S मापदण्डहरूको अनुपालन सुनिश्चित गर्न ठूला कदमहरू चालेको छः
  ○ धेरै पक्षका बारे थप जानकारी अनुरोध गरियो (खण्ड 5.1 को तालिका 3 र खण्ड 5.4 र 5.5 को अनुच्छेद 5.4.17 र5.5.13 हेर्नुहोस्)।
  ○ जून र सेप्टेम्बर 2019 मा दुई साइट भ्रमणहरू सम्पन्न गरे जुन (i) प्रमुख मुद्दाहरू छलफल गरिएको थियो; र (ii) एक ज्ञान साझा कार्यक्रम आयोजित गरिएको थियो। थप त्रैमासिक
	- बैंकले तेस्रा वितरण गरे (जुन प्रायः उदिपुर भरतपुर प्रसारण लाइनको लागि खर्च हुने अपेक्षा गरिएको थियो) निर्माण सुरु हुन अघि पेश गर्नुपर्ने आवश्यक परियोजना कागजातहरू / अभावमा कमजोरी भए पनि । खण्ड 5.1 को तालिका 3 र खण्ड 5.4 र 5.5 को अनुच्छेद 5.4.17 र5.5.13 हेर्नुहोस्)।[146]
	- एक सुसंगत तरीकामा अपर्याप्त अनुगमन र प्रवर्द्धक सँग नियमित आधारमा अनुरोध गरिएको थप जानकारी प्राप्त गर्न र सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनाको कार्यान्वयनमा यसको सम्झौता प्राप्त गर्न (धारा .1.1, र अनुच्छेद .2.2 मा हेर्नुहोस् । खण्ड 5.1 को तालिका 3 र खण्ड 5.4 र 5.5 को अनुच्छेद 5.4.17 र5.5.13 हेर्नुहोस्)। (§274 र 255, पुस्तिकाको खण्ड 2)
	- बैंकमा समर्पित E&S श्रोतहरूको अभाव (निरन्तर आधारमा संलग्न E&S कर्मचारीहरू) र बाह्य परामर्शदाताहरू मार्फत परिचालन गरिएको (स्थानीय

[146] यो अन्तिम भुक्तानी (जनवरी 2021 सम्मको) गुनासो पेश गर्नु अघि गरिएको थियो। आरएपी को सम्बन्धमा ऋणी को स्वीकृति को सन्दर्भमा फुटनोट 112 लाई हेर्नुहोस्।

अनुगमन भ्रमणहरू हुनु पर्ने थियो, जुन 2020 मा कोभिड–19 यात्रा प्रतिबन्धका कारण कार्यान्वयन हुन सकेन (खण्ड 5.1, 5.2 र 5.3 को अनुच्छेद 5.1.24, 5.2.17 र 5.3.30 हेर्नुहोस्) । ○ सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजना तयार गर्‍यो जसले उजूरीमा उठेका प्रमुख मुद्दाहरूलाई समेट्छ (खण्ड 5.1 को तालिका 3 र खण्ड 5.1 र खण्ड 5.2, 5.3 र 5.5 को अनुच्छेद 5.2.12म् 5.3.30 र 5.5.13 क्रमशः हेर्नुहोस्) ○ अनुसन्धान प्रक्रियाको क्रममा EIB-CM लाई उजूरीकर्ताले उजुरी दिएका प्रतिशोध / डराउने घटनाका सम्बन्धमा प्रोमोटरलाई एक पत्र पठायो। - बैंकले हालसालै परियोजना समीक्षा र रिजोलुसन मेकानिजम सूचीमा समावेश गर्‍यो किनभने परियोजना टोलीले झण्डा लगाएको मुद्दाहरूको कारण। - बैंकले भर्खरै एक स्थानीय E&S अनुगमन परामर्शदाता संलग्न गर्‍यो (अनुच्छेद 5.6.9 हेर्नुहोस्) ।	रूपमा) प्रोजेक्ट अनुपालनको नजिकबाट निरीक्षण गर्न र प्राविधिक समर्थन प्रदान गर्न (उदाहरणका लागि आवश्यक थप अध्ययनहरू गर्न)।

6 सिफारिशहरू

6.1 EIB-CM लाई बैंकले निम्नलिखित सिफारिसहरू गर्दछ :

1. जून 2019 मा सेवाहरूको अनुगमन भ्रमण पछाडि तयार गरिएको **सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजना अध्यावधिक गर्नुहोस्** । अद्यावधिक **सकेसम्म चाँडो** गरिनु पर्छ (छ महिना भन्दा पछि) र अनुपालन समीक्षाको निष्कर्षलाई ध्यानमा राख्नुहोस् ।
2. अध्यावधिक गरिएको सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनाको कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न र सामान्यतया EIB E&S मापदण्डहरूको अनुपालन सुनिश्चित गर्न यसको **क्षमतालाई अझ मजबुत बनाउने उद्देश्यले प्रवर्द्धक सँग द्रुत रूपमा नजिक रहनुहोस् । कम से कम**, **यसले परियोजनालाई लागू हुने प्रमुख सामाजिक आवश्यकताहरूको बारेमा थप मार्गदर्शन प्रदान गर्न आदिवासी जनजातिहरूमा विशिष्ट विशेषज्ञताको साथ**, हितधारकहरूको संलग्नतामा संलग्न विशेषज्ञ (हरू) लाई आवश्यक छ, र कार्ययोग्य कार्यहरूको पहिचान गर्दछ । स्पष्ट रूपमा देशको संदर्भ र परियोजना कार्यान्वयन चरणलाई ध्यानमा राख्दा यी समुदायहरूमा आदिवासी समूहहरू सहित प्रभावित समुदायहरूसँग अर्थपूर्ण र प्रभावकारी संलग्नता प्राप्त गर्नुहोस्।
3. **परियोजनाको** EIB **अनुगमनलाई सुदृढ गर्न जारी राख्नुहोस्**, प्रवर्द्धकलाई नजिकबाट अनुगमन गर्नुहोस्, EIB को आवश्यकताहरू [147], को दृष्टिकोणमा E&S विषयहरूमा प्राविधिक मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहोस्, र द्वि-मासिक आधारमा अध्यावधिक गरिएको सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनाको कार्यान्वयनको निगरानी गर्नुहोस्।
4. **वित्त सम्झौताको अनुरूप**, **यो सुनिश्चित गर्नुहोस् कि अद्यावधिक सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनाको कार्यान्वयनमा भएको प्रगतिको स्थिति ईआईबीको प्रमुख निर्धारक हो**, जुन यस परियोजनाको मर्स्याङ्दी कोरिडोर घटकलाई **भुक्तानीको साथ अघि बढाइरहेको छ**।
5. EIB संचालनमा सरोकारवाला संलग्नतामा मार्गदर्शन नोट प्रस्तुत गर्न प्रवर्द्धक / ESSD र परियोजना कार्यान्वयनमा संलग्न अन्य प्रमुख सरोकारवालाहरू संग **कार्यशाला** वा सूचना सत्रहरू (भर्चुअल हुन सक्छ) संगठित गर्नुहोस् । र यस क्षेत्रमा राम्रो अभ्यासहरू साझा गर्नुहोस् ।[148] कार्यशालाले आदिवासी मानिसहरू र एफपीआईसीको साथ सार्थक संलग्नतामा को सर्तमा आवश्यकताहरू र राम्रो अभ्यासहरू पनि पर्याप्त रूपमा सुनिश्चित गर्दछ । कार्यशालामा परियोजनाको लागि EIBले भाडामा लिएको E&S मोनिटरिंग परामर्शदाता र अन्य कुनै पनि सम्बन्धित सल्लाहकारलाई सक्रियतापूर्वक समावेश गर्नुहोस् । परियोजनाको लागि नेपालीमा अनुवाद गरिएको निर्देशन नोट (र नेपालमा अन्य EIB द्वारा वित्तिय परियोजनाहरू) भएको विचार गर्नुहोस् ।
6. EIA प्रक्रिया र रिपोर्टको एक अंशको रूपमा सम्बन्धित परियोजनाको सम्भावित महत्वपूर्ण संचयी प्रभावहरूको मूल्यांकनको गुणवत्ताको उचित ध्यानका साथ EIB कर्मचारीहरूलाई सहयोग गर्न आन्तरिक कार्यविधि चेकलिस्टको विकास गर्नुहोस् ।
7. **EIB-CM** ले निष्कर्ष प्रतिवेदन जारी गरेपछि छ महिनाभित्र माथिका सिफारिशहरूको अनुगमन कार्यान्वयन गर्न शुरू गर्नेछ ।
   EIB-CM ले निष्कर्ष प्रतिवेदन जारी गरेको **6** महिना भित्र माथिका सिफारिसहरूको कार्यान्वयनलाई निगरानी गर्न सुरु गर्नेछ ।

6.2 CM ले सेप्टेम्बर 2019 मा सेवाहरू तयार गरिएको सुधारात्मक वातावरण तथा सुरक्षा कार्य योजनालाई पूर्ण रूपमा समर्थन गर्छ (अनुसूचि 2 मा मुख्य तत्वहरू हेर्नुहोस्) । EIB – CM ले **आयोजना कार्यान्वयन स्तरमा केही थप सिफारिसहरू** गर्छ जसलाई योजनालाई अध्यावधिक गर्दा सोचविचार गर्न सकिने छ ।

---

[147] यो ईएसएमपी र आरएपी मा विस्तृत रूपमा E&S प्रभाव व्यवस्थापन उपायहरूको कार्यान्वयनको बारेमा राम्रो अनुगमन र रिपोर्टिंगको सम्बन्धमा सहयोग लिन सक्छ।

[148] नोट गर्नुहोस् कि निर्देशन नोटको प्रकाशन र यो सिफारिस पूर्ण रूपमा गुनासो गर्नेले EIB लाई अनुरोध छ कि परियोजना विकासकर्ताहरूलाई समुदायसँग उनीहरूको सञ्चार प्रबन्ध गर्नका लागि निर्देशनहरू प्रदान गर्न विचार गर्न अनुरोध गर्दछ।

कोष्ठ 3: परियोजना स्तरमा थप सिफारिशहरू

परियोजनामा यसको प्रभावहरू, पुनर्वास र परियोजना गतिविधिहरू द्वारा प्रभावित साधारणतया समुदायहरू र विशेष गरी आदिवासी समुदाय सङ्ग सहि नियतिले सञ्चार र अर्थ पूर्ण संलग्नता बढाउन अति महत्वपूर्ण छ । [149] यस सम्बन्धमा तल केहि थप सिफारिशहरू छन् (सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनामा समावेश गरीएको कार्यहरूको पूरकको रूपमा):

- सामुदायिक सम्पर्क अधिकारीहरूको स्थानीय टोलीमा र परियोजना तहमा स्थापित जीआरएममा आदिवासी जनजाति (महिला आदिवासी जनजातिहरू लगायत) को पर्याप्त प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने;
- सामुदायिक सम्पर्क अधिकारीहरूको स्थानीय भाषामा कुराकानी गर्ने क्षमता सुनिश्चित गर्नु;
- E&S प्रभाव निर्धारण प्रतिवेदन अपग्रेड गर्दा / अन्तिम रूप दिँदा, विशेष गरी मनाङ्-उदिपुर र उदिपुर-भरतपुर को ईएसएमपी अद्यावधिक गर्दा, आदिवासी जनजाति लगायत परियोजना प्रभावित क्षेत्रका स्थानीय समुदायमा महिला र पुरुषहरूको दृष्टिकोण सुनिश्चित गर्न ध्यान दिनु,;
- ESMP र RIPP / आरएपी को कार्यान्वयनको अनुगमनमा आदिवासी जन सहित, परियोजना प्रभावित क्षेत्रमा स्थानीय समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्नु;
- क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति: अगाडी बढ्ने क्रममा पीएपी को पर्याप्त प्रतिनिधित्व र / वा पीएपी सँग प्रभावकारी सल्लाह सुनिश्चित गर्नु, तथा क्षतिपूर्तिको गणनामा पूर्ण पारदर्शिता सुनिश्चित गर्नु(पद्धति र प्रक्रिया)।

क्षतिपूर्ति को पर्याप्तताको मूल्याङ्कन गर्ने सन्दर्भमा:

- प्रस्तावित / प्राप्त क्षतिपूर्ति पर्याप्तताको मूल्याङ्कन गर्न विभिन्न स्थानमा पीएपीको बिभिन्न वर्गहरूको प्रतिनिधि नमूनाको आधारमा लेखा परीक्षण गर्नु [150] , र आवश्यक परेमा सुधारात्मक योजना बनाउनु ।

गुनासो कार्याविधि	गुनासो सेवा र जानकारी
16 मार्च 2021	16 मार्च 2021

[149] यसका लागि कुराकानी च्यानलहरूको प्रयोग, जानकारी प्रस्तुत गर्ने / साझा गर्ने तरिका, र पुग्ने थप प्रयासहरू समावेश गर्ने समावेश सहितका चीजहरू प्राय: जसो गरिन्छ त्यसरी नै पुनरावलोकन गर्न आवश्यक पर्दछ। EIB संचालनमा सरोकारवाला संलग्नताको बारेमा EIB मार्गदर्शन नोट हालै प्रकाशित भयो। धेरै अन्य मार्गदर्शन कागजातहरू सार्वजनिक सहभागिता, र आदिवासी मानिसहरूसँग प्रभावी संलग्नतामा उपलब्ध छन्। उदाहरण को लागी, एन्ड्रे, पी।, एन्सेरिंक, बी।, कोनर, डी। र क्रोयल, पी। (2002), सार्वजनिक सहभागिता अन्तर्राष्ट्रिय उत्तम अभ्यास सिद्धान्तहरू। विशेष प्रकाशन श्रृंखला नं 4, फार्गो, संयुक्त राज्य अमेरिका: प्रभाव मूल्यांकनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय संघ। क्रोल, पी।, टेट्रॉल्ट, सी।, र आईएआईए आदिवासी जनजाति धारा (2012) का सदस्यहरू, आदिवासी जनता र परम्परागत ज्ञान अन्तर्राष्ट्रिय उत्तम अभ्यास सिद्धान्तहरूको सम्मान गर्दै। विशेष प्रकाशन श्रृंखला न।,, फार्गो, संयुक्त राज्य अमेरिका: प्रभाव मूल्यांकनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय संघ। प्रभाव मूल्यांकनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय संघ (2015), प्रभावकारी साझेदार सगाई। फास्टिप्स न। 10। सान् वाम्मेन लार्सन, अन्नी मर्लिड हेन्सेन, परुना एगेडे डाहल र अल्बर्टो हुर्टा मोरालेस (2019), आदिवासी र स्थानीय समुदायमा मार्गदर्शन नोटमा "स्थानीय र स्वदेशी सहभागिताको गुणस्तरको लागि चेकलिस्टहरू" पनि हेर्नुहोस्। यूरोपीय आर्टिक, EIB पब्लिकेशन्समा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन सहभागिता। आदिवासी जनजाति अधिकार (2018) मा विज्ञ संयन्त्र, आदिवासी जनजातिहरुमा सल्लाह नं। 11 र निःशुल्क, पूर्व र सूचित सहमति।

[150] यो पुनर्वास प्रक्रिया र पुनर्वास परिणामको कार्यान्वयनमा फराकिलो अडिटको अंश हुन सक्छ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची 1: EIAको मामिलामा आवश्यकताहरूको सन्दर्भ र मूल्याङ्कन दस्तावेजमा सम्भावित सञ्चित प्रभावहरूको निर्धारण

दस्तावेज	EIA को सन्दर्भ र EIA को अंश को रूप मा सम्भावित सञ्चित प्रभावहरूको को मूल्यांकन
पीजे मूल्यांकन प्रतिवेदन (**16 July 2014)**	**भुक्तानीका शर्तहरू** *भुक्तानीका लागि सामान्य सर्तहरू (प्रत्येक परियोजनाको भाग र उप-भाग को लागि रकम भुक्तानी गर्नु अघि प्रमाणीकरण गर्न) :* 1. बैंकलाई स्वीकार्य हुने स्वरूप र आकारमा EIA प्रतिवेदन र वातावरणीय र सामाजिक व्यवस्थापन कार्यक्रमको अद्यावधिक र अन्तिम रूप तथा सक्षम राष्ट्रिय प्राधिकरण द्वारा वातावरणीय स्वीकृतिको पुष्टि सहित EIA **प्रक्रिया पूरा गर्नु** । EIA प्रक्रियामा अवस्थित परियोजनाहरू तथा आकलन गरिएको समयमा वास्तविक रूपमा परियोजना प्रभाव क्षेत्र भित्र **अपेक्षित परियोजना सँग सम्बन्धित अन्य प्रगतिहरूको सम्भावित सञ्चित प्रभावको मूल्याङ्कन समावेश हुन्छ** । 2. बैंकलाई स्वीकृति हुने स्वरूप र आकारमा पुनर्वास र आदिवासी जनजाति योजना अद्यावधिक गर्नु र अन्तिम रूप दिनु । कार्यहरू 1. NEA ले परियोजनालाई EIB को वातावरणीय र सामाजिक सिद्धान्त र मापदण्डको वक्तव्य (2009) सहित यसकै वातावरणीय र सामाजिक कार्यविधि पुस्तिका (2013) मा दर्शाएको वातावरणीय र सामाजिक सुरक्षाको आधारमा कार्यान्वयन भएको कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्नेछ । 2. NEA ले **कुनै पनि सम्बन्धित निर्माण कार्य सुरु गर्ने स्वीकृति दिनु अघि** बैंकले स्वीकृत गरे अनुसार **अन्तिम वातावरण व्यवस्थापन कार्यक्रम** र पुनर्वास र आदिवासी जनजाति योजना अनुसार परियोजना कार्यान्वयन भएको छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ र परियोजना यी कार्यक्रम र योजनाहरू अनुसार नै कार्यान्वयन हुँदैछ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ । **बैंकमा पठाउने दस्तावेज / जानकारी** ऋणीले प्रसारण लाइन वा सम्बन्धित सबस्टेशन सम्बन्धी **कुनै पनि निर्माण गतिविधिको सुरू हुनु अघि** निम्न जानकारी बैंकमा पठाउने छ: - सक्षम राष्ट्रिय प्राधिकरणले वातावरणीय स्वीकृतिको पुष्टि सहित बैंकको वातावरणीय र सामाजिक कार्यविधिहरू तथा परियोजनाको मस्यौदा EIAमा वर्णन गरिएको रूपरेखाको अनुपालन गर्ने **अन्तिम** EIA **प्रतिवेदन र वातावरणीय र सामाजिक व्यवस्थापन कार्यक्रम** । - मस्यौदा RIPP र बैंकको वातावरणीय र सामाजिक कार्यविधि सङ्ग अनुपालन गर्ने विस्तृत संयुक्त पुनर्वास र आदिवासी जनजाति योजना।
ईएसडीएस (**16** सेप्टेम्बर **2014)**	यस परियोजनामा अन्णापूर्णा संरक्षण क्षेत्र (एसीए) भित्र दुबै अन्त तिर सबस्टेसनहरू सहित माथिल्लो मर्स्याङ्दी उपत्यकामा मनाङ् देखि खुडी सम्म 25 किलोमिटर 220 केभी प्रसारण लाइन समावेश छ र यस भागको लागि नेपाली प्राधिकरणलाई एउटा EIAको आवश्यकता पर्ने छ । अन्य प्रसारण लाइनहरूका लागि नेपाली कानून बमोजिम EIA आवश्यक पर्दैन र सामान्यतया IEE प्रक्रिया अनुसरण गर्नेछ; यद्यपि कुनै विशेष अवस्थामा EIA निर्देशन को अनुसूची 1 अन्तर्गत पर्ने **EIB द्वारा सबै भागहरू वित्त उपलुब्ध गरिएका छन् भने त्यसमा पनि सार्वजनिक परामर्श र EIB वेबसाइटमा प्रकाशन सहित पूर्ण ईआइए को आवश्यकता पर्नेछ** । EIB द्वारा वित्त उपलब्ध हुने प्रत्येक लाइनको लागि EIA प्रतिवेदन, RIPP र EMP को अद्यावधिक र अन्तिम रूप सहित ईआइए प्रक्रिया पूरा गर्नु निर्माण सुरू हुनुभन्दा अघि आवश्यक हुनेछ र यो भुक्तानी को सर्त हुनेछ ।

अनुसूची 2: सुधारात्मक पर्यावरण र सामाजिक कार्य योजना (नेपाल विद्‌युत प्रणाली विस्तार परियोजना) को प्रमुख तत्वहरू - संस्करण सेप्टेम्बर 2019

EIB सेवाले जून 2019 मा नेपाल उर्जा प्रणाली विस्तार परियोजनाको लागि तयार पारेको उनीहरूको अनुगमन अभियान पश्चात् सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजनामा समावेश भएका प्रमुख तत्वहरू तल दिइएका छन् । कृपया ध्यान दिनुहोस् कि यो पूर्ण र अन्तिम संस्करण होईन । सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजना अद्यावधिक हुने प्रक्रियामा छ/ छिट्टै अद्यावधिक हुनेछ ।

सुधारात्मक वातावरणीय र सामाजिक कार्य योजना (संस्करण सेप्टेम्बर 2019) मा छ क्षेत्र सँग सम्बन्धित कार्यहरूको सूची समावेश छन्:

1. वातावरणीय र सामाजिक प्रभावहरू र जोखिमहरूको आकलन र व्यवस्थापन
2. जैविक विविधता र वातावरण
3. व्यावसायिक स्वास्थ्य र सुरक्षा
4. श्रम अधिकार
5. सार्वजनिक स्वास्थ्य र सुरक्षा
6. सरोकारवालाको संलग्नता र FPIC

विशेष गरी गुनासोमा आरोप लगायत सम्बन्धित कार्यहरूमा निम्न समावेश हुन्छन्:

- दुई थप परिशिष्ट दस्तावेज प्रस्तुत गर्नुहोस्: संचित प्रभाव मूल्याङ्कन परिशिष्ट र जैविक विविधता प्रभाव मूल्यांकन परिशिष्ट;[151];
- उप-परियोजनाहरूमा एक वरिष्ठ सामुदायिक सम्बन्ध प्रबन्धक र सामुदायिक सम्पर्क अधिकारीहरूको स्थानीय टोली सहित एक वरिष्ठ आदिवासी सुरक्षा अधिकारीको एउटा समर्पित सामुदायिक सम्बन्ध टोलि स्थापना गर्नु;
- परियोजना को लागी सरोकारवाला संलग्नता योजना र एउटा FPIC रणनीति को विकास;
- RoW मा भूमि र सम्पत्ती सहित स्पष्ट रूपमा PAP पहिचान गर्नु;
- अतिरिक्त परामर्शसँग सम्बन्धित गतिविधिहरू सञ्चालन गर्नु;
- समुदाय गुनासो समाधान कार्यविधिको विकास र ब्यवस्थापन गर्नु;
- सामुदायिक लाभ साझा योजना को विकास गर्नु ।

[151] हालको योजना यस प्रकार छ: 1) मनाङ्-उदीपुरको ईआईए रिपोर्टमा परिशिष्ट उत्पादन गर्नुहोस् जसमा सम्भावित संचयी प्रभाव र जैवविविधताको आंकलन समावेश छ, र 2) उदीपुर-भरतपुरको IEE प्रतिवेदन यसको सम्भावित संचयी प्रभावहरूको मूल्यांकनको गुणस्तर सुधार गर्नका लागि अपडेट गर्नुहोस्।

एनेक्स 3: परामर्श र जानकारी खुलासा गतिविधिहरू उपलब्ध E&S मूल्यांकन रिपोर्ट र RAPs मा प्रस्तुत गरे।

परामर्श र जानकारी खुलासा गतिविधिहरू	EIA, SASEC SPAP अन-ग्रिड भागहरू – मस्यौदा फरवरी 2014 [152]	संयुक्त RIPP (प्रसारण भागहरू), SASEC SPAP – मस्यौदा, अप्रिल 2014 [153]	IEE, SASEC SPAP अन-ग्रिड भागहरू - संशोधित मस्यौदा, अप्रिल 2014 [154]	I IEE, मर्स्याङ्दी कोरीडोर (उदिपुर-नयाँ भरतपुर) 220 केभी डबल सर्किट प्रसारण लाइन। सेप्टेम्बर 2017 [155]	मर्स्याङ्दी कोरीडोर (मनाङ्-उदिपुर) 220 केभी प्रसारण लाइन परियोजनाको EII प्रतिवेदन। सेप्टेम्बर 2018। [156]	मर्स्याङ्दी कोरीडोरको RAP (मनाङ्-उदिपुर) 220 केभी प्रसारण लाइन। सेप्टेम्बर 2018। [157]
सार्वजनिक परामर्श	परामर्श बारे मस्यौदा प्रतिवेदनमा तलको बाहेक कुनै जानकारी छैन: मनाङ्-खुदी मार्गका लागि रो बाट प्रभावित व्यक्तिहरू द्वारा अनौपचारिक रूपमा दुई पटक परामर्श लिइएको छ। नेपाली नियामक संरचना अन्तर्गत आवश्यक	सम्बन्धित सरकारी अधिकारीहरु सँग परामर्श (एनईए), परियोजना क्षेत्रमा र स्थानीय समुदाय पीएपी। जनवरी देखि मार्च 2014 सम्म 63 परियोजना स्थानहरूमा स्थानीय समुदाय सँग एफजीडी; कुल 1014 सहभागीहरू (66% पुरुष; 34%	मस्यौदा प्रतिवेदनमा परामर्श सम्बन्धी सूचना एसएएसईसी एसपीएपी को मस्यौदा ईआईए र एसएएसईसी एसपीएपी को मस्यौदा संयुक्त आरआइपीपी जस्तै समान छ (पृष्ठ ११४-११६; अनुसूची ५; पृष्ठ २५९-२६२।)	268 सहभागीहरू (81% पुरुष; 19% महिला)। ती मध्ये 117 जनाले लमजुङ्गमा सार्वजनिक परामर्शमा भाग लिएका थिए (77% पुरुष) (अनुसूची जी) [160] 24 व्यक्ति द्वारा परामर्श गरियो (ती मध्ये 10 जना लमजुङ्ग	- 21 पीआरए, अप्रिल देखि जून 2017 सम्म परियोजना क्षेत्रमा सम्पन्न परामर्श बैठकहरूमा 266 जना सहभागी: परियोजना प्रभावित परिवार, किसान, व्यापारी, जागिर गर्ने, ज्याला मजदुर र विद्यार्थीहरू। ती मध्ये 177 जनाले लमजुङ्ग को	– मार्च 2018 मा आयोजित PRA मा 92 सहभागीहरू (70% पुरुष, 37% महिला; 37%आदिवासी जनजाति) विभिन्न समूहलाई प्रतिनिधित्व गर्ने पूर्व गाविस अध्यक्ष, गाउँ पालिका/ नगरपालिका कार्यकारी अधिकारी,

[152] https://www01.eib.org/attachments/registers/51924029.pdf : 8 मई 2020 देखि उपलब्ध छ

[153] EIB वेबसाइटमा 12 नोभेम्बर 2020 देखि उपलब्ध छैन; ADB वेबसाइट मा 2 जुन 2020 देखि उपलब्ध छ: https://www.adb.org/sites/default/files/project-document/80578/44219-014-remdp-01.pdf

[154] 8 मई 2020 देखि उपलब्ध छ: https://www01.eib.org/attachments/registers/53846571.pdf

[155] 8 मई 2020 देखि उपलब्ध छ: https://www01.eib.org/attachments/registers/80938653.pdf

[156] EIB वेबसाइटमा 12 नोभेम्बर 2020 देखि उपलब्ध छैन

[157] रिपोर्टको पूरा नाम: पुनर्स्थापना कार्य योजनाको अन्तिम रिपोर्ट (धारापानी र खुदी सबस्टेशन्सका लागि, टावर र संरचना झराहरूको लागि) मर्स्याङ्दी कोरिडोर (मनाङ्-खुदी-उदीपुर) 220 केभी प्रसारण लाइन। सेप्टेम्बर 2018। EIB वेबसाइटमा 12 नोभेम्बर 2020 देखि उपलब्ध छैन।

[160] तलको प्रतिवेदनबाट स्पष्ट छैन: प्रतिवेदनको मुख्य भागमा यो धेरै अवसरहरूमा उल्लेख गरिएको छ कि स्थानीय व्यक्तिहरू, प्रतिनिधिहरू र सीएफयूजीका सदस्यहरू, र अन्य सरोकारवालाहरू जस्तै प्रमुख व्यक्तिहरूसँग अन्तर्क्रिया, अन्तर्वार्ता, समूह छलफल र अनौपचारिक बैठकहरू भएका थिए। जिल्ला र स्थानीय स्तरमा अधिकारीहरू / एजेन्सीहरू। संख्याको कुनै संकेत छैन। यो एनेक्स जीमा सार्वजनिक परामर्शमा सहभागीको रूपमा रेकर्ड गरिएका सहभागीहरू को हुन् भनेर स्पष्ट छैन, र विशेष गरी यो एनेक्समा रिपोर्ट गरिएको सार्वजनिक परामर्शमा सहभागीहरूको संख्यामा स्थानीय मानिस र / वा अन्य प्रमुख सरोकारवालाहरू जस्तै स्थानीय र अधिकारीहरू समावेश छन् कि छैनन्।

	मनाङ्-खुदी खण्डका लागि सार्वजनिक परामर्श सहित विस्तृत वातावरणीय मूल्यांकन गरिनेछ। भूमि अधिग्रहण र पुनर्वास योजनाको लागि गरिएको सर्वेक्षणमा प्रत्यक्ष प्रभावित व्यक्तिहरूसँग परामर्श समावेश छ; तिनीहरूले सम्भावित वातावरणीय प्रभावहरुमा परामर्श को उद्देश्य पुरा गर्छन्। धेरै जसो प्रस्तावित प्रसारण लाईनहरू दुई मार्ग सर्वेक्षणको अधीनमा रहेका छन्, जग्गा अधिग्रहण र पुनर्वास योजनाहरूको विकासको लागि विस्तृत सामाजिक सर्वेक्षण, र विस्तृत वातावरणीय मूल्यांकन, सम्भावित	महिला)। जनवरी देखि मार्च 2014 सम्म थप 35 स्थानमा महिला सँग बेग्लै एफजीडीहरू सञ्चालन गरिएको थियो, जसमा 447 महिला सहभागी थिए। परामर्श प्रक्रियामा मगर, तामाङ्, राई र गुरुङ जस्ता परियोजना क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आदिवासी जनजातिहरूको समूह समावेश थियो। मर्स्याङ्दी कोरीडोर को सम्बन्धमा: - 15 स्थानमा सार्वजनिक परामर्श लिइएको थियो, ती मध्ये 10 लमजुङ् जिल्लामा। - जम्मा 249 सहभागीहरू; ती मध्ये 61 आदिवासी (50 गुरुङ, आठ		बाट) (अनुसूची भी)।	बैठकमा भाग लिएका थिए।	विद्यालयका शिक्षक, व्यापारी, विद्यार्थी, सामाजिक कार्यकर्ता र महिला संस्थाका प्रतिनिधिहरू, स्थानीय दलका नेताहरू। ती मध्ये 31 आदिवासी जनजाती सहित 85 जनाले लमजुङ्ग को पीआरए मा सहभागी भएका थिए। - मार्च 2018 मा सञ्चालन गरिएको एफजीडीमा महिलाहरू सहित 68 सहभागीले (तीन एफजीडी; 25 महिला; 76% आदिवासी जनजाति) र आदिवासी जनजाति (पाँच एफजीडी; 43 आदिवासी जनजाति; 79% पुरुष, 21% महिला) भाग लिएका थिए। तीमध्ये 34 जनाले एफजीडीमा भाग लिए लमजुङ् मा

	प्रभावित व्यक्तिहरू निर्माण हुनुभन्दा अघि तीन वा चार पटक परामर्श लिइएको हुनेछ। (पृष्ठ 112-114) थप सार्वजनिक परामर्श निर्माणको क्रममा आवश्यकता अनुसार सम्पन्न गरिनेछ (पृष्ठ १२५)। मस्यौदा प्रतिवेदनमा एनईएको नेतृत्वमा सार्वजनिक परामर्श बाट जानकारी समावेश सहित ईआईए पूरा गर्न र ईएमपी अद्यावधिक गर्न अतिरिक्त काम आवश्यक छ भनेर उल्लेख गरेको छ जुन 2014 को दोस्रो र तेस्रो त्रैमासिक मा सञ्चालन गर्नपर्छ (पृष्ठ 126)। ईआइबी-	तामाङ्ग र तीन भुजेल; आदिवासी जनजातिहरु सहित 42% लमजुङ्ग जिल्लामा) सहित 146 जना सार्वजनिक परामर्शमा सहभागी भएका थिए)। - माथिको बाहेक, महिला-मात्र एफजीडीहरू 10 स्थानमा सञ्चालन गरिएको थियो, ती मध्ये सात लमजुङ्ग जिल्लामा [159]। जम्मा 125 जना महिला सहभागीहरू। (पृष्ठ 33 र अनुसूची 4) आरआईपीपी मस्यौदा अनुसार यस परियोजनामा निरन्तर परामर्श र सहभागिताको				सहभागी भएका थिए (सबै आदिवासीहरू) । लमजुङमा महिला समूहहरूको साथ कुनै एफजीडी भएको छैन। (पृष्ठ 73 र 74)[161]

[159] आदिवासी जनजातिहरूको राष्ट्रिय विकास ऐन 2002 अन्तर्गत 59 आदिवासी समुदायको आधिकारिक सूचीमा आधारित।
[161] कृपया ध्यान दिनुहोस् कि तथ्यांकहरू समान रिपोर्टको पृष्ठ 17 मा प्रस्तुत गरिए अनुसार मेल खाँदैन।

	सीएम ले यी सार्वजनिक परामर्शमा जानकारी प्राप्त गरेको छैन।[158]	परिकल्पना गरिएको छ				
सार्वजनिक सुनुवाई					अक्टुबर 2017 मा मनाङ्ग र लमजुङ्गमा सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रम । जम्मा सहभागी 317 (75% पुरुष; 25% महिला)। सहभागीहरूमा केन्द्रीय र स्थानीय स्तरका सरोकारवालाहरूका प्रतिनिधिहरू सामेल थिए (जस्तै प्रवर्द्धक, नगरपालिका र सिएफयूजी), स्थानीय समुदाय र परियोजना बाट प्रभावित परिवारहरू। लमजुङ्ग को लागि मात्र: जम्मा 188 सहभागी (74% पुरुष; 26% महिला)।	

[158] EIB-CM ले सेवा बाट अक्टूबर 2019 मा त्यस्ता जानकारी अनुरोध गरको थियो।

					(अध्याय 10)	
घरेलु सर्वेक्षण				करीव 20 जना [162] आदिवासीहरू सहित पंक्तिमा रहेका एंगल टावर र संरचनाले गर्दा प्रभावित 48 परियोजना बाट प्रभावित परिवारहरू । (पृष्ठ 18)	157 प्रभावित घर परिवार मध्ये 116 (सस्पेन्सन टावरबाट प्रभावित परिवारहरू बाहेक) । सर्वेक्षण गरिएको 87% (101) घर परिवार आदिवासी जनजातिहरू छन् (सर्वेक्षण गरिएका 92 घले / गुरुङ घर परिवारहरू सहित)।	परियोजना प्रभावित क्षेत्र को लागी: 150 परियोजना प्रभावित घरपरिवार मध्ये 120 जसका जग्गा र घर टावर प्याडको लागि अधिग्रहण गरिनेछ र जसका घर / संरचनाहरू RoW र सबस्टेशनमा अधिग्रहण गरिनेछ। सर्वेक्षण गरिएको 120 घरपरिवार मध्ये 88% आदिवासी समुदाय बाट छन् (गुरुङको ठूलो सङ्ख्या छ)। (पृष्ठ 18, 20, र 21) लमजुङ्ग को लागि: 102 परियोजना प्रभावित घरपरिवार मध्ये 79 को सर्वेक्षण गरिएको थियो। (पृष्ठ 20) त्यो घरेलु सर्वेक्षण मार्च 2018 मा गरिएको थियो।

[162] पृष्ठ 67 मा दिइएको जानकारी बमोजिम.

प्रमुख सूचक अन्तर्वार्ता				14 प्रमुख सूचक अन्तर्वार्ता (पृष्ठ 19)।	11 प्रमुख सूचक अन्तर्वार्ता	तीन प्रमुख सूचक अन्तर्वार्ता (प्रत्येक गाउँ पालिका / नगरपालिका बाट एक जना) (पृष्ठ 74)।
सार्वजनिक सूचना				20 जनवरी 2017 [163] मा समाचार पत्रमा परियोजनाको बारेमा संक्षिप्त जानकारी प्रदान गर्दै प्रकाशित सार्वजनिक सूचना। सूचनामा मान्छेहरूलाई 15 दिन भित्र प्रस्तावित परियोजनाको बारेमा विचार र सुझाव साझा गर्न आमन्त्रित गरिएको छ (अनुसूची बी)। जनवरी 2017 मा 34 कार्यालयहरूमा सार्वजनिक सूचना टाँसिएको थियो (नगरपालिका, गाविस, सीएफयूजी र	- 16 र 17 जनवरी 2017 मा राष्ट्रिय समाचार पत्रमा परियोजनाको बारेमा संक्षिप्त जानकारी प्रदान गर्दै सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरियो र मान्छेहरूलाई टिप्पणी र सुझावहरू साझा गर्न आमन्त्रित गरियो । - सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रममा भाग लिनेको लागि सार्वजनिक सूचना दुई वटा समाचार पत्रमा प्रकाशित गरियो र स्थानीय एफएम रेडियो [165] बाट प्रसारण गरियो।	

163 आर्थिक अभियान राष्ट्रिय दैनिकमा EIB ले 30 अप्रिल 2020 मा उत्तरदायित्व सल्लाहलाई पठाएको पत्र अनुसार।
165 EIB को पत्र अनुसार 30 अप्रिल 2020 लाई मिति दिइयो: लमजुङ्ग दरपान र अन्तरंग राष्ट्रिय साप्ताहिकमा, र चार स्थानीय एफएम रेडियोले ted दिनमा प्रसारण गर्दछ।

				डीएफओ) (अनुसूची सी)।[164]	सार्वजनिक सुनवाई कार्यक्रममा भाग लिनका लागि लाइन र स्थानीय एजेन्सीहरूलाई अनुरोध पत्र पठाइयो। (अध्याय 10).[166]	
पुस्तिका/पर्चा					EIA द्वारा पत्ता लगाइएका जानकारी भएको पुस्तिका नेपालीमा तयार पारिएको र सार्वजनिक सुनुवाई कार्यक्रमका सहभागीहरूलाई वितरित गरिएको ।	स्थानीय भाषामा जानकारी पर्चा र पुस्तिकाको वितरण सार्वजनिक परामर्श र खुलासा योजना (पृष्ठ 81) मा समावेश छ। यद्यपि EIB-CM लाई यो गरिएको छ की छैन र वास्तवमा कति सम्म गरिएको छ भनेर प्रमाण दिईएको थिएन ।
प्रतिवेदन को सारांश				सम्बन्धित गाविस र CFUG लाई मस्यौदा प्रतिवेदन को सारांश वितरण (पृष्ठ 21)। 28 गाउँ पालिका / नगरपालिका र CFUG लाई प्रतिवेदनको खुलासाको सूचना (अनुसूची सी)।		RAP को कार्यकारी सारांशलाई नेपालीमा अनुवाद गरिनेछ र परियोजना प्रभावित परिवारहरू, प्रभावित व्यक्तिहरू र अन्य सरोकारवालाहरूको लागि सुलभ बनाइनेछ । एउटा कागज एक प्रति सबै परियोजना गाउँ पालिका / नगरपालिका, परियोजना

[164] 30 अप्रिल 2020 को EIB ले पठाएको पत्र अनुसार NEA को तर्फबाट एउटा टोली सार्वजनिक सूचनाको प्रतिलिपिसहित गाविस / नगरपालिका, जिल्ला स्तर लाइन एजेन्सीहरू र सम्बन्धित स्थानीय सरोकारवालाहरुलाई एक कभर पत्र सहित मैदानमा परिचालन गरिएको थियो। आईएसई प्रक्रियाको क्रममा सूचनाको एक प्रति परियोजना साइटहरूमा प्रदर्शन गरियो र डीड (मुचुल्कस) को प्रमाण संकलन गरियो।

[166] 30 अप्रिल 2020 लाई EIB ले पठाएको पत्र अनुसार: जिल्ला स्तर कार्यालयहरू, ग्रामीण नगरपालिका / नगरपालिका कार्यालयहरू र परियोजना ग्रामीण नगरपालिका / नगरपालिकाको प्रमुख बस्तीमा सार्वजनिक स्थानहरूमा पनि सूचनाहरू प्रदर्शन गरियो।

						कार्यालय, ESSD कार्यालय, र पर्यावरण र सामाजिक व्यवस्थापन एकाई कार्यालय को लागी उपलब्ध गराइनेछ। (पृष्ठ 57 र 77)। यद्यपि, EIB-CM लाई त्यस्ता गतिविधिहरू वास्तवमा भएको छ की छैन वा कति सम्म भएको छ भनेर प्रमाण दिइएको थिएन। जुलाई 2018 मा तीन सम्बन्धित गाउँ पालिका / नगरपालिकामा नेपाली सारांश वितरण र छलफल गरिएको थियो (पृष्ठ 82)।
प्रतिवेदन को प्रतिलिपि	NEA / परियोजना समन्वय कार्यालयले सार्वजनिक खुलासा र सार्वजनिक टिप्पणीहरू प्रदान गर्न यसको वेबसाइट अद्यावधिक गर्ने प्रक्रियामा छ (पृष्ठ 125)।	मस्यौदा RIPP को एउटा प्रतिलिपि ADB र NEA को वेबसाइटमा खुलासा गरिनेछ। RIPP मस्यौदामा अन्य सूचना खुलासा गतिविधिहरू हुनुपर्ने उल्लेख छ जस्तै गाविस कार्यालयहरू, NEA को साइट कार्यालयहरू र PIU जस्ता सुलभ स्थानहरूमा स्थानीय भाषाहरू प्रयोग गरेर (नेपाली स्पष्ट उल्लेख गरिएको थियो) सार्वजनिक सभा, पुस्तिका, पर्चा वा बुकलेट को माध्यमबाट	यस IEEको प्रारम्भिक मस्यौदा फरबरी 2014 को अन्तिम सातामा ADBको वेबसाइटमा खुलासा गरिएको थियो । संशोधित मस्यौदाहरू उपलब्ध हुने बित्तिकै पोष्ट गरिनेछ । NEA ले नेपाली र ADB को आवश्यकता बमोजिम व्यक्तिगत प्रसारण लाइनहरूको लागि IEE र EIA खुलासा गर्नेछ (पृष्ठ 114) ।	DDC र DFO लाई प्रदान गरिएको थियो (पृष्ठ 21)।		एनईए र EIB को वेबसाइटमा खुलासा गरिनेछ । प्रतिवेदनको कागज प्रति दुई परियोजना जिल्लाहरूको सीडीओ कार्यालयमा, परियोजना कार्यालय, ESSD कार्यालय र वातावरण र सामाजिक व्यवस्थापन एकाई कार्यालय मा राखिनेछ। (पृष्ठ 57 र 77) फेरि पनि यसलाई EIB-CM द्वारा प्रमाणित गर्न सकिएन। सार्वजनिक परामर्श र खुलासा योजना मुख्यत: जून 2018 देखि जनवरी

		जानकारी प्रसारित गर्नु। यसमा गैर-साक्षर व्यक्तिहरूका लागि अन्य सञ्चार विधिहरू जस्तै गाउँ समितिहरू र विद्यालयहरू जस्ता स्थानहरूमा सार्वजनिक भेलामा उनीहरूको अधिकारको बारेमा मौखिक संचार प्रयोग हुने कुरा पनि उल्लेख भएको छ। यद्यपि, EIB-CM लाई त्यस्तो गतिविधिहरू वास्तवमा भएको छ की छैन वा कति सम्म भएको छ भनेर प्रमाण दिईएको थिएन।				2019 सम्मको लागि विकसित गरिएको थियो। (पृष्ठ 79-82)
सहमति / सिफारिस पत्र [167]				प्रभावित गाविसहरू बाट सिफारिस पत्र र प्रभावित सिएफयूजी को सहमति पत्रहरू (अनुसूची डी) । [168]	प्रभावित गाउँ पालिका / नगरपालिका को सिफारिस पत्र सङ्कलन गरियो।[169] (अनुसूची एफ)	आदिवासी समुदाय र परियोजना क्षेत्रका अन्य व्यक्तिको परामर्शमा गाउँ पालिका / नगरपालिका / वार्ड द्वारा सहमति पत्र प्रदान गरियो। (पृष्ठ 71 र अनुसुच्री VII)

सेवाहरू द्वारा उनीहरूको अप्रिल 2020 को उत्तरदायित्व सल्लाहकार लाई पठाइएको पत्रमा प्रदान गरिएको परामर्शको बारेमा थप जानकारी :

167 यद्यपि यी पत्रहरूलाई "सहमति" वा "सिफारिस" पत्रहरू भनिन्छ, तिनीहरू मुख्य रूपमा प्रवर्तकको आईईई र ईआईए प्रस्तावको सम्बन्धमा सिफारिसहरूको चिन्ता गर्दछन्। मनाङ्-उदिपुरका लागि मात्र ईआईए र आरएपीले ग्रामीण नगरपालिका वा वडा कार्यालयहरूबाट परियोजना सुरु गर्न १२ वटा सहमति पत्रहरू (दुबै कागजातमा उस्तै कागजातहरू) समावेश गर्दछ।

168 पृष्ठ 21. EIB को मिति 30 अप्रिलको 2020 को पत्रमा यो पुष्टि भयो।

169 पृष्ठ 3-12.

सेवाहरूको अनुसार थप परामर्श 2019 मा आयोजना गरिएको थियो। जम्मा 21 वटा परामर्श बैठकहरू जनवरी देखि जून 2019 सम्म अनेकौ स्थानहरूमा आयोजना गरिएका थिए । सेवाहरूले ती मध्ये केही लमजुङ्ग, तनहु र गोरखा जिल्लामा आयोजित गरेको विवरणहरू प्रदान गरेको थियो । यी बैठकहरूमा छलफल भएका मुद्दाहरूमा क्षतिपूर्ति देखि लिएर दक्षता प्रशिक्षण, सुरक्षा भित्ता निर्माण, र निर्माणका क्रममा गरिने उपायहरू सामेल छन् ।[170]

[170] पत्रको अनुलग्नक 1.

अनुसूची 4: विशिष्ट नकारात्मक प्रभावहरू र न्यूनीकरण उपायहरू विचार गर्ने सम्बन्धमा परिणाम को संक्षिप्त अवलोकन

प्रभावको प्रकार	उदीपुर-भरतपुरका लागि IEE	मनाङ्ग-उदयपुरको लागि EIA
लमजुङ्ग जिल्लामा सामुदायिक स्रोतमा नकरात्मक प्रभाव	प्रभावहरू विचार गरियो: हो ((समुदाय) वन संसाधन बाहेक त्यस्ता संसाधन र सांस्कृतिक, ऐतिहासिक र धार्मिक स्थलहरू कुनै प्रत्यक्ष प्रभावको उल्लेख छैन) ESMP ले शमन उपायहरू समावेश गर्दछ: हो, रूखहरूको क्षतिको लागि र निर्माण अवधिमा समुदायको पूर्वाधार र संसाधनमा (अप्रत्यक्ष) प्रभावहरूको लागि।	प्रभावहरू विचार गरियो: हो (एउटा धार्मिक स्थलमा प्रभाव सहित) ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो, रूखहरूको क्षतिको लागि र निर्माण अवधिमा प्रभावहरूको लागि
सार्वजनिक सुरक्षा जोखिमहरू (तारहरू द्वारा विद्युतले मृत्यु र चट्याड़ले बढेको जोखिम)	प्रभावहरू विचार गरियो: हो, चराहरू र स्तनपायीहरूको विद्युतले मृत्यु को लागि, र मानव स्वास्थ्य र सुरक्षा जोखिमहरू को लागी । चट्याङको सम्भावित वृद्धिको कुनै उल्लेख छैन ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो, चराहरू र मानव को लागि	प्रभावहरू विचार गरियो: हो, बाँदर प्रजाति को बिद्युतले मृत्यु, र मानवहरूको लागि विद्युत जोखिमहरू र सुरक्षा को लागि । चट्याङको सम्भावित वृद्धिको कुनै उल्लेख छैन, तर आगो जोखिमको उल्लेख छ ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो - साथै सुधारात्मक उपायहरू समावेश छन्
पर्यावरणीय संसाधनहरूमा नकरात्मक प्रभावहरू	प्रभावहरू विचार गरियो: हो, भौतिक र जैविक वातावरणमा विभिन्न प्रभावहरूको लागि, वन्यजन्तु र प्राकृतिक आवासमा प्रभाव र वन भुमि, वनस्पति र जैव विविधता सहित को क्षति ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो	प्रभावहरू विचार गरियो: हो, वन्यजन्तु र चार मा प्रभाव, संरक्षित वनस्पति र जीव जन्तु प्रजाति, र रूखहरू, वन भुमि र वनस्पति सतह सहित भौतिक र जैविक वातावरण मा विभिन्न प्रभाव को लागी। ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो (प्रदूषण न्यूनीकरण योजना, स्थलीय पारिस्थितिकी व्यवस्थापन योजना); साथै जैविक सम्बर्द्धन उपायहरू
परिणाम स्वरूप पर्यटनमा नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्ने दृश्य प्रभावहरू	प्रभावहरू विचार गरियो: हो, दृश्य प्रभावहरूको लागि। पर्यटन मा सम्भावित नकारात्मक प्रभाव विचार गरिएन ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: कुनै न्यूनीकरण सम्भव	प्रभावहरू विचार गरियो: हो, दृश्य प्रभावहरूको लागि। पर्यटन मा सम्भावित नकारात्मक प्रभाव विचार गरिएन ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: कुनै

प्रभावको प्रकार	उदीपुर-भरतपुरका लागि IEE	मनाङ्ग-उदयपुरको लागि EIA
	छैन भनेर उल्लेख छ	न्यूनीकरण सम्भव छैन भनेर उल्लेख छ
ध्वनि प्रभाव (प्रसारण लाइनहरू को गुनगुनाहटको आवाज)	प्रभावहरू विचार गरियो: यस्तो हैन (विद्युतीय क्षेत्रको भागको रूपमा यसको संक्षिप्त उल्लेख छ) ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: होईन।	प्रभावहरू विचार गरियो: हो ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: कुनै न्यूनीकरण सम्भव छैन भनेर उल्लेख छ
लामो समय सम्म विद्युत, चुम्बकीय क्षेत्रहरूको सामना गर्दा मानव, घरपालुवा जनावर र बालीहरूमा हुने सम्भावित स्वास्थ्य प्रभावहरू	प्रभावहरू विचार गरियो: हो ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो	प्रभावहरू विचार गरियो: हो ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो - साथै सम्बर्धन उपायहरू सामेल छन्
निर्माण चरणको क्रममा नकरात्मक प्रभावहरू, जस्तै आवाजको स्तर र फोहरमा वृद्धि, र निर्माणका लागि बाहिरी श्रमिकलाई रोजगार दिंदा सामाजिक प्रभावहरू।	प्रभावहरू विचार गरियो: हो, भौतिक, जैविक र सामाजिक आर्थिक सांस्कृतिक वातावरणमा । अन्य कुराहरूमा, ध्वनि र फोहोर को प्रभावहरू को मुल्याङकन , र निर्माण टोली र स्थानीयहरू बीचको रुचिको द्वन्द्वका कारण, बाहिरी निर्माण श्रमिकहरू बिचको अन्तरक्रिया को कारण स्थानीय व्यक्तिको सामाजिक र सांस्कृतिक जीवन शैलीमा प्रभाव, कानून र सुव्यवस्थामा सम्भावित खराबी र अवस्थित स्थानीय स्वास्थ्य र सरसफाई सुविधाहरूमा बढ्दो दवाव देखिन्छ ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो	प्रभावहरू विचार गरियो: हो, भौतिक, जैविक र सामाजिक आर्थिक सांस्कृतिक वातावरणमा। अन्य कुराहरूमा ध्वनि र फोहोर प्रभावहरूको मुल्याङकन, स्थानीय परम्परा र संस्कृतिमा पार्ने प्रभावहरू, कानून र सुव्यवस्थामा सम्भावित खराबी, र आधारभूत सेवाहरूको वितरणमा बढ्दो दबाबलाई हेर्दछ। ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो
परियोजनाको लिङ्ग-विभेदित प्रभावहरू (महिलामा बढी नकारात्मक प्रभावका साथ) विशेष गरी लमजुङ्ग (लिङ्ग प्रभाव बाहेक बाहिरी श्रमिकहरूको रोजगारीको कारण)	प्रभावहरू विचार गरियो: हो, निर्माणको क्रममा मात्र ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो, स्थानीय र असुरक्षित समूहहरूका लागि रोजगारीको सम्बन्धमा	प्रभावहरू विचार गरियो: हो ESMP मा न्यूनीकरण उपायहरू सामेल छन्: हो